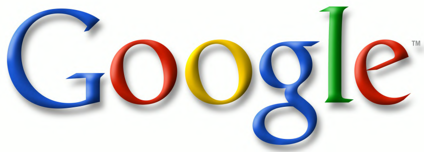
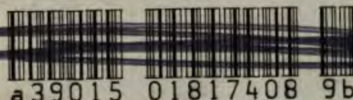

NARODNA BIBLIOTEKA

III.

PRIPOVIJESTI

CRNOGORSKE I PRIMORSKE.

Skupio, složio i pregledao

Šćepan Mitrov Ljubiša.

Drugo izdanje

U DUBROVNIKU
Nakladom knjižare. Dragutina Pretnera
1889.

100.—

49.

PRIPOVIJESTI

CRNOGORSKE I PRIMORSKE.

Skupio, složio i pregledao

Šćepan Mitrov Ljubiša.

Drugo izdanje

U DUBROVNIKU
Nakladom knjižare Dragutina Pretnera
1889.

Štamparija D. Pretnera u Dubrovniku.

Predgovor prvom izdanju.

Čitaocima!

„Ako nije mjesto za življenje,
„A ono je mjesto za pričanje.
„Pričanje je duši poslastica
„Kao vama vaše gurabije.
Mali Šćepan. P. P. Njeguš.

Tu nedavno iznio sam na javlje prvu polovinu crnogorskijeh i primorskijeh pripovijesti, koje sam u otadžbini slušao, kupio i slagao za svoje mlado doba.

Pet su od njih bile prvi put objavljene dubrovačkijem Zabavnikom, jedna Koledarom dalmatinske Matice, a posljednja biogradskom Otadžbinom.

Rekao bi da su te pripovijesti s njihove izvornosti mnogijem oslačale, što je i pouckalo dubrovačkoga knjižara Pretnera da ih opet svijetu izloži na jedno okupljene, čemu sam se ja osobito radovao, jer mi je tijem naveo priliku da popravim neke pogreške, koje su se u prvoj objavi omakle slagaču, a po gdjegodj i meni vlaštome.

Moja je namjera bila, da ovom radnjom učuvam nekoliko znamenitijeh dogogjaja svoje otadžbine, a uzgred da opišem način življenja, mišljenja, razgovora, napokon vrline i pokore svojijeh zemljaka, pak sve to da predam potomstvu onako kako sam čuo i upamtio od starijeh ljudi, jer vidim da se svagdano te stvari preobražuju i ginu sve što je naprednìji doticaj i poplavica tugjinstva.

Drugu polovinu pripovijesti nijesam još izgladio ni za objavu priredio, jer sam ometen drugijem poslom. No, ako Bog da zdravlja i odmora, kanim i njih zaosob objaviti, e da se i one komugod udvore.

U Zadru, ljeti 1875.

Stj. Ljubiša.

BOKA.

Zovu Bokom onaj čarovni zalijev, u koji se spuštaju i tonu kršovita i skoro nepristupna brda južne Hercegovine i Crne Gore.

Kažu ljudi, koji svijet obagju, da je taj jedan od najljepšijeh položaja zemlje; i zbilja bi rekao da se je ovdje priroda igrala, kad je svoje čudesno djelo na mahove stvarala.

Kad dogješ s mora, pošto si se nagledao sitan prosutijeh po pučini dalmatinskijeh ostrvica, što skoro jedna drugu laktom kosi; pošto si se divio visini Velebića i Biokova, stravičnome pâdu Krke i bojadisanomu Trogiru, krasnoj Neretvi i ljuckomu Dubrovniku, da ti se oku ne dodije, sve od jednom nestanu ostrvice čak do Krfa, pak se, u sred ove nestašice, rastvora ušće kotorskoga zalijeva, kao da ga je tvorac tu umjestio, da bude topcu spas.

Ušće je toliko širom prostrano, da se ne mogu presumititi zrna od topova, kad sa obje strane gruhaju. Ulaskom Oštri rt ostaje s lijeve; ovo dugo pružalo hercegovačkijeh brda na lik ljemješa o ralu, na šiljku izoštreno bojnijem topom. S desne vidiš zimzelene brežuljke luštičke i grbaljske na mahove potrapljene uz sunčani pripek, su dva otoka u pokos, koje stari zvahu Žanjice, a vrsnici ni Mamula. Tu su ljudi lomili ljutu lit, da joj umjeste bojni top. S prijed ti se rastvora prostrana luka, gdje se zimi krše i prolijevaju o plitko dno bijesni valovi, uspeti i pognati južnijem vjetrom, te se sustopice zapjenušeni i nabreknuti na dostig sutječu.

Kad se brod kraju doprimakne, vidiš gore i dolje prosutu množ lijepijeh kuća gdje promaljaju izmegj zelena sâda, gdje i gdje hrpom, gdje i gdje usamljene po sred ovjenčanijeh perivoja. Ovo je stari Hercegnovi, kojemu je brštan oblačio ispukle zidove, da mu skrije plave od olova razvaline. Dva mu krila klonu na bokove: Topla, igalo ćak do Sutorine, koju vele, da su Dubrovčani poklonili Turčinu tek da se progju gorega susjeda, — i Meljine što počinju bónicom mletačkom a svršuju džebanom ćesarovom, za kojijem promalja kuk, a na kuku crkva kucka. Manastir Savina, što je lijevomu krilu brčno pero, sjedi megj ćeperizom i maslinom, pak ti plijeni nekom tajnom silom pogled. Vrh Novoga grad, koji su zemanom Španjolci utvrdili i svoje mu ime nagjeli, jaše kao konjanik na prvom redu zelenijeh brijegova, a iza njega uzdižu se do pod oblak kršovite gore.

Umineš li Meljine, rt od Kumbura otvara novo ušće s desne, pak i novu lokvu dugu do Veriga a široku do Solilâ. S ovoga rta do svete Negjelje dugačko žalo krajem vode zovu Bijela; kuća do kuće u poregje kao labudovi smoče more, a vrh svake loza i voćka s ogradom, dok su ljudi nahodili zemlje da kopaju; pak opet na više goli kam do planine, koja je svaku posestrimu nadvisila, a ta je Bijela gora. S druge strane leži na lik obluka Soliocko polje, podnu kojega vidiš stara solila, sad lužina i movčara gdje blura i stura rastu preko čovjeka visine. Po sred ovoga obluka pruža se u vodu Prevlaka, pouzani rukav zemlje, gdje se nahode stare razvale pravoslavnog monastira arhangjela Mihajla, kojega su Mlečići razorili pošto mu kalugjere otruju; s njega i nose Krtoli ime Miholski zbor, jer su bivali nagolo crkovni kme-

;ići; pak ta seoca razdvaju polje od mora sa zelenięm brijegom. Pitomi T i v a t zapuča ga na drugi kraj, a, kad gledaš sa sred lokve, proteže se Ž u p a ravna i čuda daleko daleko na očnji domah, sa istoka do Spasa vrh Budve, a sa sjevera vidiš uza višnju strmen gdje oholi L o v ć e n uzdiže nebu čarnu glavu, koju mu zorom obasjaju prvi sunčani zraci, pak iz daleka izgleda kao da mu je pozlaćena.

Ova se lokva buži kod V e r i g a na lik vrše, jer tu obje obale idu jedna drugoj u susret, kao da će se ručiti, pak napravile tijesnac toliko uzak, da se s L e p e t a n a kokot čuje na Kamenare; opet se brže bolje razigju i odale, da načine treću luku, koja se opet dijeli na lik vile u dva zalijeva, jedan r i s a n s k i a drugi k o t o r s k i, a p e r a š k a strana zasagjena megju njima kao klin. Sa sred ove lokve ugodan izgleda položaj: s desne strane bregovi S t o l i v a, okićeni kostanjom u osoju, proglušuju ptičijem ćipirkanjem; a s lijeve strmen hercegovačkijeh klisura. S prema izgleda P e r a s t varoš utočena u goloj stijeni kao šipak.

Putuješ li k Risnu, dotakneš otoke svetog G j o r g j a i B o g o r o d i č i n u sred luke; tu je katolički manastir, gdje se narod kupi na sajam u sred kolovoza, a pomorci svoje zavjete prilažu od pamtivijeka, — sestre da ne obezbrate, matere da ne obesine, a žene da se u crno ne obaviju. Zalijev je ovdje dosta dobro širok. Pogledaš li na lijevu, M o r i n j leži povrh lokve kao u njedrima velike strmeni, a vrh njega U b l i na planini. Pogledaš li desnom, put s P e r a s t a na R i s a n udjeljan u ljutoj liti bilježi pustoš koju manastir B a n j a prekida. R i s a n je davao nekad ime cijelomu zalijevu, dok mu ga ne ugrabi K o t o r. Pod visokom hridi, gdje

su Krivošije i Ledenice, leži Risan u dnu zalijeva na strmenitu namješću, počivalo hercegovačko, kao što je Kotor crnogorsko: jedina općina, koja je do danas sačuvala cijelo narodne običaje, pak se i s njima diči kao paun perjem. Megju Risnom i Morinjom zeleno-zagašena šuma lovorike nikla u grohotu, a jugom iz jama Sopota, pri moru, reve jekom silno zapjenušena voda, kao iz mlina mučnoga, kad se valja s jaže niz strmi vodopad.

Putuješ li k Kotoru, krasno izgleda prirode razlika. Ono golo i kamenito brdo vrh Perasta pruža se ćak do Kotora, od ozgo na ždrijela, a od ozdo na zavoje, što padeži ponorâ i revotočinâ snuju, i nad kojijem vise grede i klisure oštre i ropave, da ih ni kozja stopa ne dopire. Pod ovijem strašnijem stancem, gdje se leže soko i jaštreb, potok Ljuta, ljeti sušac, dijeli kršni Orahovac od junačke Dobrote. Čudo je da su ljudi uzduž tako tijesnog primorja pogradili onako lijepijeh kuća, sve na niz do Kotora. Ako svratiš okom na protivnu obalu, zeleni vrt i sâd pod onijem plavijem nebom stoje spored druge obale kao zrcalo u komu se ohola lit danimice ogleda i ponosi svojom tužnom ljepotom. I tu su ti skladni dvori obasuli redimice svu pješčanu obalu, pak kad pod njom s broda zaviriš u tihu pučinu, vidiš svaku kuću jednu i po jednu gdje se u vodi kao u caklu ckli i fotografava. Tako se Prčanj i Dobrota hvataju u kolo s Kotorom, koji je kolovogja. Kad brod pod Kotor, a sidro težinom utone i o dno zapne, bore se u putnika dvije želje: htio bi da sljegne na kraj, da se odmori i opočine, a onamo žali da nema jošt zalijeva, da se bolje naraji.

Kuk koji visi nad Kotorom kao povraz nad vijedrom, rekao bi da će na ovi čas ili strmoglaviti ili po-

rinuti, pak grad pod grohot zakopati. Na vrh kuka sjedi grad Jovanov, punan vitijeh topova, a rtenice ošapila mu ograda, koja brani Kotor s kopna. Desnom grada leži trg crnogorski i put na okuke uz Praćišta do megje, a lijevom carska cesta do Budve, koju brane dvije tvrgjice: Trojica vrh Kavča i Goražda spored Mirca.

Kad se popneš na prvo ždrijelo vrh Kotora, megju te dvije tvrgjice, vidiš pod sobom Dugu goru gdje se proteže pravo, kao uz tunju, sa Solila na Jaz, pak dijeli donji Grbalj od gornjega i pada u more, gdje svojijem njedrima načinja Bigovo, da je mrnaru tiho pristanište i utok. Kažu da se u Grblju rodio Lazar Grbljanović, posljedni car srpski. Megju dva Grblja leži kao ubao utočena Župa, dva polja blizanca Soliocko i Mrčevo. Ono, kao što kazasmo, dopire do zalijeva spored Bijele, a ovo drugo do mora na Jaz, a oba leže kao prostrta zelena dolama, kojoj gr'oce zapučaju gornji Lukavci na lik kopče, a donji na lik gužve. Sela donjega Grblja prosuta su od Bigova do Višnjeva uzduž Dolâ, a gornjega kosom planinâ, koje druže Lovćen s Kolovirom. Carski put vodi preko sve Župe u Budvu, a pod Spasom s lijeve, pod jasnijem izvorom ostaje vrh puta Podlastva, manastir Bogorodičin. Spas zelen a visok brani da Grbljani ne vide Budve.

Tamo se primorje krivi kao luk; kraji su mu Mogren, padež Spasa, i Skočidjevojka u sred Paštrovića; tetivo pjesak, strijela rt Zavale, a kundak otok svetoga Nikole.

Uz prvu polovinu ovoga luka leži Budva u moru, prostranijem žalom do Zavale, a uz drugu stari Paštrovići, nekad slobodna i neodvisna općina. Planine su visoke, do pô njih zelene, a od pô njih gole i kršo-

vite, svugj potocima odrte i ispresijecane. Spram Budvi sveti Šćepan, i on gradić na moru, kojega su Paštrovići u zavjet gradili turskijem plijenom. Sa Skočidjevojke, o kud se zemanom samodavila djevojka, da učuva poštenje obala ide pravo na tromegju. Lastva je prvo selo primorsko, a za njim Nadluškopolje, što ga dijeli s lišćem obučena Dubovica od mora, a nago brdo od planine Vrh Budve put sjevera leže po brdima sela Mahinska, Poborska i Braicka, što ih Mlečić lukavstvom okrnu Crnoj Gori (1718), sa tri manastira pravoslavna, od kojijeh dva bijahu crnogorska, podmainski i stanjevski, pa, kad ih ćesar kûpi, prestane crkovina (1837). I u Paštrovićima ima njih četiri, svi vasilinskoga obreda. Po planini paštrovskoj, gdje te lipnjem guši miris devesilja i zanoveti, ogradio ćesar tri tvrgjice: Špiridon, Kopac i Presjeku. Na Kosmaču spored Braića zja četvrta, a u petu pretvori stanjevski manastir.

Tako Boka graniči s istoka i sa sjevera Crnom gorom, s juga Arbanijom, s pôdna morem jadranskijem, a sa zapadi Hercegovinom. Ima put koji vodi preko Grude na Dubrovnik, te nas tobož veže Dalmacijom, no on prolazi tursku zemlju, pak ga za to i ne možemo zvati našijem, nego dokle ga čepljemo.

Boka je mjesto zdravo; za to su ljudi snažni i dosta žive. Muški su u opće visoka struka, a žene prikladne, crnooke i tmaste. Ako je istina, što se kaže, da su Srbi megju Slavenima najljepši narod, Bokelji su čisto odvojili od svoje braće. Zrak je ugodan, vode žive iz vrela, a pripek sunčani davâ bilju osobiti sôk, za to su ovdje voćke sľatke mimo igje. Cvijeće cavti i miriše zimi na otvorenoj poljani; snijegu nije traga, ali namiri vlaga jesenska i česte kiše osobito

u Kotoru, gdje se oblaci, od svukud zajmljeni, sukobe i jalove u onaj tijesnac kao u korito. Vino je rumeno i reže; ulje gusto, a tanko; sir masan, a smočan; meso osobito kusno. Hrana je primorcima najviše riba, a gorštacima varivo i sočivo. Ovi jedu obično hleba rmetinova pečena pod sačem na crijepnji, a oni pšenične pokvasnice.

Gore i bregove ogolio je kozji zub i iskop revači, što uzroči ljetnu sušu i zimnu poplavicu. Mislim da se svake godine posijeku dajbudi šest tisuća dubova u badnjake. Da ih se godinom toliko podnjivi, kud sreće!

I buba po Boci snuje svoju bogatu svilenu pregju. Pohmili početkom travnja, prve omarine proljetne, pak četrdesnicom nastane i nestane. Izleže se crv kao mrav, nastane kao gusjenica, zavije se u kožuricu, izleti lepir, pak umre na priječac pošto poprši sjeme, da učuva trag.

Primorci love ribu mrežom, vršom, tunjom, žegom i strunjom. Gorštaci podižu marvu ovču i kozju.

Ima u Boci popisana naroda 34770, od kojega ženâ 17000; po vjeri dijeli se na katolike 9500, i na 25270 pravoslavne. Gragjani i listom primorci brodare, trguju i promeću se, a gorštaci žive o ratarstvu i stoci. Polovina je muškijeh u svijetu, od kud dovukuju blago, da naknade domaćoj nedaći.

Bokezi su nagolo Srbi: govore kući srpski, a u svijetu nauče lako tugj jezik: u primorju uz srpski čuješ najviše talijanski.

Naći ćeš primorca u svakom kraju svijeta, gdje trguje i brodari, a gorštaka najviše po Misiru i Carigradu, gdje kopa na odžake.

Dobrocko odijelo: krožat, koret, jačerma, široke gaće i plitka kapa, zovu bokeškijem ruhom.

No se već sad gragjani i pomorci preodijevaju na francusku. Rišnjani i Paštrovići nose dolame, toke i kopče; gornja sela risanska gunj, dokoljenice, struku, opanke i saruk na hercegovačku, a Grbljani, Mahini, Pobori i Braići na crnogorsku. Kao obično oružje nose o ramenu dugu pušku, a u pasu male i nož.

Bokelj je ozbiljan, trijezan, čazben, govorljiv i pun ponosa; drži riječ kao amanet. Vjeran drug, postojan muž, ćutljiv otac, srčan junak; sujevjeran, osvetljiv i naprasne ćudi. Najviši je porok društveni u Boki krvna osveta, koju protežu nad cijelo brastvo rukostavnika. I grabež djevojački biva često. Kad roditelj ne će da dâ komu kćer u ženu, ovaj je zajmi s puta ili s vode, pak je robinju preruči svojoj majci, da mu je čuva i njeguje do vjenčanja. Ne zaruče li se, povrati je rodu čistu, niti ona za to naroka gubi. Ovo su zla, koja se pomiču jošt od viteškijeh doba, i što ih prosvjeta nije iskopala. No prijevara, vjerolomstvo, deračina, preljuba, nijesu poznata, a kragja i paljevina vrlo malo.

Boka je starinom pripadala Banovini Zeckoj te su neki zvali Prevalom. Pošto je palo carstvo srpsko, oko nje se pregonili Turci i Mlečići, dok se preda polovinom petnaestoga vijeka Mlecima od straha turskoga, i tako megju dva zla izabere manje. Provala turska sa strane hercegovačke bila je jaka i strašna, da se Risan i Novi ne mogoše sili održati, kao što se održa južna strana u zdravlje Crne gore. No pomoću Mlečića i Crnogoraca i ti se kraji oproste Turčina, pak čitava Boka ostane Mletačka; a, kad pade i ova vlada (1796), predade se svojevoljno ćesaru bečkomu, koji je izgubi godine pete, pak na novo prisvoji četrnaeste ovoga vijeka.

KANJOŠ MACEDONOVIĆ.

Priča paštrovska iz petnaestog vijeka.

Na sred primorja općine paštrovske ima jedna mala luka, pusto žalo, koju ljudi i dan današnji zovu drobnijem pijeskom. To je zemanom bivalo mjesto gdje se narod kupio na zbor i na odluke, kad je ta općina slobodno i neodvisno upravljala sama sobom.

Četiri sugje i dvanaest vlastela, od svakog plemena po jedan čovjek, slobodno i na poregje izabrani, sjedili bi pod jednom megjom vrh pijeska, a ostali domaćini jedan do drugoga po pijesku, i tu vijećali i sudili o najvažnijema poslima. Jedan vješti pisarčić svaki bi put zapisao u jednu veliku knjigu što je zbor zaključio, ili sugje osudile.

Svake godine o Vidovudne, u pučini ljeta, birala je skupština otvorito sugje i vlastelu; predavala im zakonik, starostavnik, knjigu i srebrni pečat; a oni bi se kleli skupštini da će neumitno suditi, a zakone i odluke zborske vršiti.

Kad ih gladne godine 1423 početkom travnja premami i prevari pomorski vojevoda Bembo da se svojevoljno metnu pod zakrilje krilatoga lava svetog Marka, da ih tobož Turčin ne oprži, ugovore pismeno na drobnomu pijesku, da će im se ostaviti u svoj cjelini starostavnik, i da im se neće uzimat nikakav porez ni danak novčani ni krvni. Ne pitaj me, kako je Venecija svoju riječ održala, i kako je malo po malo krnjila i postrizala ove ugovorene slobośtine; to znaš sam, ili

se lako dosjetiti možeš. Kao momak, hitar a lukav, kad se oblijekori i okojasi mladoj i nevještoj curi, ova jadna popusti malo danas, malo sutra, dok mu robinjom postane, pak mu već ne odriče ništa.

Jedan dan proljetni na glavnoj skupštini, koju su sazvali sugje i vlastela **na običnom mjestu od pravde**, da podijeli presušeno polože, dogje na iskup u docnije i Kanjoš Macedonović, čovjek niska struka, ali živ i ćeperan, da bi se na igli vrtio. Mač o pasu, a čelenku na glavi, vikne: „Pomoz' Bog, braćo!" On je skoro pohodio Mletke, za to se svi s njim poceliva-ju i zagrle; a kad sjede, počnu ga sugje raspitivati o Mlecima i o glasovima što je tamo skupio i amo donio.

— Imam da pričam dosta, ako vi ne dosadi slušati, reče Kanjoš. Kako ste čuli, ja prevezi zimus nešto trgovine u Mletke i napuni brod, kao oko, uljem, vinom, lojem i čaprama. Kad dogjem tamo, navale na mene žbiri, da me globe i gule. — Od svake sto perpera da daš trideset svetomu Marku, reče glava od žbirâ, a jedan što nešto naški natucaše, dodade — a nama suviše piće

— Gdje trideset na sto, ako Boga vjeruješ! to je polovina, kad proesapim muku, dangubu i brodarinu. Sveti Marko, hvala mu i slava, niti jede ni pije, a ja sam se predao duždu, da mu tobož ne davam ništa, nego da mu ruku celivam, a on da me brani od Turčina.

— Jeftino vaistinu, reče žbir, kad nije drugo nego da mu ruku ljubiš — pak se poče smijati i rugati. I tako mi današnje carice negjelje, kako mi bješe gjavo popio svijest, da ne umače u dvor, hoćah ga mačem predvojestručiti, pak mu duždu moja muka na čast, a

njemu, skotu, pića za dovijeka. Te ja onako pomamljen po gradu obijaj i vratolomnjaj, dok me dobra sreća nagna na jednoga Dobroćanina. Povede me da pišemo žalbu u jednoga ćelavca, koji mi uze dukat, da napiše na pedalj artije moje bôle. — Stani, rekoh, ne hitaj, da ti kažujem razloge. A on meni oprho: — Ja znam bolje kad spavam, nego ti kad se razbudiš. Pak me ne hće čuti, no zatvori mahom vrata. Dovati ja ono zlo pismo, te me povedu s njim u jednu veliku kuću, i reku da čekam. Čekaj, čekaj, tri debela sata, dok mi se od jada savi tuga. U neko zlo doba otvore se vrata i ispane jedan hromac u zelenoj haljini kao gušterica. Uze mi artiju iz ruke, stavi na nos naočare, pak tek je pročitao reče: — To nijesu naši posli, nego hajde od kuda si došao. — Viknuh: A da čiji su, za rane božje, što me mučite? — A on se ne okrenu, nego onako hramljući put vrata, prožvaka: Četrdesetine. — Pomislih, koji će ih gjavo skupit na jedno, dok mi vogja kaza da su vazda na iskup — nego, reče, hajde dok se ne razigju. — Kad dogji tamo, viknu straže: — Ne sude danas, nego na prezdan: dogjite sutra ranije. —. Smrće se, a ja ne jio ništa no se napunio jada od grla do dimanja, pak mi se drob nategnuo da prsne. Te ja baš onako bez išta u postelju. Gjavolji jedan san svu noć, nego se obrći i prevrći do zore. U svanuće ustah; obagji Mletke s kraja na kraj; već je sunce skočilo tri koplja, a grad pust bez ljudi; jer tamo svako spava do podna; kad mrkne objeduju, a pred zoru lijegaju. Nagjoh na Boga vogju, te ja s njim kod četrdesetine. Ugjemo u dvor i čekamo u prvoj odaji dva debela sata, dok dogje jedan čovjek u crnoj haljini i kapi: hćah reći da je redovnik. Pristupim i dam mu ono pismo, a on meni: — Danas imamo mnogo navalice, nego dogji

preko sutra — a ponese pismo. A sad? Te ja preko sutra, čekaj opet tri sata pred vratima, i dodijah Bogu moleći ga da mi ne prevre, dok se jednome slugi dožali. Uljegne u jednu sobu i dovede jednoga čovjeka suha a visoka, kao da su ga iz groba vadili. Donese zbilja onu žalbu nesretnju, i napisa pod njom pet šest riječi, pak me opravi na drugoga, a drugi na trećega, dok se ovaj treći taknu duše. — A što nijesi, reče, došao prije kod mene, nego se snuješ po gradu, kao ljepir oko svijeće? Pak i on u potonje ošteti. — Dogji, reče, sutra da te o najmanjoj otrsim, jer se danas taj posao odocnio. Te ja sutra, kad li ga nije, nego su pusta vrata zatvorena. Kuca, busa, ne oziva se pilata duša. Čekam tu do mrkle noći, dok mi se poće mozak u vrtolac okretati. Onako jadan i tužan stisnem i pogjem u jednu krčmu, da se tobož u vinu razaberem. Taman da založim nešto mesa, puće vika i treska po krčmi. — Što je, ljudi novo? — Zlo, reče jedan Bračanin, da ne može gore! — Da nu pričaj, čoče, da i ja znam! — Stade Bračanin da pripovijeda kako se neka čoečetina furlanska odmetnula duždu i poainila. — Šator je, reče, razapeo na jednoj ostrvici u sred grada, brani ga voda odasvud, i zove dužda na megdan; ako mu ne izagje ili zatočnika ne pošalje, a no da mu preda krunu i ključeve blaga svetoga Marka i jedinicu kćer u ženu. Ostadoše Mleci pod harač — reče smijući se Bračanin: zatočnika nije, a dužde klonuo godinam i srcem, pak je gotov da se osvati Furlanom i da mu preda gospostvo. — Pak se u ovoliko grada ne moga naći duždu zatočnika? — reci ja. — Ne, boga mi, nijednoga — odgovori Bračanin; — svakomu je meko pred sobom. — A da ja vidiš kolišni sam, a rad bih se s njim obisti. — Stanu oni ljudi da se brukaju, videći me šaku jada, no jedan, koji me sve

gledaše, reče: — Ne mjere se ljudi pegju, no srcem i pameću. — I ovaj me pratio sve do konaka, i svijem putem ispitivao i iskušavao ko sam i od kuda.

U jutro taman se obuo, evo čovjek po mene: „Hajde, viknu, zove te sud." — Pomislim zove me oni što me juče prevari. Kad mi u sud, kad li je to druga i prostranija kuća; stube od mramora, a stupovi visoki kao topola. Uljezem u dvoranu, kad li sjede tri starca iza jedne crne zavjese, gdje, da svijeća ne gori, ne bi se vidjelo ništa; a pred njima zlatni krst. Pitaju me od kud sam i što mlitam po Mlecima. Ja im kažem sve redom, kao sad vama, dok me jedan prekide: — Ne pitam te za te besposlice (čuj, besposlice!), nego što si sinoć u krčmi drobio? — Ja kaži sve pravo i reci: — Ja nijesam drobio, ni pjan bio, nego lijepo govorio, ljepše nego vi sad. Dok — jedan od njih smekša: — A bi li se zbilja megju vama našlo vjerne sluge, da pregne mrijeti za dužda? — Bi stotina, reci ja.

Oni se dadoše nešto u šapak, dok opet progovori onaj isti: — Evo ti pismo, da prodaš trgovinu slobodno bez carine. To se neko s tobom šalio, ali ćemo mu mi kazati kako treba da postupa s Paštrovićima, kad dovezu trgovinu; i evo ti deset dukata danguba; a dogji sutra rano ovgje, jer ćemo nešto zboriti; nemoj u veče trista, a u jutru ništa. — A ja njemu: Neću vam, gospodo, novca nijednoga uzeti, kad ste osudili da se žbir šalio i da mi šalu plati. Idem sad za poslom, a eto me sutra čisto kod vas.

Prodam trgovinu za gotovinu, a opremim posle. Kad sutra na sud, kad li me čekaju sva tri od zore. Dadu mi stočić, da sjedem, i donesu kafu od po oke. Pomislih da je vratim kao mito, no mi se učini stidno, te je posrkam do dna. Poče jedna sugja: — Bili se ti

pohvatio da poneseš svojoj braći duždev pozdrav i milost, i neka mu pošalju zatočnika da ubije jednoga vjetrogonju, o kojega nije duždu dostojno kaljati ruke? — Odgovorim ja, da bih bio gotov ponijeti milost i pozdrav čestitog dužda svojoj braći, kad bi čuo iz ustiju istoga te riječi. „Što pak tražite duždu zatočnika, da mu otmetnika posiječe, ja mnim da, kad nije dično da se s njim dužde siječe, da mu nije ni dično slati mjesti sebe drugoga, jer su to dvije sramote." Vigje sugja da ne ugoneta, pak mi reče: — Ti nijesi dobro shvatio, nego dogji sutra u podne u duždeve dvore, da te izvedemo pred dužda, da mu se pokloniš i nauk primiš.

Ja se sutradan ogjedni dolamom zelenom od kadife, što sam lani u Dubrovniku krojio; ječermom i dokoljenicam u čistoj srmi, što sam ljetos dobavio iz Skadra: pripaši mač vukovac u srebrnijem pločama, što mi ga je gjed u Španji kupovao; a stavi na glavu čelenku carigracku, a na čelenci pero labudovo, skoro moje visine. Kad u odaju duždevu, ali tu gospode kao plјeve: svi ogjeli svilu zlatom vezenu. Pristupe sluge i doprate me do gospode. Svi se oko mene okupe kao tice oko ćuka, da me gledaju i haljine piplju. Ah lele da bjeh visočiji! U tomu se rastvore jedna velika vrata, i izagje jedan gjed, sijed kao ovca. Evo, vikne, dužde! Kad zbilja po za njim čepukajući ispade dužd. Tek ga vigjeh, rekoh u sebi: Ovaj ne može ni répa vući, kamo li da megdan dijeli. A on pravo na mene; kucne me po ramenu i dovati desnu ruku, kao da smo se sto puta gledali i zajedno ručali. Okrene se k jednomu od one gospode, koji bijaše najprikladniji, te stade s njim da govori na pô glasa, niti mogah čuti ni razumjeti, dok ovaj gospodin poče sa mnom naški kao ja, i ćah reći da zanosi kotorski. — Čestiti dužde prevedre vlasti,

eče naporito, dade mi prepoštenu poruku da ti njego-
re riječi protumačim: srećan si, ako ih primiš! On i s
njim sva gospoda poštuju u tvojoj braći, koja su od
skoro pribjegla pod sjen krilatoga lava, da izbjegnu jar-
mu turskomu, jednog od najvjernijeh naroda, koji su sret-
ni življeti u ovako bogatomu i pravednomu carstvu,
gdje je Bog stolom sio. Sad je kucnuo ugodni čas, da
djelom potvrdite ovo duždevo mnijenje. Hoće se duždu
zatočnika da izagje na megdan jednoj smušenoj i neva-
ljaloj rgji, kojoj je omrzlo življeti, pak radi da se grdi-
lom ovjekovječi. Mogao bi dužde naći sreda svoju za-
mjenicu, ne jednu no trista, pak kakve zamjenice, da
se zemlja trese! No je dužde odbio sve prosioce, jer
želi tvojoj braći, skoro posinjenoj, otvoriti put slave,
poštenja i neumrlosti. Pogji dakle što prije doma, po-
nesi braći svojoj pozdrav i milost duždevu, i neka mu po-
šlju bržebolje zatočnika njemu pristojna stasom i junaš-
tvom, koji će im, ako dâ Bog, pritvrditi diku i sreću!

Ja se poklonim do crne zemlje i reknem u sebi: Lijepo li ova gospoda mažu i šaraju! — A duždu: da ja ni najmanje ne sumnjam da će mi braća dragovoljno i radosno prihvatiti tako plemenitu čast i poslati duždu junaka njemu dostojna.

Ćahu da mi dadu pudbine, ne znam koliko dukata, no ja odbijem i krenem iz Mletaka na čisti ponedjenik. Sad se posvjetujte mudro, hoćete li i koga slati, pak što mu dâ Bog i stara sreća.

Jedan od vlastele, što nije nikad okom trenuo koliko je Kanjoš pričao, poče prvi:

— Za vremena predaje ja sam se zaludu borio i priječio iz petnijeh žila, da se progjemo tijeh lacmana, jer sam odista znao da vam s njima pogodba ne pomaže. Da ne bi Furlana, što je stavio Mletke u kozji rog,

plati Kanjoš trideset na sto i piće, ili bi zaludu po Mlecima udara do uskrsa od nemila do nedraga, da se ona fukara s njim ruga. Onda ste govorili: Spržiće nas Turci. No koje će vam jade pomoći Mlečići na suhom kraju, kad provale Turci s istoka preko Arbanije? Ne šćaše li biti bolje da smo držali za jedno uže s ostalim Srbima i branili svoju neodvisnost na šiljku od mača? Vidite li Dubrovčane kako se mudro održaše, a bojandžije nijesu čisto? Sad posijecite Furlana, kao da operete magarcu rep, nego što ćete bolje prìtêći uzdu; do godine opet ćete davati mrnare i carinu, a žalbe će vam primati kao onu Kanjoševu. Protivili se? razvaliće vam to kuća pri moru, i puštat Turke da vas zgnječe! Naš su starostavnik priznali devet careva rimskijeh i carigrackijeh, od Dukljana do Kostadina. Potvrdi ga papa rimski i onaj Lujo Madžar što nam posiječe četrnaest stotina glava za golijem vrhom. Potvrdiše ga carevi i kneževi srpski od Nemanjića do Brankovića. Da ste mene čuli, i Mlečić bi ga potvrdio bez predaje. Da nam oni otvore put slavi i poštenju! Toliko im ga Bog dao doma! Nego čujte barem sad! Dogje zgoda da popravimo pogrešku i da se tijeh lažica oprostimo. Pošaljimo duždu zatočnika, neka najprije prekine ugovor i predaju; neka obeća da ćemo vazda i u svakomu ratu biti družina protiv nekrstu, ali da ih za gospodare nećemo, dok jedan od nas teče. Sami su prekinuli pogodbu, kad Kanjoša na takve muke mučiše, dogji danas, dogji sutra, da im harač plati. Ako posjekosmo Furlana, dobro; ne li? izmislimo drugi put, da se jednom oskubemo i da budemo kući domaćini. Ovako su mislili kao ja sad, oni što ostadoše na lazini za golijem vrhom. Ima i danas tisuća momaka što bi mrli, da učuvaju posljetku slobodu i neodvisnost. Komu je draži život ne-

ı ide da robuje Furlanu. Bolja poštena istraga, nego amotna natraga!

Promisli jesu li se malo uzrujali na te riječi; dok dan od sugjâ poče da govori tiho: — Može nam biti a ne šaljemo zatočnika i da se te časti zahvalimo, ao mislite da će nam biti bolji Furlan od dužda. Može am biti da prekinemo pogodbu i da Mlečićem ratimo; o pogledajte najprije ima li tomu svemu razloga. Nijedoga, no tobož da ne plaćamo carinu. Mi nemamo gdje ašom trgovinom nego u Mletke, je li da? Sad kad ne ıudemo već mletački ljudi, plaćaćemo svakako carinu, , kao družina u ratu davati jednako mrnare. Kad nas auče jutros, gdje smo njihovi, što bi činili sutra, kad ›i im se otugjili? Razaberite se i nagjite bolji razlog, er vam je taj slab. Što pominjete care i kneževe, mi smo vazda po jednoga gospodara imali, koji je nas za perčin držao, i ako smo samosobom upravljali; ovo dakle nam danas ne može biti neobično. Što ste rekli da bi bolje bilo da smo držali sa ostalim Srbima, ja pitam: a gdje su? Pade Srbija, pade Bosna, a sad će koji čas Arbanija! Srpska vlada i gospoština bježe na zemlju madžarsku, a sirotinja osta pod jarmom. Pade zecka banovina, a narod pribježe u te planine. Pa ko da nam pomože, kad to more ošape turski brodi? Ne mogu nam čuti Srbi smrti ni života za godinu, a kamo li da nam pomognu. Što se žalite na Mlečiće, da uzimaju carinu preko pogodbe, kažite mi jednoga da je platio; uvjerite me da bi je Kanjoš dao, da ne bi Furlana. Mrnari idu sami na mrnaricu, jer im je milije lijeniti po brodovima nego doma zemlju kopati, a vi govorite da ih dižu. To su prebacivanja; nego se progjite junaštva i zle sreće, a držite što ste uhvatili. Padoše silna carstva i klonuše strašne vojske pred silom aziackom. Zapad strijepi, a istok

stenje; potonja mu se ugasi svijeća ; a mi šaka ljudi poharici s mora i sa suha, da se mi bijemo, 'vako pesti u glavu! Sad mi recite da sam zlovaran, no ja vid bistro, ako ne bi mletačke pomoći, ostadosmo raja za do vijeka.

Uze da govori jedan iz naroda: — I ja sam s ono da ti je kamena pogodba s jačijem, pak baš zato misli da ju je bolje pritvrditi kakvim oglašenim djelom ; Mle čiće zadužiti, a sebi poštenje otvoriti. Nego neka id Kanjoš duždu zatočnik, pak, ako mu dâ Bog da posije če tu talijansku aždaju, neka traži da se pogodba zbilja poštuje, da nas duždevi žbiri ne potežu po mletačkijem ulicama. Ako li pogine, a mi ćemo poslati drugoga i trećega; dati nas neće sve taj Furlan posjeći.

Svi pristanu na ovu, no Kanjoš skoči na noge viknu: — Ja ne smijem hoditi, jer sam malašan, a dužde traži hrpu spored Furlana. A množina iz glasa: — Ako te posiječe, poslaćemo povišega; ti si Mlecima vješt a drugi ne bi umio ni doći do duždeva dvora za mjesec. Ako pogineš, oplakaćemo te divno, i svako od nas kad dogje u Mletke, pohodiće tvoj grob. Mogao si zbilja to sam tamo otrsiti, da nam ne meteš skupštinu tijema besposlicama. — Reče Kanjoš: — Vi se šalite, a ja zbilja primam čast i idem, da se Furlanom obidem, pak će biti što ushoće Bog. Nego mi napravljajte putni list, neka zna dužde, da idem iz glave cijela naroda.

Napisa pisarčić pismo kako mu sugje izuste, pak ga narodu pročita od riječi do riječi: „Od nas sugjâ, vojvodâ, vlastele i cijele bankade u ime naroda vjerne komunitadi paštrovske, čestitome duždu i svoj plemenitoj gospodi mletačkoj čast i poklon.“ A po tomu: — „Naš lijepi brat Kanjoš Macedonović donio nam od va-

še milosti pozdrave i poruku, da vam opremimo jednog brata, koji će mjesti dužda izaći na megdan junački. Vazda gotovi, u koliko smo vrijedni, ugoditi prevedromu vladanju mletačkomu, evo šaljemo istoga Kanjoša s blagoslovom i velimo: gdje je on, tu smo mi svi. Zahvalni na čast, koju ste nam učinili, nadamo se prvo u Boga, pak u našu staru sreću, da ćemo i toga i sve druge duždeve zlotvore satrijeti. Zaključeno na običnomu mjestu od pravde, na Mučenike u proljeće, i pečaćeno visećim pečatom."

Prispje Kanjoš u Mletke na Cvijeti, u najljepše doba godine. Gdje će, gdje neće? te on kod one trojice gdje je pio kafu. Ne pusti ga straža od prve uljesti, nego mu vikne: Ne možeš amo, no, ako ćeš da se sudiš, hajde kod četrdesetinje.

Vidje Kanjoš da su ga počeli opet slati od Vuka do Novaka, pak odgovori straži srdito: — Baš nijesu to posli za koje ja idem u četrdesetinje, nego u trojice. Ja sam, ako ti je drago znati, zatočnik duždev.

Jošt to lijepo ne izusti, a straža digne kapu s glave i provede ga iz odaje u odaju, dok dogju pred trojicu. Kad vide trojica Kanjoša, namrde se, jer pomisle: da Paštrovići neće slati zamjenicu duždu.

Kanjoš im se pokloni i preda pismo. Sva se tri prignu, da vide što piše, dok reče jedan od njih, pošto se nešto megju se porazgovore: — Mi se nadali da će nam doći bolji i viši junak neg si ti.

Najedi se Kanjoš da pukne: — Moja gospodo! bolji i viši pogjoše boljijema i višijema, a ja jedva vas dopadoh. Ja sam najprije došao do vas, jer neću da izlazim pred dužda nego slavodobitan, a vi mene lijepo dočekaste!

— A da, reku sva tri, kad nećeš pred dužda izlaziti, a ti hajde sutra na pogibiju. Je li ti mač oštar?

— Na ove vaše junake, odvrati Kanjoš, ne tre-buje ga oštriti, nego da linja gvožgje. Kažite mi gdje je megdan i megdandžija, pa ko komu što dâ.

Dadoše mu pratioca i rekoše da ide s njim, da će ga on provesti do Furlana i kazati mu, gdje će ga za-kopati.

Bijaše sunce pô neba prevalilo, kad prispiju na o-balu. — Tamo ti je, reče vogja, na toj ostrvici meg-dandžija, a evo ti čunj, pak se prevezi sam.

A Kanjoš njemu : — Hajde, bolan, sa mnom, zavezi i prevezi me, daću ti platu, pak mi budi i gjever.

— Nijesam se ja pomamio, niti mi je, Bogu da je za slavu, život omrznuo, odgovori vogja, pak pobje-gne u bestrv.

Ostade Kanjoš sam. — Sad što ću da radim? Moglo mi je biti da sjedim doma kao gospodin. Nane-se me neki grijeh, da ovdje ludo poginem; pak da je za koga, ni pô jada, no za ove strašive i nadute nikove.

Idem baš na konak, pak ću sutra opet pred su-gje, neka mi dadu pratioca, da me gjeveruje, ako pogi-nem, da mi se barem zna groba. Ovako mogu ludo pro-pasti prije megdana . . .

U tomu se odveze do ostrvice čunj i dopre k o-bali. Kad li zbilja Furlan pałošinom o pasu, a odio vu-četinu. Vika Kanjošu : — Što si tu, zla ti sreća! ko-ji si?

— Ja sam, reče Kanjoš, zatočnik duždev; nego kaži, gdje ćemo se sjeći?

— Ne šali se, nego kaži, ko si, viknu Furlan.

— Znaćeš brzo koji sam, odgovori Kanjoš; nego hajde da se siječemo : nije meni dangubiti. — Pak se dovati za mač, a zaškripi zubima.

Ukrcaju se svak u svoj čunj i zavezu po krmi. Kad dopru k ostrvici, skoče oba jedanak na kraj, a Kanjoš otisne svoj čunj od kraja. — Što činiš? vikne Furlan, što oturi čunj? je si li pri sebi?

— Ne trebaju nam dva, odgovori Kanjoš; ja ću se tvojijem vratiti; a tebi već ne trebuje ni čunja ni konja: ti si svoju čašu ispio.

Prepade se Furlan, pak mu stade pričati, koliko je junaka posjekao i ubio.

A Kanjoš njemu: — Muči, rgjo; ti nijesi junaka jošt ni vidio, kamo li ubio; nego baci tu palošinu, da ti vežem ruke naopako, da te vodim duždu, e da mu se smiluje i da ti oprosti, kad te takva vidi.

— Progji se belave i boja, dodade Furlan, nego hajde pod moj šator, da ručamo: a vjeruj mi, neznana delijo, taj dužd za koga ćeš ginuti jednaki je dušman i meni i tebi, pak te žalim gdje te gjavo nanio, da ti popijem tu pravu krv.

— Ništa me ne žali — vikne Kanjoš, pošto trgne iz korica mač i nasrne na Furlana. A ovaj odbije palošem mač, i na tilutu mu napravi zubac, bi palac utonuo. Povrne Kanjoš i drugom i trećom, no Furlan vješto odbija mahove, dok ga Kanjoš, obigrajući, okrene suncu u oči. Potegne Furlan jednom i čisto, da se Kanjoš nekako hitro ne usuka, hćaše ga raskrojiti. Dok Furlan mahnu drugom, Kanjoš ga ugrabi i probi mačem s lijeve sise na desnu lopaticu. Pade Furlan, a udari mu iz rane kužanj krvi, kao da si vola zaklao. — Dopade Kanjoš, digne mu s ruke prsten, a raspaše paloš, pak ga ostavi da diha. Ukrca se u čunj i doprije obali. Kad li se tu nakupilo sve što je žena u Mlecima. Na devet jada dok je sebi put prokrčio i na konak prispio, a one žene za njim u pratnju pojanjem i veseljem. — Teže mi bi-

jahu one žene, kaživao je poslije Kanjoš, nego Furlan i njegov paloš.

Puče po gradu glas kao munja, da je **Furlan** poginuo. Neko priča, da mu je vidio glavu, neko srce, neko opisiva boj, kao da je sve očima gledao, a stotine ga opkolili, da čuju. Zazvone zvona u svijem crkvama i pozatvaraju dućane prije mraka; udare svirale i bubnji, rasvijetle grad, da se vidi kao u sred podna, a narod vrvi od svukud na čopore k velikoj crkvi, da Bogu zahvali i zavjete prilaže, što se grad oslobodio tako strašne bijede.

U prvomu mraku oko trista ljudi ogjedeni u jednakoj nošnji, a za njima svijeta na gomile sa zubljama, dublijerima i svijetnjacima dogju pred kuću Kanjoševu i prenesu ga u zlatna nosila u duždev dvor, gdje mu je svu noć pošta i veselje trajalo. Propituju dužd i gospoda o sjeki i o Furlanu, gledaju mu i obiduju mač, a on donio sa sobom prsten i paloš Furlanov na poklon duždu: — Evo ti, čestiti dužde, obilježja koja sam digao sa mrtva odmetnika. Ovako ti svaki neprijatelj obršio i na moru i na suhu, kao što je danas ovaj Furlan. — To Kanjoš izusti, a dužde ga objeručke zagrli i poljubi po sred čela.

Sutra u podne pogje dužde sa svom gospodom u svetoga Marka na blagodarnost, a za njim nepregledna puka, kao tušta. Bijaše crkva urešena kao što biva u najvišim svetkovinama. Kanjošu opredijeliše mjesto odvojeno i uzvišeno spored dužda, a crkva se napunila gospode i nabilo jedno na drugo, da ne mogu hrhnut.

Iza službe božije pogje dužde s Kanjošem o desnoj, s gospodom i s pratnjom u veliku odaju, gdje se duždi krune i cari primaju. Svod joj je pozlatom

vezen, stupovi mramorni zlatnom žicom optočeni, sto- od kadife s bisernim uresom, a duždevo prestolje od onove kosti okićeno lovorjem. Sjede duždе, pak sa ·estolja poće govoriti talijanski. Kad prekide, jedan od ıe gospode prevede Kanjošu naški duždeve riječi pu- ɘ meda i zahvalnosti njemu i općini, koja ga je posla- ı. — Sad, reče tumač, evo smo otvorili blago sveto- a Marka : pristupi i uzmi koliko te je volja, i što sam apovijedaš. — Pristupi Kanjoš gvozdenoj su tri bra- e skrinji : kad li skrinja puna udušena zlatnijeh du- ata. Pogleda Kanjoš blago, pak se posmijehnu, izva- i iz toboca svojega dukat i baci u skrinju. — Što iniš? vikne začugjeni tumač. A Kanjoš njemu : — „Da e iz ove skrinje diže, a ne meće, to bi blago brzo ne- talo : brzo bi ste joj dno vidjeli."

Malo za tijem reče Kanjošu onaj isti gospo- lin, da bi bilo duždu veoma drago da se s njim ɔsvati i da bi mu rad pokloniti kćer jedinu u ženu.

— Blagodarim, reče Kanjoš, na takvu plemenitu ponudu. U našoj je općini običaj neprekidni, da se svak ženi u svomu jatu, i tako čuvamo poštenje na- šijem sestrama.

— A da traži, veli ti duždе, kakvi dar. — Pi- tam, vikne Kanjoš, da nam ne uzimate carine ni mrna- ra, da stojite pošteno na pogodbi, koju smo utvrdili pri predaji, i za bolje jamstvo da se zove imenom našega naroda ona obala u Mlecima pri moru, gdje se iskrca- va naša trgovina. Drugoga dara i obilježja niti tražim, niti primam.

Naredi senat da se to mjesto za do vijeka naziva slavenskijem trgom, l a r i v a d e g l i S l a v o n i. i pro- pisa, da se na njem iskrcavaju i rasprodaju slavenske

trgovine dovozne, bez carine i gjumbruka. No su t naredbe i ti propisi trajali koliko mački muž. Ime trg Mlečići preokrenu u nisko i podlo — *riva de schiavoni*; a malo po malo uvedu carinu i počnu u zimati mrnare, ne pazeći ni na pogodbu ni na rije Kanjošu zadanu. Za to i ostade u narodu poslovica, ko ja se i danas sponaša: *Kako su činili, tako s i obršili.*

SKOČIDJEVOJKA.

Pripovijest paštrovska izmakom petnaestoga vijeka.

I.

Varice.

U oči Varivadne sjedio doma uz oganj stari Gjuragj Kalogjurgjević u selu Podbapcu općine paštrovske, a do njega sin mu jedinac Stevan, a do sina Stevanova mati, Katna; čitava porodica čekala da joj se skuha nešto .branja večeri.

„Pričaj, Katno“ zače stari Gjuragj, smijući se pod brcima „je si li utopila varice u lopižu, da ukisnu, da sutra gataš, kao si navikla?“

„Jesam“ odvrati Katna „u prvi mrak po običaju, a ustaću u prve kokote, da objesim lopižu o verige.“

Bio je Stevan navršio šesnaestu godinu na cara dečanskoga, i već počeo pasati mač. Priupita: „Da nu mi, majko, odgonetaj, kako ćeš sutra da gataš.“

„Dobro, sinko, ako dâ Bog!“ povrne Katna ozbiljno. „Sutra je sveta Varvara mučenica, koja je svoju krv za vjeru prolila, pak od starine osta običaj da na taj dan kuhamo varice. Pošto se skuhaju staviću pokritu lopižu na hlad, da se varice slede i da do kapi vodu ispiju; pa, kad se slegnu i smrznu, prekrstiću se u tri put, smaći zaklop i gatati po onoj površini, hoće li nam biti ljetos dobra i napretka, ako ushoće Bog; kakva će da bude ljetina, marva, čela i hoćemo li te ženiti.“

A stari Gjuragj primičući dlane k vatri: „Meni je pričao jedan djed po materi, kojega sam jedva zatekao, da su tako naše babe gatale od pamtivijeka, vazda o sutrašnjemu dnevu, pak i prije neg što su nam se stari krsta primili. A neki kalugjer iz manastira Dečanja, čovjek postar, kad je slazio jednom u primorje, da kupi ulje kandjelu svetoga Stevana, pričao mi je na ovomu istomu prijekladu, da su to pogane basne, pak ih babe slâde, da im prosti puk bolje vjeruje."

„Nije to tako" reče Katna namrgogjena. „Ja sam lani vidjela u susjeda Milana grob u sred površine variva, a oko groba hrpu pokajnicâ. Vareni bob ispliva na površje pa se u srijedi prosu i napravi jamu, a oko jame naskočio na gomile slani grah. A po čemu se zove sveta Varvara no po varicam? Mi smo vazda zvali bob, leću, grah i grahorinu varivom, a ne sočivom, kao što vi danas zovete. Sočivo je branje, jer u svakoj zeleni ima soka, a varivo je suho kao žito; kad ga opržena smelješ, eto ti prge."

„Nijesi, bako, pogodila!" dostavi Gjuragj. „Ja vjerujem više kalugjeru svetogorcu, nego tebi i tvojoj drúgi. Vi babe vazda nešto čarate i maštom liječite. Kad bojadišete, prosipate po koju laž u puk, da vam tobož bolje mast o sukno prione. Kad hljeb pečete ili šenicu sijete na Ivanveče, ili bacate cerove uglje u vodu, svė nešto bajete: ko je putnik, koja će se udati, komu su zle oči nahudile. Polomiste točke vodene, da im strugotine piju zapragle dojilje — eda im se mlijeko povrati. Kad zavraću djeca od bubâ, vidate ih drijenkom, što niče megju dvije zidine, a sunčanicu i glavobolju vretenima. Privijate na slomljena rebra kamen od uboja. Zalijevate grozničavijema vode s Morače. Podbadate mahnite i tence trnovom dračom pod nokat od

oga i pod pazuho. Ne izliječiste nikoga, a jošt vam se jeruje. A kad gatate, jednom po vragu pogodite, pa am se kod prostadije tvrdi vjera."

„Znam te ja" reče Katna. „Ako prorečem dobru, mila ti je, ako li zlu, kao lani Milanu (nama na zdravlje, sunce se promijenilo), to su bapske priče i basne. Ako i bônik umre, lijepo li ga liječi! ako li ozdravi, nije mu došla smrtna. Ko će da ugodi svijetu? Kad ti u pečenu pleću gataš, ja ti se nijesam nikad rugala, već pomnjivo slušala što proričeš iz mrtve koššurine.

„Ne može se s tobom na kraj : tvoja je vazda zadnja." Prevrne starac s jedne na drugu: „Sutra su mijesnje Nikoljudnevu: svetac u kući, zvanice pred kućom, a od ribe ni drače. Ja ostario ne mogu nikud; razdvojio nas snijeg morem i jezerom : bruka gotova.

„Ja ću po ribu" reče Stevan. „Daj mi ti novaca i kaži kuda ću. Po kaživanju idu ljudi u Carigrad."

„Kad te Bog uči", odgovori mu starac, „a ti podrani, osamari mazgu, daću ti dukat žuti, pa hajde u Šestane na kuću Vuka Mrkonjića i reci mu: Pozdravio te Gjuragj; ja sam mu sin, a on pao godinama, ne može već nikud, pa te molio da mu prodaš svecu mletački dukat ribe, ali mu nemoj slati sitneži, no skakavice i jegulje od najvišijeh što imaš. — Plati, prenoći, natovari zorom, pa podrani u oči sveca, moćeš lako doprijeti doma do podne. Ja sam tvojijeh godina ležao na toru u Dolovima i po svu noć stražio stado od vuka. Vrijeme je krasno, dnevi carevi i ako je smrzlica, noć je rasvijetljena mjesečinom, vidi se putovati kao u sred podne. Zemlje su mirne, a dužni nijesmo nikomu osim ljubavi. Proći ćeš, ako dâ Bog, lako."

Doda Stevan uz to: „Hvala da je Bogu! Rašta nam stari ne odabraše ljetnoga sveca, ili barem kad se

meso jede, nego da smo svake godine na ovijema mukama bez ribe. Ko slavi Šćepandan ili Mitrovdan, lako dočeka po sto gostiju: ubije vola, zakolje desetak škopaca, načne bačvu vina, ispeče peć kruha, eto časti obilate. A mi Nikoljštaci svaki se put stidimo zvanicâ. Ne znadu gosti da nema ribe, no misle da je nijesmo htjeli skupo da platimo."

„Muči, hvastače jedno!" stane da ga kori otac. „Nijesu stari birali sveca, no su im ga kumovi nadijevali pri krštenju, kao i danas. Kad su nam stari primili krst, svakoga su od njih kumovi narekli u jedno novo ime nekog kršćanskog sveca. Tu je bivalo ljudi i žena, staraca kao što sam sâm, momčadi, kao na zdravlje ti, a i babâ, kao Katna naša. Svakoga je kum narekao u ime jednog sveca, pa mu taj svetac osta potomstvu u krsnici. Zato i mijesimo krst, zato ga i režemo u prijekrst, kad se pri objedu napija u slavu božiju i svečevu. Nije kum mislio na to što ti sad misliš, ni na naše gozbije i pića, kad li koji svetac zapada, jeli kuća puna ili prazna, jede li se riba ili meso."

Uz to Katna digne s ognja branje, izruči ga i ožme u jednu veliku žgjelu, obuli, osoli i promiješa, pa uz ognjište postavi tronožni stô, smjesti vile i ručnik, pa se njih dva prekrste i počnu jesti.

Po večeri Katna uzme brašna polu šenična a polu ječmena; zaspega u načve, pa vrelom vodom zamijesi i protre, stavi kvasa i načini kolač, a crijepnju položi vrh vatre. Dok tijesto dogje u kvas, crijepnja se zažari i užika. Tad je položi na pepeo, a na nju kolač. Zapreće sačem, a na sač nagrne žeravi i supražice, pa sva trojica polijegaju i zaspu. U prvijema kokotima di-

;ne se Katna, umije se, prekrsti, raspreće hljeb, a lopiu s varicama objesi na vatru. Bûdi Stevana i meće nu u torbu pô hljeba, nekoliko suhijeh smokava i luka, da prismoči gdje najprije ogladni.

Pošto Stevan osamari mazgu, zauzda je oglavom, spušti praće, a objesi o utreš torbu, i taman u prozorici uzjaše i upravi k Šestanima.

Planina Paštrovska leži kao kopanja megju dvije kose bregovâ : jedna je dijeli Crmnicom, a druga primorjem. Planina se sva prosula docima optočenijema gustijem brežuljcima, gdje se proljećem nasrkaš mirisom divesilja, zanoveti, skromuta i svakovrsna divlja cvijeća. Paštrovići su nekad stanovali na toj planini, a imali po primorju, gdje su im danas stanovi, kuće pozemljuše, u kojima su u pila i bačve slijevali ulje i vino: njivili su po planini ljuto voće, slive i jabuke. I danas možeš vidjeti na mnogijem mjestima razvaline i gomile kamenja u klaku. No je to bivalo u prastara vremena, još prije nego su se pokrstili, jer po kazivanju carigrackijeh povjesnika, kao i po mnogijem drugijem znakovima, na primjer po prezimenima, narječju, odjelu i pripovijedanju stoji čisto, da su Paštrovići bivali i prije srpske seobe, neka slovinska naselbina na današnjem zemljištu, koja se izjednačila došljacima.

Stevan progje planinu, sagje niz Sutorman, s koje visine ugleda prvi put skadarsko jezero u svom njegovu prostoru, i dopre k Šestanima u sred podne. Po vrh sela susrete dvije drvarice i upita ih, znadu li gdje je stan Vuku Mrkonjiću. — „Eto ona kuća odvojena i osamljena podnu sela," reče starija od njih dvije ; „za kućom dva oraha, a izmegj njih uljanik ; podnu kuće, gdje je ulazak, avlija trijemom, a sa strane luža, pod kojom Vuko soli i suši ribu." Po tomu kazivanju na-

gje Stevan kuću; sjaše pred avliju, provede mazgu i v
že je o sovu, pak uljegne u velika vrata i vikne: „P
mozi Bog u Vuka Mrkonjića! mogu li naprijed?“ A V
ko: „Dobra mu sreća vazda bila; prijatelj može k
doma.“

Pristupe oba i pocelivaju se. Stevan se kaza k
je i od kuda; izruči Vuku pozdrav očin i poruku. „H
ću“ odgovori Vuko uzdisajem, „no je ove godine ribo
zlo i nedaća. Jesenskom poplavicom nabreknu Zetica
Morača, pa se slegla u jezero bujica, vodu mu smutil
a ribnjake razmetnula, te je poveća riba pala pri dno
dubinu za pîćom, gdje ne može da-dosegne ni mrež
ni udica. Evo sam prisukao šeset godina, jošt ne zna
gorega ribanja. Pa, kao da ne bi dosta toga zla, op
je zimna vlaga objužila sô, a okisla kâd; na devet mu
ka, dok sam nešto ugrabio i sredio u ovoj provedrici
A čujem da i u Skadru nema trgovcu ribe, pak i on
što nagje, plati skupo za oči. Gornja Arbanija, latini št
slave Klimendan i Nikoljdan, a što kupuju svake godi-
ne po sto hiljada okâ skakve i jegulje, nije potrošil
ni desete pare, nego su ljudi krsno ime oslavili soči-
vom i varivom. Kažu putnici i trgovci, da ni u *Obridi*
nije bolje ništa. Sad se ogrij uz vatru, dok mi dogje
jedno čeljade, da prinese štogod vruća. Domaćica *mi je*
pošla sa kćerom evo danas peti dan u rodbinu u pri-
morje, a ostavila me na pastorci. Ova podrani u *mlin*,
da samelje nešto žita, ali joj se nadam do koji čas.“

Tek što Stevan sjedne uz vatru, Ruža uljegne u
kuću, vidi strana momka, pristupi ponizno i poljubi mu
ruku, a on nju na lêt. Visoka struka, crne kose i očiju,
rumena lica, izgledala je Ruža lijepa i prikladna, tako
da su se Stevanu i nehotice omicali pogledi na curu
usprkos ognjenog plamena, koji svojijem blijeskom vîd

:ima. „To mi je“ reče Vuko „ostalo siroče bez majke 1 petnaest danâ, i dosta sam jadâ vidio, dok sam je liku podigao, kao da će mi u njoj kuća biti; nosio u povojama po selu u gluho doba noći od dojilje do ojilje, da je napitam. Napunila petnaestu godinu o Ma-)j Gospi. Ne mogah nikako sam, no opet zažeh i ože-ih se u primorju s udovicom, pa čuj sreće! nagji i u je kćer sirotu bez oca.“

Prinese Ruža vagan s varicama. Stevan izvadi ljeba iz torbe i počne s Vukom da jede. „Nije mi i-1ao ko da gata nad varicama,“ nastavi Vuk sjetan. Ruža nije jošt to primila, a sestre su mi daleko oudavane.“

Ruža nije nikad riječi izustila, no, kao što je običaj ı curâ pred ljudima, šutila. Ona je motrila po površi-ii variva i vidjela u njem procijep s vrha do dna, a o dnu bob se očajao i napoprištio, kao da se nije ku-1ao na vatri, no pržio na suncu. Nije znala da gata, ıli je sve lijepo upamtila, da kaže tetki, koju prvu vi-li, da joj ona zle biljege istumači.

Reče Vuk Stevanu: „Zbilja čuda od ovoga boba! Do danas se vazda dobro kuhao i pod ključ hćaše na-buktati i nagreznuti, a danas se skamenio i osušio kao da nije uvar. Da mi je domaćica kući, rekla bi da mi se neće proći bez domaćega zla. A ja sam svakako zloćudan, pa mi se svaka nesreća prekazuje i bez varîca.“

A Stevan: „Biće tomu bobu nahudila muha. Mi ga obično držimo u rakinskomu sudu, da se ne uždi. Moj otac u gatanja ne vjeruje. Baš se sinoć razgovara-smo uz vatru, pa se on rugaše materi mi, i veljaše da su to bapske basne.“

A Vuk ozbiljno: „Ako su i basne, draže mi je čuti kad dobru slute. Ja sam čuo u svojem djetinstvu u Djakovici gdje slijepac kazuje — koji, da ti uzgred povijedam, znavaše na izust trista junačkijeh pjesama — kako se jedna baba za vremena Dušanova prorekla na Varivdan, da će one godine umrijeti car na prijećac; pak je zatvorili u jednu klijet, i, da ne pogodi, ne htješe otole nikad kosti iznijeti."

Po večeri izmjeri Vuk ribu od najljepše namjere: tri velika krapa rāna, jednu obilatu pastrvu i osam oka skakavice i jegulje; napune vreću, pa se prekrste i polijegaju.

Kad bilo u prozorici, Stevan skoči, natovari mazgu, plati ribu i popije rakiju. Sve se obazire, da zazre Ružu, no zaludu, jer je moma podranila u mlin po brašno; pa mu se bijaše mučno odvajati, i komad se po kući motao, kao da je nešto izgubio. Dok Vuk: „Hitaj momče, nije ti čekanja; dan kratak, hoće gosti prije tebe u Gjurgja." Tu se rastanu pozdravima i čestitanjem. Stevan uzjaše i krene.

Ne pitaj što je putem klapinjao i šta mu se priziralo. Ona Ružina prilika ostade mu u pameti kao udjeljana. Sjećaj se, ako te je kad ljeti napala i opekla konjska muha. Ti je dlanom tjeraš s obraza, a ona preleti na drugi ; ti je opet goniš, a ona džip na čelo, nikad te se proći. Tako i Stevan tura Ružu iz glave, a Ruža se tu udomila i caruje; pa, i kad bi trenutak iščezla, plahom se povrati, kao da ga prekori gdje je časkom zaboravio. Pomisli Stevan na pse, na konje, na oružje, na sve one zabave, koje su bile do sinoć kadre razgoniti ili odvraćati druge misli; no su te stvari izgubile svoju čarovnu vrijednost, kao blijeda svjetlost zublje, kad obasja žarko sunce. Jednom o maloj dlaci ne udari

bespuće kod neke raskrsnice, da ga mazga ne naputi. Drugom ispusti nesmišljeno oglav iz desne ruke, a mazga stani na nju prvom nogom, spotakni se i posrni do grudi; u malo da ga ne prevali kao vreću vune.

Jedva u prvi mrak, sjetan i zlomisaon prispije doma, gdje su se zvanice već okupile i prvom čašom rakije izredile.

Na Nikoljdan u jutro iza crkovne službe posijedaju zvanice oko stola, a na podu namjerni siromasi u podrume. Služi prvijem stari Gjuragj, a drugijema Stevan, oba gologlavi ručnikom o ramenu. U čelu zasio duhovnik, a do njega dva kutnja zeta, pa redom ostala svojta i prijatelji. Prije neg su stali da blaguju, stariji zet uzme sa stola krst i nož, prekrsti hljeb šiljkom od noža, pa mu okine dvije noge, a dvije ostavi cijele. Položi nož na stô, a dohvati čuturu punu vina, pa prizove domaćicu i dade joj onu polovinu krsta nenačetu i vino: „Koja te umijesila, mijesila te na dugo i na mnogo u svijetlo, u bijelo, u zdravlje junački!" Domaćica Katna prihvati hljeb i vino, a odvrati: „Bog daj gospodinu!"

Iza prve postave dignu se svi gosti na noge, a duhovnik očita pjesmu svecu i okadi stô tamjanom. Onda najstariji zet uzme čašu i nazdravi: „U veliku božju slavu, da Bog i slava božja pomože domaćinu, njegovu sinu i svakome vjernome prijatelju, koji mu o časti i o dobru radio. Da mu krsno ime, sveti Nikola putnik, dolazi na zdravlje i na veselje dok ushoće Bog. Da mu božja volja sačuva iskrene prijatelje, gdje god kojega od uzdanice imao, a navrati protivnike i zlotvore, da mu dobra misle. Bože daj da mu svaki pošteni râd napreduje, kao lišće o Gjurgjevudne i tako dalje."

Kad ljudi ustanu, posijedaju žene i djeca i oni na čast, a domaćica im služi oko stola. Dok ljudi posijedaju uz vatru i na poregje uz gusle pjevaju, siromasi krenu na konak blagoslovom i nazdravljanjem.

Oko ognja jedno crnogorsko momče, namjerni gost, upita domaćina, što je reći da Paštrovići ne peku ovnove glavom.

„Ima od tad sto godinâ“ reče Gjuragj, „da je zbor učinio tu zaprijeku, a evo ti s čega. Bila svadba u Nikošićâ, a odiva baš iz našega sela. Prinese domaćin svatovima peciva, tri pusta dvisca kao salo; postavi prvoga u čelo, drugoga po srijedi, a trećega u zasjedu. Prvijenac trgne nož, da onoga u čelu rasiječe. Ne dade mu bijes da múči, no pruži knezu glavu i doda: „Glava ide glavi.“ Stari svat, koji sjedijaše u začelju, promuti se i reče: „Ali smo tobož mi ostali repovi?“ Tu se zavade i pobiju, jer je svadbi glava domaćin, a svatima stari svat, a ne knez. Zato zbor ukine običaj da se ovnovi glavom peku i ureza globu ko prestupi.“

A momče: „To je sve dobro i lijepo, ali je tužno vidjeti na stolu bezglavo pecivo.“

„Istina je“ povrne Gjuragj „no je bolje i pecivo bezglavo nego li okrvavljeni stô. Mi smo vazda s toga ginuli što smo htjeli da gospodarimo svi. Teško kući bez domaćina i zemlji gdje je svak knez.“

II.

Ispros.

Na preustake Nikoljadne pratio je Stevan staricu tetku, očinu sestru, koja se s pića vraćala iz roda u

dom, noseći kolače hljeba šeničnoga unucima, zaovičnama i djeveričićima. „Što si, sinko, sjetan?“ upita tetka bratanića, podižući nategom glavu i guste obrve.

A Stevan: „Naumio sam hoditi u svijet: omrzla mi je kutnja radnja kao da je krvnička.“

„Nije, ni dao Bog, no ti pamet prosvijetlio!“ nastavi tetka dohvativ bratanića u mišku desne ruke. „Šališ li se zbilja? Ti si, znaš, samac bez braće, na dosta imetka, dok ushoće Bog. Gdje bi, sinko, kuću zatvorio i na ona dva groba ostavio tvoju muku? Ako ti je na um palo da se ženiš i kućiš, sa srećom: ima u našemu selu curâ ná izbor i po rodu, i po djelu, i po divoti. Tek se zaručiš, omiliće ti na priječac radnja i korist. No se prekrsti i progji svijeta; svijet je za skitače, probigore i bezniśnjake, u kojima nije ni kuće ni napretka.“ Stevan nadostavi gledajući u crnoj zemlji: „Ja se neću ženiti gdje mi se ne svigja, a gdje mi se ljubi, tu nješto zapinje. Ja bih na primjer rado uzeo kćer Vuka Mrkonjića iz Šestana. Bio sam joj onomadne na uglede. Tu mi se prekide pupak; no znam lijepo da će mi otac i ujak braniti, pa mi je najljepše hoditi u svijet o manjem zlu, da je zaboravim.“

„Nemoj, sinko, jediti oca, boga pod Bogom, ni dičnog ujaka, koji te ljubi kao rogjena sina, no se ženi u svomu jatu, kao ostala paštrovska momčad. To su nama stari utvrdili, pak je grehota i sramota kršiti i pokolebavati zborske odluke. Ako se počnemo svatiti svijetom, pomiješaćemo krv, skršiti starinsku lozu, unijeti kukolj u šenicu, isprekidati žice, koje nas vežu sa starinom. Danas se, vigji, porod umeće u tanku krv, kao da svaka odiva donese sina iz roda pod opregljačom. Soj i čôjstvo, sve nam će se preokrenuti: doći ćemo do izroda. Ako ti danas uze curu tugjicu, do godi-

ne će ih se u nas pedeset udomiti, a naše sestre i kćeri sijede plesti."

Stevan umukne nekoliko trenutka, pak opet nastavi: „Vuk je junak i pošten čovjek, ako je i ribar; pa se ja neću s njim vjenčati, no s Ružom, koja je stasom i obrazom ljepša od svakoje koju sam do jutros gledao." Kad ove posljednje riječi izusti, postigje se, pa, nazvav tetki dobru noć, hode.

Baba Jela prispije doma u prvi mrak, misaona i pečalna. Dočekaju je djeca na prijelazu, da im kolače podijeli, pa se jedno raduje što ga je viši dopao, drugo se žali o krivome dijelu, treće ga gràbi slabijemu koji plače, a baba Jela ovo kroti, ono kara, trećemu prijeti, a najmlagje u naručje uzme, dok ih o diobi pomiri i utišma. Sutra dan pošalje momka rano k nevjesti Katni porukom, da dogje u Duljevo na leturgjiju. Kad se dvije starice sastanu kod samostana, posijedaju oko groblja, i pripovijeda Jela Katni sve što je čula od bratanića nje sina, i zakune Gjurgjem da mu ne razbija. Istu veče na ognjištu iskaže Katna mužu sve što joj je zaova kazala. Ne dâ Gjuragj ni okusiti: „Globiće me s razlogom Paštrovići i kleti djevojačke majke, što slomih običaj i što im pozatvorih kćeri u kućama. Kumi ga mlijekom i našijem suzama, Katno, da nas ne osramoti, da ne navuče na dom opće proklestvo. Kojijem ćemo obrazom izaći pred puk? Što će mu reći ujak, tvoj brat, koji je općini glava? Naše se pleme brojilo do danas u prvijema; bili smo vazda čuvari običaja i bracke dike, a sad da ja prvi pogazim narodni zavjet! Ah što me prije smrt ne ugrabi, no ostah na izroda!"

Kad bilo u jutro, urani Katna i hode s one stope u brata.

Živio Stevan Štiljanović u selu Bečićima, pitomoj i zdravoj župi pri moru spored otoka svetoga Nikole. Bijaše Paštrovićima knez i najbogatiji mještanin. Ostao udovcem bez poroda u najljepšem cvijetu svoje mladosti, nije se bio jošt oženio drugom, no svojijem mnogijem prihodom pomagao sirotinju i zadužbine gradio, kao manastir Praskvicu i svetoga Nikolu vrh Bečićâ. Prikladan stasom, junak srcem, krotak, pobožan, mudar i razborit, nikoga nije mrzio ni prezirao osim lukave mletačke vlade, i u svojoj samoći uzdisao za izgubljenom slobodom svoje otačbine; ali se je ustezao od svakog javnog pregona i prevrata, a svoje zemljake tješio savjetom i primjerom. Mlečić ga je trpio za nevolju, prežeći ga i pazeći mu svaku riječ, svaku stopu, da bi ga kako ulovio i smakao. Kad ugleda sestru na uranku, začudi se i poboji da mu se nije zetu kakvo zlo slučilo. Katna pristupi i poljubi mu ruku, a on njoj čelo. Poče Katna iz daleka povijedati, kako je nad varicama vidjela, da će joj se dom ugasiti i iskopati do devete stijene, pa sve na dalje, dok dogje kazivanjem na sinovnju ženidbu. Knez se sjeti posla, pak iz velike dobrote ne htje sestri na žao reći, već je svjetova da sina vjeri, a da će on to pred pukom opravdati. „To je sudba“ reče on „kojoj se čovjek ne može oteti, a običaj nije zakon. Vrijeme je da se jednom otresemo starinskog samoživstva i da ugjemo u širje jato. Da se nijesmo lučili, od svakoga ponosili i osamili, kao spuž u svojoj kori, ne bi nas tugjin pritiskivao i davio. Nego pozdravi mi starca zeta i reci mu, neka dâ sinu blagoslov, i da vam to veselje bude u dobar čas.“

Po objedu vrati se Katna kući vesela i donese mužu i sinu dobre glasove. Gjuragj podigne ramena do ušiju i umukne. Na Šćepandan krenu prosioci k Šesta-

nima, dva prva bratučeda Stevanova, jedan po ocu, a drugi po majci.

Rijetko je maćuha dobra pastorki, kad ima kod sebe kćer od svoga srca: ali je Marija Vukova bila svaku drugu zloćom nadmašila. Donijela mužu u prćiju odraslu kćer Rumu od prvoga muža, jadnu je Ružu prezirala i mučila, gladinjom i bosotinjom morila i svaki dan na najtežije radnje slala, da se lomi i davi pod bremenom i mukom; a Rumu gojila i njegovala kao cvijet u perivoju. Sve što se priča o Pepeljugi i Zlatunici, sve se to, i mnogo gorega, u kući Mrkonjića danimice dogagjalo. Rumu je majka odijevala kao da je kneževa kći; izlagala je momcima na uglede, na posijela, na svetkovanja, na pirove, u hora i u kola, bi li koga namamila, da kćer uda. Nije Rume ništa radila osim što je vezak vezla i u sunčanome zahodu pljela u vrtu divlju travu, ili na ljubicu vabila čele, kad se roje.

No je Ruža ljepša izgledala u svom neoptočenom i neurešenom koretu, nego li Rume u svilenoj dolami! Hitra, vesela, otvorita, nije na nju niko mogao poznati koliko je suza u neprespatijem noćima kod vatre lila, ili u šumi drva sjekući. Rume je bila troma, smušena, a kraste joj lice namrštile jošt u djetinstvu.

Jedno veče, baš na Božidan, vidi Marija Ružu gdje je razvila vijenac i stala plesti crne kose: „A gdje se spremaš večeras na igru? eto se pleteš kao da će te svati voditi! Od kuda ti češalj i sapun? S kim si glavila sastanak?“ Ruža se zarumeni i smuti, pa tiho i pokorno odgovori: „Rekao mi je tata da ću s njim na posijed u susjeda Raška, pa ne mogu tamo neumivena i raspletena. Češalj mi je donio otac jesenas iz Skadra, a kalupac sapuna darovala tetka, kad je jošt o svecu dolazila.“ Na to maćuha srdito: „A što si za pletenice

ıgjela crveni optok, kao da si ti od udaje, a nećeš ikad zelena vijenca staviti na tvoju glavu? Miči optok glave, da ti se selo ne ruga. Šta ti hoće kose do koenâ? Što ih ne potkineš ili likom ne vežeš, no taj ust po tri ure češljaš?" Pak joj silimice iskube optok uza nj iščupa bič vlasî, a zatvori skrinju, da joj ne dâ zeti crevlje, ubrus i koret. Ruža pogje onako raspleteıa kod vatre, pa se tu skameni. U to dogje Vuko i 'ikne joj, da idu na posijelo. Reče Ruža: „Ne mogu, er me je glava zaboljela da pukne, no hajde ti, tajko, la se malo odmoriš i razabereš, a ja ću poći leći." A Marija brže bolje: „Ne hoće da ide od ljenosti, da se ıe umije i ne nagladi. Zaludu mećeš ježa u svilu, on ıeće no u dračama gdje mu je mjesto. Gdje se takva rodi, bolje da se prosjede kuća do temelja. No hajdemo mi, a ona neka kuka na pepeljaku, kao je navikla.

Rume odjevena kao nevjesta, a po za njom otac i mati, izagju iz kuće i pritvore vrata. Ruža osta sama na prijekladu, i stade tužiti brata i naricati mu:

Kad susreteš majku našu,
moj Milane,
U te rajske perivoje,
oh angjele!
Prekori mi roditelja,
diko roda,
Kome me je preručila,
Bog joj prosti!
Što se nije navrnula,
kam da mi je!
U toliko dugo vr'jeme,
Zlom mi progje!
U pohode kćeri svojoj
jedinici,

Da pogleda je l' uzrasla,
grom me ubi!
Kakvo ruho tajku dere
zlopatnica,
Kakvi izmet kući čini
robinjica,
Kojoj danak ne osviće,
jadna drugo!
Ni sunčani zraci tomu,
crna noći!
Što ih suzam ne dočeka,
iskapale: (o č i)
Da prekori muža svoga,
jadan tajko!
Rad šta uze udovicu,
ljuta zmijo!
Te ugasi soj i pr'jeklo,
lele brate. —
Sad ti sestra bezbratica,
moja ružo!
Na vrsnike tvoje gleda,
osl'jepljela!
Kako si joj podrastao,
ljuta rano!
Na pepelu smrznutome,
kuku majko!
Raspletena, porušena,
zlo je nagje,
Sa rukama prekrštenim,
kukavica,
Obiduje, natukuje,
oj žalosti!
Kako će ti kolo vodit,
kolovogjo!

Kad joj svati nevu vode,
kuku brate!
No se vara jadna moma,
prekukala!
Zaludnjom se pita nadom,
lele, brate!
Te se pjesme preokreću
nesretnjici,
U plač gorki, neprestani,
prazno meni!
Jer sam čula, zlo me čulo,
bezbratica!
Da kad sestra brata tuži
jedinoga,
Obustanu hladne vode,
oj žalosti!
A uvehne zelen-borje,
bor od brata!
I umukne žuber ptičji,
umuknula!
Al se uzdam, tužna moma,
daruj, Bože!
Da ćemo se sastanuti,
gdje si smrti?!
I o boljem razgovorit,
Kam da mi je!
A i tajku jaram smaći,
jadni Vuče!
Ozl'jegjelu srcu tužnu,
Oj do Boga!
Usuti mu kap melema,
blago, tajko!
Tužnoj sestri to je nada,
očajah se!

Koju goji nesretnjica,
prazna nado!
U sred pakla najgorega,
Bože, gdje si?
Od sabaja jutrnjega,
zlo mi jutro!
Do zahoda sunčanoga,
sunce brate!

Sutra dan oko podne prispiju prosioci u Vuka Mrkonjića. Vuk se začudi, kad ih ugleda gdje se s konja slimaju, pa pristupi k njima i uvede ih u kuću. Pošto se malko odmore i kažu koji su i od kuda, počne prvi prosioc: „Domaćine! poslao nas Gjuragj Kalogjurgjević, da mu isprosimo nevjestu, tvoju kćer za njegovijem sinom. Poklisaru se glava ne siječe, mi smo umolnici. Isprosimo li, glavićemo vjeridbu i kad da je prstenujemo. Ne isprosimo li, prijatelji kao do sad.“

„Ovo mi je baš nenadna“ reče Vukac, pa dozovne ženu, da ih ponudi pićem. Pristupi Marija s rakijom lozovom i s suhijem voćem.

„Nećemo piti rakije“ reče najstariji prosioc „dok ne potvrdimo djevojčin ispros. U nas je takvi običaj. Ne popijemo li rakiju, kao da nijesmo ni dolazili.

„Ja sam se smeo i zabunio“ reče Vuk. „Ja sam na kćer sirotnu i na sirotnu pastorku: ne znam koju prosite. Znam da se vi Paštrovići ženite megju se, pa se bojim kakve neprilike; jer ako sam i siromah, ne bih rad sramote.“

Najstariji prosioc zagleda Mariju u oči, a ona se sjeti da ne hoće pred njom da govore, pa položiv na stolu rakiju i suho voće, izagje.

„Istina je živa“ reče prosioc „da je u nas navada da se ženimo u domaćijem plemenima, ali to nije su

itvrdio, pa je svakako naš posao, a ne tvoj: neka te to ne boli glava! Što nas pak pripituješ o djevojci, sam ti čisto i bistro prosio kćer, a ne pastorku."

A Vukac: „Ja se vazda bojim sramote. Brastva je, zapleća nije, a od svukud na poharici. No vi znabolje vaše običaje nego li ja, i što vam je slobodno i bracke. Eto vi Ruža sa srećom; davam je s blagoovom jutros i za do vijeka Stevanu Gjurovu od prve. ı imam u primorju dosta prijatelja, ali je Gjuragj orojio. Istina da jutros dijelim srce, da mi je taj dorosretnji zet podaleko, da nemam po komu slati prći ı i povojnice, ali što ću sad? Ko bi Gjurgju odrekao ćer? Ko bi se ponio? Ko bi Stevana odbio, onakvoga voga sokola?

U tom pristupi Rume odjevena u svili: natoči kue i podijeli rakiju. Prosioc dohvati kupu i nazdravi: Ovaj ispros u veliki i čestiti dobar čas. Što mi jeziovali, to se veselo svršilo i združilo. Od ovijeh mlaenaca što zaručismo daj, Bože, lijep porod, devet siıovâ kao devet Jugovića, a desetu kćer za milost."

Kao što je običaj, doprati domaćin prosioce do askrsnice. Tu pojašu i, nazvav Vuku dobru noć, zairaju konje.

Tek se Vuk povrati doma, sretne ga žena na kunjem pragu, pak, ijetka i smućena stade da ga kori što dade kćer za Paštrovićem: „Ja sam je" reče „obeala Radu kovaču u Nadlugu, kad sam u rod u prvia hodila; sad je ti prevjeri za drugijem, da se bruka nije."

Vuk se zabuni: „A budi li ti moju kćer obeća bez očina blagoslova, što mi barem ne kaza? A sad šta da radim? riječ izušćena! Tebi je lako Radom, no nije meni Stevanom. Ovo je kučić i gospodičić, a

Rade je jegjupak i od ciganâ, koji su došli za Srbi na ovu zemlju, da im kuju i kalajišu, a ne da se s nj ma svate i druguju. Bolje bi mi bilo paski poginut nego dati djevojku kotlaru, najgoremu soju ljuckom pak bi svak rekao: Crn mu obraz bio! gdje tisnu o siroče bez majke, kao da je bez oca."

„Nije to tako, povrati Marija. Kovač je pošte zanat; da njega nije, ne bi se svijet hljebom hranio. R de je kmet velikoga bana i gavana, dobrostojnik, rad šan, provrtan i vidjen. Svako ga danas počituje i u k ću prima. No bez kakve bruke hitaj sutra u Paštrovi i kaži sve to Gjurgju Kalogjurgjeviću. Vas se dva sta ca pogodite kao braća: neka Stevan uzme Rumu, a R do Ružu. Reci mu ono što je istina: Ako je i Ruž moja kći, a Rume tugja, ja se s tobom neću griješi na sô i hljeb, no ću ti pravo kazati, da za tvoju kuću nij Ovako ćeš ga dovesti da promijeni djevojku, a reci zet da je Rume ljepša i mudrija. Tu ti nije nikakve sramot jer ti je kćer ostala bez matere u povojama, pa je n je imao ko njegovati i učiti."

„Ja sam ih zaludu pripitivao, koju prose, a o rekoše otkrito moju kćer, a ne tvoju" odgovori dob Vuk. „Da su htjeli Ružu, ti si je poslala da rakiju d jeli, pa se na nju nije niko obazrio. Ti ćeš me, Marij navesti na čudo, zavaditi primorcima i zapaliti vatr No te kumim da miruješ, a tako mi Vasiljevadne, ko se primiče, ja ne razdvajam te dvije cure, no su m obje jednako mile. Daj Radu kćer: ako li nećeš, doče kaćeš drugoga zeta. Sve što pogača više čeka, boljem se gostu nada."

„Nije Rume za Rada, niti je navikla da mjehovim dima," povrne Marija. „Ako je i bez oca, ima mater koja za nju bdi. Dogodi li se zlo? ti si ga zgotovio

aše se sa mnom dogovoriti, hoćeš li je dati, pa ti hćah ati da je obećana. Nije šala Radom ratovati! A Ste-, kad vidi kakva ti je kći, prekinuće pâs, pak će ti puštenicom doći na ognjište bez pare postojbine. Ko djelje pred njim pada!

U tomu razgovoru polijegaju i zaspu ijetki i zlosaoni.

Kada u jutru; opremi Marija Radu momka, da se tanu u Bar na pazaru, da pritvrde vjeridbu Ruu.

Na sastanku kaže Marija Radu sve redom i nai ga da ugrabi Ružu s puta ili s vode, a da će mu je a navesti.

„Neću" reče Rado „ni dao Bog za ženu dati ve. I kad bih prenio djevojku tako daleko bez oprice, ne bi mi bilo već stojbine u Paštrovićima. No ću poći sutra u Gospodara i sve mu pravo povijedati, će me on naučiti šta da radim. On zna da sam ja avio s tobom Ružu: on je vidio curu o Trojčinudne Rumiji vrh Bara u kolu, i rek bi da mu je mila, r me vazda pripituje kad ću je voditi, i obećava da će slati najboljega momka da mi, mjesti njega, kumuje i vjenčanju."

Marija dodade: „Reci mu, da si ti njegov djetić, Ruža njegovo čeljade, pa da se godi njemu sramota, ko ti ko ženu ugrabi. Ja sam čula da je neka pizma egju Gospodarom i Knezom paštrovskijem, a Stevan knežev sestrić, pa mu ne zaboravi ugjest u uho, da je kneževo maslo i da on sve radi na njegov prkos. ako ćeš ga bolje nateći da se zauzme za ovi posao. olje da si mrtav no sramotan!

„I ja sam čuo da su se zagrizli knez i Gospodar a mudro govoriš, Maro" reče Rado „da je najbolja

u toj vatri puhati dok se raspali, pa će tad gorj
sama."

Tu se ruče i rastave.

III.

Medini i Bubići.

Ima jedna srpska porodica, koja je cvjetala vijeka i ragjala odličnijeh muževa, o kojoj se malo i izvan rodnoga mjesta, jer se je omakla povjesničari i godopiscima, kao mnoge druge što su se vremen istračile ili tugjinstvo priljubile.

Zvala se Medin, po svoj prilici s toga što joj najprvi došljak zvao Medo. Neki kažu da je sta nom iz Meduna, ali to nije nikako dokazano. Od o loze živio je u Mlecima godine 1848 Datajko Medi i bio prisjeda grackog zbora, pa kažu da se i dan pomiče koji ostatak tamo gdje su tu porodicu zapis u zlatnoj knjizi još 28. rujna 1791 pod broj 581.

Mnoge se pridošlice zemanom pripišu toj porodi mnoge se druge pomiješaju u ratna i mutna doba, se danas ne da razaznati jeli zbilja u njoj koji pr potomak starinskoga porekla.

Kako je da je, čita se u nekoj staroj listini Balša Zećanin dade u prćiju svojoj unuci Angjeliji, kć ri Stražimirovoj, kad se zaruči s Damianom Medino sinom Meda Radoslavova, zemlju Brestovik, da mu o ljudi služe i danak davaju, i da su mu podložni kne ževi kmeski Lastve i Nadluga *„i ko bi se protivio is moje smrti ovoj povlastici i ugovoru, bio sin, ili dr gospodar, da je proklet od Boga, od svega kola ne*

ga i od mene." Ova je listina dana u Baru X. ožuj-
. 1361 i potpisali je svjedoci Ivaniš zadranin i Miloš
adranin, a pritvrdio i pečatao Nikola Vujošević, tajnik
›spodarev, po naredbi Balšinoj.

Datajko Damianov (Medov) bio je kod Dušana pro-
›vestijar, i, kako se čita u jednoj drugoj listini, u ko-
j su nacrtani glavni časi Dušanova carevanja, izda-
›j u Prizrenu 17 prosinca 1355, na godinu prije nje-
›ve naprasne smrti, potpisanoj od Jovana Bobalića
›sara i velikog bilježnika, i Smilja dvorjanina, tajnika
naslјednika Gacke banovine, Dušan daruje Datajku
[edinu, kad se ovaj stani na obali jadranskog mora
lizu grada Bara, sela Gragjane, Uterg, polje pod Seo-
a (u Crmnici), grad zecki sa zemljištem (Žabljak?),
a kućama i čeljadima, zapovjedavši banu zeckome da
aredi onijema ljudima da mu davaju danke i poreze
ao gospodaru zemlje. Suviše daruje mu knežinu las-
ovsku u Paštrovićima s gradom Janjojevcem pri moru
zemlje Brestovik s kućama Martinovićâ, Dobroslavićâ,
Ɫucovićâ i Čelentovića, koje će mu služiti do posljetka.
Iošt mu daruje sela Tugjemile, Šestane, Šaljevo (?) i
Pode, danas turska vrh Bara, i, kao knezu i banu, da-
le mu vlast da im sudi u živote i u dobra, a da on
›d nikoga ne zavisi potle od njega i od cara.

Za vrijeme naše povijesti sjedio je na toj pronji
Gašpar Medin i živio u Lastvi, u gradu sazidanu na
stancu kamenu, kojega more odasvud plače, a vide mu
se i sad ispukle zidine.

Ovaj Gašpar imao je u potonja vremena dva gla-
sovita unuka, Mihovila i Gašpara. Prvi je vojevao pod
carem Maksom, kao što glasi povelja carska izdana u
Beču 25. ožujka 1576, kojom je bio priznat kao ungar-
ski plemić, a drugi je odbio tursku vojsku sa crnogorski-

jeh vrata grada Kotora, kao što glasi listina kotorsk ga providnika, Ivana Loredana.

Rade kovač pristupi k svome Gospodaru, polj mu skute i ruke, pa poče da mu se žali, kako ga n či Marija, da mu je vjerenicu pregrabio sestrić kn paštrovskoga „a ovo me obeščasti, jer sam ja tvoj ek, i da tebi na žao učini. Da sam slobodan, ja bih brzo otrsio ili poginuo, no sam ja rob, pa na rob svako ima vlast kao na kupovno meso.“

„Ne laj!“ vikne Gašpar „već mi to iskaži red i bez brke.“

Rade kaza sve po drobno i na razmijerke. Gašp dohvati pero od guske i zapiše u nekoj uskoj a dug čkoj knjizi ona bijedna imena. Otvori drugu veliku i sta knjižurinu, objesi naočare o nos, podvije im zapon pod vlasuljom, prevrće list po list, liže prste, da pe od pera razdvoji, nikad naći! Napokon nagje zlokob stavku i čita: „*Ako bi koji vlastelin ugrabio čeljade g spodarevo, da plati deset perpera globe. Ako bi ko pučanin to uradio, da mu se ureže desno uho. Ako ko od puka ugrabio vlasteocko lice, da mu se oči izbod ako li pučanin ugrabi vlastelinu živinče, da plati de set perpera globe.* Ču li?“

„Čuh, uho!“ reče Rado.

„Desno“ dodade Medin.

„Desno“ pogovori Rado i pridade: „Ali ko?“

„Sud“ vikne Medin.

„To je kao ona o mišima“ povrne Rade.

„Koja o mišima, zla ti sreća?!“ skoči Medin.

„Ona, kad su se kupili i dogovarali, da mački o-bjese o vrat zvonce, da je čuju iz daleka. No se ne nagje miša da se primakne vratu mačinu, pa zbor mi-šiji pogje u ništa,“ reče Rado kao sa šale.

„Miči se, halo i nikove! Ti da se zakonikom i ıtelom rugaš? Ja ću za to misliti, ja ću kazati knepaštrovskome jesam li miš, ili mačak, i.. i ... stisni i muči, da ne pogineš." I ovo govoreći, Gašistisne Rada iz sobe, a pritvori mahom vrata.

Uždio jug, da se morem nije moglo, a suhom bije teško i stravično. Uzme Gašpar lagju na četiri la, su četiri jaka i vješta vosca i krene put Bu-ɜ. Za dlaku ga ne proždrije more sam petoga, jer se .la i otkrivena lagja ljuljala po valovima kao kora oraha, čas više čas niže zapjenušenijeh i nabreutijeh talasâ, da je Gašparu dotužilo ter uze palj, da ıod podnice crepa more, što je silni vjetar s krme .jevao.

Mokar i ozebao doprije Gašpar u crni mrak kod ıbratima svoga Petra Bubića, mletačkog pukovnika ız pukovnije.

I ovdje nam treba malko uminuti glavnu povijest. ubića se plemstvo začelo god. 1412 pod Gjurgjem rankovićem, kako svjedoči Despotova povelja izdana te godine u tvrgjavi svete Gospogje u Budvi, a prirrdilo godine 1421, kad je Bubić predao taj grad Mleićima. Ova je porodica dobila od Mletaka sjajne i široke povlastice sa svojim oglašenijem junaštvom pod Candijom i na Lepantu. Cvjetala je i kraljevala u Buvi četiri vijeka, a iskopala se god. 1813. Ovaj Petar Bubić, o komu pišem, imao je u Mletke mlagjega brata Marka, koji je uživao kod one gospoštine veliki upliv, mogao čôeka dići s vješala.

Gašpar Medin požali se Bubiću, kako ga knez paštrovski jaše: „Nagovara mi, reče, kmetove, da mi se odmeću, i već je mnoge premamio i na svoju ruku obratio laskanjem i obećanjem. One, što mu za potrebe

nijesu, uči i podbada da mi ne davaju i ne služe. Najposlije ugrabi mojemu čôeku u Šestanima zaručnicu, gdje tobož ja gospodarim i sudim. No što mu ja mogu, kad mu ne može vlada? Zna se čisto, da je knez paštrovski otkrito hodio dosta puta u Žabljak na dogovore Stevanom Crnoevićem, i njemu na pokajanje pošao su trista Paštrovića, a tijelo mu pratio do otoka Koma, gdje mu je groblje. Po Stevanovoj smrti dopisivao se i sastajao sa njegovim sinom Ivanbegom, a listove nosio i donosio taj mu sestrić, što ga ženi u Šestanima, da tu nagje uzdana prijatelja gdje bi mu knjigonoša konačio u čestijem putovima. Svako zna, osim ćore vlade, za te njihove dogovore i kako rade primiti gradove primorske Budvu, Bar, Drač i Ucinj, i na sva usta povijedaju narodu da je dužde Frano Foškari prevario Balšu, da mu te gradove proda, ali da Balša nije ih mogao prodati bez Stevana Lazarevića. No za boga pobratime, sad, ili ikad pomozi! Ako li se mrtva vlada mletačka ne obrati i nas vlastelu ne obrani od ovijeh Srba, idem u Turčina, da ljubim paši papuču. Ruka mi je ruku, a obraz obije!"

„Nemoj tako, pobratime, odgovori Petar; i meni je dotužio taj oholi knez. Igra konja pred Budvu okumio se i stekao uzdane prijatelje u gradu; prima blago od Srbâ i Dubrovčanâ, nosi odore kao car, a ja mu se s puta uklanjam, kao da sam mu subaša. Evo zaludu tri puta da pišem bratu, a šest da govorim providuru. Nešto su gospoda u Mlecima klonula; od kad izgubiše Negropont svaka im se nesreća dogagja; prepali se od Turčina da nijesu živi. No ću opet pisati bratu krvavijem mastilom, i reći mu otkrito, da nam nije već ovdje stojbine, ako tomu čôeku glave ne dogju."

Tu obojica našaraju list lažima i potvorama, a opreme ga po nekoj galiji, što se u luci mijenjala.

Ne progje dugo vrijeme dok dogje na kotorskoga providnika tajna naredba od desetinje, da radi svakako otrovati kneza paštrovskoga, a sestrića mu na galiju prikovati.

Providnik nije ništa radio bez vjerne vlastele, koji su mu vazda pri ruci bivali. Dogovori se s Bubićem kako će to izdajničko djelo bez svoje opasnosti svršiti.

Sluči se u to doba godine da se zavade oko granicâ kneževi grbaljski Lazarević i Bojković. Skoče Bubić i Štiljanović da im ne dadu da se pobiju. U malo dana njih dva u Kotoru sravne spor, a ostave kneževe na miru. Kad bilo pri rastanku, pogju njih sva četiri kneza u providnika, da ga pozdrave. Lukavi Mlečić zavede govor o turskomu ratu na Negropontu i kako je izdao mletačko vojništvo neki vojvoda Kanale, ali da se opet nadaju osvojiti ono važno mjesto ili silom, ili nagodbom. U to pristupi jedna momica natočenijem pivom za sve pet. Pravda božja pomete sluškinju! Bubića dopane otrovna čaša: uzme je i do kapi ispije, kao da bolje prinudi i Štiljanovića, da i on bez obzirnice njegovu dopije. Pojašu konje i doprate Bubića do ispod Spilicâ pred Budvu. Bubić svrati doma, kneževi se grbaljski povrate kući, a Štiljanović nastavi put k Bečićima.

Iste noći umre pod teškijem mukama Petar Bubić, mlad i zelen. Ostane mu sin od pô godine u kolijevci, kojeg senat mletački proglasi pukovnikom, ili što ga je grizla svijest da mu je oca nehotice umorio, ili na stričevoj molbi. Providnik se raskaje i poludi.

Kad Štiljanović dopre kući, čuje lelek. Pita što bi, dok mu kažu, kako su dolazili duždevi ljudi i prijevarno premamili sestrića mu da pogje s njima na galiju Bastardu, kao da će vojsci meso pogagjati; kad dogje na galiju, ukuju ga i zajme put Mletaka.

Ovo se sve dogodilo u jednom jedinom danu: nije zlo zlu oduška dalo.

Ne pitaj kako se knez smutio, ni koje su mu se misli po glavi vile. Čekati nož za vrat, ili dizati iz Paštrovića! Što je god mislio, na tu je smislio, i čisto hćaše s one stope seliti, da mu nije bilo žao ostaviti nedužna sestrića sužnjem. Ne znajuć dok su spletke i potvore dosegle, nadao se i sebe varao da će ga sužanjstva ostaviti molbom i mitom. Još mu je selidbu priječila ljuta glad, što je narod morila. Nedaća i skupoća osiromaše puk i ostave ga bez hljeba. Prospe knez blago u novcu i u žitu, dovezne iz Pulje punih brodova rži i ječma, razda siromasima u milostinju, a življi-jema na veresiju bez dobiti, i sav dan je dijelio ubogijema žito, niti bi ručao ni objedovao, dok ne bi svako čeljade dobilo opredijeljenu mjeru. Svoje mučne mline uz Bečicku rijeku rastvori svijetu, da melje bez ujma, a kad bi ga sestra prekorila da se ne obraća na sužnjega sestrića, krotko joj odgovaraše: „Sêko moja, tvoj sin ima svaki dan po tri put hljeba, ako je i krvničko, no ovi nesretnjici pogiboše od gladi."

Ovakvo nesretnje stanje trajalo je do nove žetve. Puk oslabio i ojadio žderući ludu i neosmočanu divlju travu, ostade bez ništa. Srebrno oružje, pokućstvo, ženski uresi i zlato, sve je ležalo na gomilama kod kamatnika i pretrgarica. Dojilje s gladi obezmlijećene, nosile bi porod u povojama, mlade i tužne, da im ga po gradovima gospogje za dušu pripitaju.

Kad ču Marko Bubić u Mlecima prijeku smrt svoga brata Petra, dotrči doma, da vidi sinovca i dobra. Prospu vlastela glas da su Kotorani otrovali Bubića iz zavisti, pak mu krv ličali na Petra i na Pavla, tek da uklone sa sebe sumnju. No ipak bilo je ljudi koji se nijesu puštavali zavoditi, pak je istina, ako i sporo, na čisto ostala.

Jedno jutro nenadno dogje Marku Bubiću u pohode knez paštrovski. Naučio Marko u Mlecima da navija licem ne po srcu no po pameti: dočeka lijepo kneza i žalosnijem glasom a tužnijem srcem oplače brata žaleći da zemlja ostaje bez ljudi, plemića i junaka: „Govorio sam mu, a i često pisao, da ide u Italiju, da se liječi, jer se odavna žaljaše da ga nješto u ožičici muči; a jedan valjan liječnik, ima već tri godine da mu je pretkazao da će umrijeti naprasno."

Kad se Marko razabra i poče da mijenja razgovore, Stevan stade da mu povijeda kako mu sud zarobi nedužna sestrića, i pomoli ga da mu ga radi opravdati i iskupiti.

„To je prva što čujem, reče Marko kao začugjen. Ja se doma malo namijeram, pa mi je svašto novo. Da sam prije umro, ne hćah ni te čuti. Danas je, kneže, u Mlecima, da te Bog učuva, stega i straha što još nije nikad takvijeh bilo. Sve se jedno boji drugoga, iznevjerio se svijet, propala zajimna uzdanica. Postavili sud od trojice, pak dva od njih, kad se slože, mogu onoga trećega objesiti bez ispovijesti, ili ga u ponoći utopiti, da mu se ne zna krvnika. Kažem ti kao na duhovnu, — a znam da me nećeš pronijeti — da sam jedva čekao da se izvučem iz onoga pakla. No do duše nije toliko kriv sud, koliko su ljudi. Da su ljudi dobri, ne bi suda ni trebalo! Bog sami zna ko ti je toga

sestrića oblagao i upropastio! Može bit da strada u tugje ime, kao što mi je jednom stradao tako pokojni otac, andio mu dušom. Slala ga trojica u Dubrovnik, pa ga do godine desetinja zatvore pod olovnice. Što će on? Prosi svaki treći dan, da mu dogje duhovnik, da ga ispovijeda kao da će mrijeti. Kad dogje pop, nema druge ispovijesti no što traži da mu kažu, rad šta je pod zatvorom. Pop ispunja svakom tu želju. Dodije se desetinji, te ga nakon godine prizovu preda se i kažu mu čemu čama pod olovnicama. On se stane krstiti i da ne nagje pismo trojice, koji su ga slali u Dubrovnik, da uvagja onu gospodu, ne hćaše nikad kosti iz tamnice iznijeti. Ovako ti je, može bit, i sa sinovcem."

Knez preporuči mu na novo i obeća Marku kumstvo. Bubić ga dohvati za desnu ruku, i, kunući se životom svoga sinovca, obeća da će odma pisati prijateljima u Mletke, da rade na svaki način izbaviti Stevana tamnice. „Ja se nadam, zaključi Marko, da će mi jošt besjeda valjati kod gospoštine, za koju je moja kuća dosta krvi prosula i muka prenijela. Ta tvoj sestrić nije, možda, ugazio u duboko, no zar strada u tugje ime, ili za tugje maslo."

„Sve se bojim da je poginuo s vjeridbe, nastavi knez pri polasku. Pogje mu svijest za jednom djevojkom u Šestanima, pa čuh da je tu djevojku bila maćuha obećala, iza živa oca, nekaku kovaču, koji je Medinovo čeljade. Ne bih rad da ga je top s te strane ubio."

„Progji se, kneže, šale! dodade Bubić. Za takve sitnarije ne kuju se ljudi po galijâ."

„Ali Bog zna, povrne knez, kako su to zlotvori našarali; napravili od muhe konjće!

„Ja ti se kunem, da ne znam ništa, a da ću se zauzeti kao da je moj sestrić.“ Zaključi Marko kao da jedva čeka da se razgovor prekine.

„Prvo ti kumstvo od moje kuće, radi da mi ga izbaviš, jer sam mu na čudo od matere; a opet ne bih rad da što s mene strada,“ dodade žalosno knez.

„Ja mnim, da bi bilo pravo, da vlada pogleda na tebe, er ti je sestrić, pak i da je što pogriješio u ludosti i neznanju, da ga pomiluje zbog ujaka. Vjeruj — vikne Marko — da ću nastojati, i kakav budem čovjek tako ću i učiniti.“ Tu se ruče i prijateljskijem riječima rastave. Tek knez izagje iz sobe, a Marko ostane sam, počne da govori sam sobom: „Jedva čekah da mi se makne s kraj očiju: činjaše mi se stupac krvi. Dok ti oslobodim sestrića neću ni jesti ni spati; dok te kod njega sputana ne vidim, onda ću rane liječiti i brata pregorjeti. Krvniče! Kako si se usudio doć mi u kuću, da mi pozlijediš teški bôl? Čudim se kako sam mogao pretrpjeti, kako mi nije srce prekipjelo, kad sam ga vidio pred očima. Imam prijatelja u senatu, imam ga kod desetinje i kod trojice: ako mi sad ne pomogu svetit brata, neće već od moje kuće nikad ni službe ni posluha gospoština imati. Kako ko tebi, tako ti njemu.“

IV.

Skadar.

Grad Skadar leži na visoku brdu, gdje se jezero u Bojanu slijeva. S istoka kvasi ga Drin, sa zapadi široko i ribljivo jezero, a brežuljci, posagjeni lozom i

maslinom, kite ga na okolo sve do prostrana luga. Rijeka Bojana teče do mora, ližući šumom obujena brda. Gradili ga zemanom braća Mrnjačevići, a prodali duždu braća Balšići pete godine po Kosovu, pa se zaludu pregonili da ga Mlečiću preotmu Balša treći, Gjuragj Branković i visoki Stevan.

No dokle Turci povrate Mlečiću Negropont, Mehmet drugi pošalje Suleiman-pašu su deset hiljada što janjičara što oklopnika, da osvoji Skadar na Bojani, kojeg je stražio malom silom Antun Loredan, dok mu prispije prvog lipnja 1474 vojvoda Boldù s galijama, koje su se onda vraćale iz Misira. Do malo dana dopade i vojvoda Petar Moćenigo, i ova dvojica prekriju Bojanu svojim lagjama. No je bilo zlo što lagje nijesu mogle pristupiti k Skadru, jer je Bojana plitka. Onda domišljati Mlečići pošalju Ljudevita Bemba k Ivambegu Crnoeviću, sinu pokojnoga Stefana, da ga kakogod skloni na boj protiv općenog zlotvora. No Bembo nije znao jezika ni kako bi do Ivambega dopro, kamo li da ga na rat pokrene. Nagna ga dobra sreća na nekog galijaša, koji mu kaza, da na njegovoj galiji čami njeki sužanj s ovijeh kraja, koji dobro poznava putove i kneževe okolišne.

Taj sužnji bio je naš Stevan. Zovne ga Bembo dadne mu tvrdu vjeru, da će ga osloboditi, ako ga iskreno posluži. Stevanu svane. Ukrcaju se u jedan veliki čunj i zaveznu uz vodu. Čuju putem od ribarâ, da Ivambeg sjedi na Vranjini, otok na jezeru, gdje se iskrcaju i knezu prikažu.

Ivambeg s prva počne da se žali na Mletke: „Prevariste Balšu, da vi proda Skadar i četiri primorska gradića za hiljadu dukata na godinu, a moj pokojni otac ne hćede se prijeti, no vam oprosti prijevaru, a u-

čini ugovor na ovomu istomu mjestu s vašijem poklisarom Ivanom Bollanom (6 rujna 1456). Sad vi meni svaki dan krnjite granicu i mamite moje ljude da mi se odmeću."

Bembo stade obećavati masne na prazne, i obreče dati Ivambegu oružja i novca, ako mu pomogne. Ivan se duže otimao, dok se Stevan otkri i reče: „I moj će ujak doći s Paštrovićima, da odbije sa Skadra Turke; naše će se vojske smiješati i vidati kosovske rane."

Tu uglave borbu dok jedan teče, a uroče dan kad će Ivambeg poći po ratne sprave, da ih prenese s Bojane na Vir. Ivan ugosti mletačke ljudi i spravi ih vesele.

U povratku pripita Bembo Stevana, misli li zbilja da će mu doći ujak s primorcima duždu na pomoć.

„Bi čisto, reče Stevan, da mene vidi, koji sam mu mio kao da me je rodio."

„Ja bih te pustio, povrati Bembo; no, ako ti omače, ja ću izgubit gospostvo i hljeb, a moglo bi bit i glavu."

„Evo ti po sto puta neprelomne božje vjere, da ću preksutra veče biti na Bojani i donijeti ujčev glas, vikne Stevan ostaviv veslo. Nego me iskrcaj ovdje pod Seoca, da ti dovedem hiljadu momaka, što će svaki pregnuti da mre, kao da će se posvetiti."

Bembo naredi voscima da se kraju primaknu k desnoj obali, i da zavezu striji u pokos. Tu iskrcaju Stevana, pošto ga Bembo daruje su dva dukata i opomene o zadanoj vjeri.

Dvije su postopice uz rudine Seocke: jedna vodi k zapadu u Šestane, a druga na zavoje i okuke put Paštrovića. Tu se Stevan nagje na muci, hoće li prije

k tazbini ili k rodbini. Visila vaga ravno. No, kad mu na um pane zadana vjera, pridade nogama put Paštrovića. Sunce u more, a on na kutnji prag. Ne pitaj, ako si ragjao, kakvijem ga veseljem dočekaše ono dvije starosti. Grle, ljube, pripituju: kud? kako? zašto? dokle? No Stevan prekine su dvije riječi, pak umoran legne i zaspi. Pošto se sutradan odmori i ruča, i pošto obeseli roditelje, da će se brzo povratiti kući, čestit i pun slave, primi blagosov i produlji put. U samo podne dogje u ujčevinu. Kad ga knez vidje, pomisli od prve da je bjegunac, pa mu se gore prepade: „Nijesam mletački bjegunac, reče Stevan ljubeći ujaku desnu ruku, no umolnik na kneza paštrovskoga, da kupi vojsku i da hita na Skadar.“ Tu ti sjedne i pripovijeda ujaku sve redom.

Knez se snebi. Iza podužeg mučanja prekinuta čestim uzdisajima, šetajući naglim koracima, poče da govori: „Ti si još dijete, ne poznavaš mletačku ćud. I kad bih ja digao na dušu narod, koji se još nije okrijepio iza teške gladinje, i kad bih ostavio sebe, tebe i još pet stotina glava pod Skadrom, misliš li ti da bi nam Mlečići bili harni? da bi im mi omilili? Varaš se ljuto! Dok oslobode i nagrade, čuvaj se da te u sred pobjede za legjama ne stuku! Kad bi samo za nas dva mislili, mi bi morali s ove stope seliti, jer taj boj, dobili ne dobili, pritêći će srpstvu okove. No kad pomislim da, ako pane Skadar, evo Turci prije godine u Kotor, bolje junački ginuti preko granice, nego doma gledati gdje Turci mlate topuzom tu sirotinju, i gdje ove zadužbine u munare pretvaraju. Jer čuj, ako Mlečić sad izgubi Skadar, a Ivambeg Zetu, neće viti barjaka krilatijem lavom s ovu stranu Neretve za ovijeh ljudi, ni ostati krsta od tri prsta u ovijem krajima. No

d si dao vjeru, ne pogazi je. Hajde s bogôm, bila ti stita dobra sreća; evo i mene s Paštrovićim na Skar, ako već neće nijedan svoje kuće vidjeti. Bog zna s dva se već vidjati, kako li? Kakva nas god sudbi čeka, pri rastanku drži ovaj mač vukovac, paši ga pazi koga je pasao. Dosta se krvi napojio, ali sramonije nikad doma donio! Za krst časni, pod kojom od zastavom vojevao, čeka te dugotrajna slava. Sve junaštvo Kraljevića Marka ne može mu pred svijetom orati ljagu, što je bio turska pridvorica."

Stevan pospi dva sata, pa večera i nastavi put. rogje planinu, pregazi opet oni kameniti put. Vila mu e po pameti uspomena kad je hodio da kupuje ribu vecu i kad se kući vraćao. Koja razlika! Sjećaj se kad to ugodna obnoć snaješ, sve se pameću obdan povraćaš a milinu koju si sanjajuć osjećao; od svega se pomiješ, sve nagješ u pameti kao ukovano, osim one čarone divote, koju je javje i vrijeme potmastilo. Dogje red kuću Mrkonjića, kad li je pusta zatvorena. Ne čuje i da pas laje, ni da kokot poje, a već je tobož razdailo. Prenemože se pa sjedne pod orah. Nikoliko ne rogje, a evo Ruža s vode vjedrom na glavi. Ugleda Stevana ispod očiju, zarumeni se, pa poblijedi i popane e ledena pôt.

„Jeli Vuko doma, o djevojko?" reče Stevan.

„Dat će Bog! odvrati Ruža otvarajući kutnja vrata; nego je sinoć pošao sa selom na vojsku."

„A gdje su ti ostala kutnja čeljad?" dostavi Stevan.

„U primorju; ali im se nadam koji čas," odgovori Ruža koračeći preko praga.

„A poznaš li ti mene, Rožo?" doda Stevan. Ruža umukne, uljegne u kuću, pa sjedne na gornji prozor,

tako kako ne bi vjereniku ni legja okrenula, niti g oči gledala.

Vidje Stevan da ga Ruža lijepo poznava, pak st de da govori: „Hćela je nesreća moja i tvoja da nem, prav kao andio božji, u sužanjstvo. Ne znam danas s čega, no se uzdam brzo slobodi i časti. N jesam ti mogao poslati prsten, niti te oglasito vjeri Idem na vojnu, pa Bog zna hoćemo li se već gleda Evo ti obilježje s ruke, što sam preksinoć uzeo mat iz zakleta od skrinje. Znadi da si moja i da nas do smr ne može ništa razdvojiti.“ Pošto to izusti, skoči na no i baci u prozor prsten, progjeden i omotan maramo

Ruža se smuti! „Ne smijem ja primati obilje mimo oca; no te zaklinjem da ga uzmeš, a eto Va tamo pod Skadrom, pa kako vas dva učinite; nem me žalosnu stigjeti.“

„Zbogom, djevojko! vikne Stevan. Dogji pri Bo jani, da mi vidaš rane ili ukopaš truplje. Sjeti se ko sovske djevojke!“ Pak omače kao jelen niz onu ra van.

Ruža diže s poda maramu i prsten i sita se vr njih isplaka. Sve misli, gdje će s njima. U skrinji? Pre metati će je maćuha! U tetke? Daleko je! Kod drug rica? Nema vjerne. Pogje pod orah, opaža vidi li j ko, pa u jednu procijep stabla uloži dar.

Nije bio Stevan nikoliko odmakao, kad srete Ma riju i Rumu gdje se vraćaju kući. Nazove mu Mari dobar dan, pa ga medenijema riječima zaustavi: „A mi se bili, reče, prepali da si sužanj. Jesi li Ružu gle dao?“

„Zato sam i dolazio u Šestane, a ona na mene nehće ni da pogleda, već zatvori vrata i zakle da jo se mičem s napasti,“ odgovori Stevan.

„No ćete biti još što probesjedili i pretresli, do-
i Marija kozijem vekom. Nije opet ni Ruža tako
ja, i ako nije uglagjena primorkinja.“

„Nijesmo, sveca mi, ni žugnuli, ni jedno drugo u
pogledali“ — povrati Stevan kao jedak na takvo
mjesno pitanje.

„A gdje ćeš sad? okrenu vješto Mara. Što ne
ıti, da se malašno kod nas odmoriš?“

A Stevan: „Nemam kad: hoće mi se da sam ve-
as na Bojani, ili da dam glavu.“

A Marija: „I Rumin je oćuh pošao, kako čuh,
ıć na vojsku, zato smo doma i pohitale. Dolazili
podarevi ulaci i vas dan s pokliča klikovali: K o j e
; e z? A ti zbilja gdje si hodio po ovomu žaropeku?
mi se zabrinuli slušajući da si pao u sužanjstvo.“

„Da vidim one starosti, jesu li još žive“ prekine
van.

„A bi li kod ujaka, Stevane?“

„Bih tren.“

„Jeli dobro knez? hoće li i on na vojsku?“

„Ne znam ništa, no znam da je na muci: prosuo
) svoje gladnicima, pa sad puha u šakama.“

A Marija: „Ja ne vjerujem da neće onakvi lav na
rčina...“ Pak sjede kao da čeka dugi odgovor. „Kaži
lja što, da znam hoće li mi biti Vuk zadružan.“

„Nemam kad, vikne Stevan kročeći, nego zbo-
m, i Ruža ti na veliki teški boži amanet!“ Kad ovo
'eče, trknu kao da namiri ometu.

Kad Marija doprije kući, stade najprije da pripitu-
i iskušaje Ružu lijepim načinom, tek da joj izvuče
ju riječ: što je Stevan dolazio, što je pričao, gdje je
dio, šta će raditi i kada će doći. Ruža nije znala da
povijeda na ova pitanja, no kaza pravo ono što je

bilo, samo zataji da je dar primila. Kad vidje Ma
da joj lijepe ne pomâžu, udari u ružne: „O nesreć
sramoto! dobro se reklo: *U svaki rod po jedan* n
Do danas u Mrkonjića kući nije ga bilo, a jutros
pripe ti. Bolje da sam udovala do groba, nego ti d
za oca, da ovoj mojoj nesretnjici utopim sreću. A
ti dogje živ otac, hoćemo te izagnati, da sirovo d
ne izgori uza suho."

Ruža se skameni.

Stevan prispije na Bojanu u praskozorje. Uljeg
pred Bemba, kaže mu sve redom i dobro ga obese
„Bi li se ti pouzdao poći do Skadra i predati naše
vojevodi jedno pismo?" reče mu Bembo.

„Bih, odgovori Stevan; po svoj prilici biće n
tamna; nego mi omotaj pismo u veliko, da ga vide i
daleka naše straže, da me ne ubiju u ime *Turčina."*

Pismo Bembovo bijaše zbilja dugo i široko. Sok
li Loredana da se pridrži, a evo mu pomoć odasvud. St
tinu lagja napunio i oružao Ivambeg; hiljadu momak
vodi knez paštrovski; četiristo Puljeza vozi Malipiero
Najposlije piše, da je opremio svoje ljude, preogjevene
fratarske aljine, da uzbune i podignu Malisore i gornj
Arbaniju za krst i slobodu.

Stevan dohvati pismo, odveze se do pod grad, iza
gje na suho i sve požapke progje turski okô. Kad si
munja, zazri put; kad sijeva, pani potrbuške. Od lomin
do plotine, svane mu pred samijem gradom. Vikne stra-
ža s grada: „Ko si?"

„Knjigonoša," reče Stevan. Bijaše već razdanil
kad ga omotanom glavom, da ne vidi očima, izvedo
pred Loredana. Nagje vojvodu gdje tješi i sokoli ogla-
dnjelo i ožednjelo gragjanstvo, da jošt pritrpe osam
dana: ako ne bi pomoći, da će predati grada na pogod-

„Ako ste gladni, evo vam mojega mesa; ako ste že-
i, evo vam moje krvi" vikaše Škadranima junački sin
redan; a oni zaore: „Živjeli Mleci!"

Povijeda Trogiranin Ćipiko, koji je galijom u toj
ti zapovijedao, da su mnogi u gradu umrli od žegje,
i poslije boja, kad se grad oslobodio turske opsade,
nogi umru na priječac, jer se lakomo napiju nezdravom
dom iz jezera, da utule davnu žegju.

No bi malo trajao prvi utisak Loredanovijeh rije-
, da ne dogje Bembovo pismo. Premda je sud smrtno
kaživao one koji bi objavili službena pisma, Loredan
očita gragjanima i vojsci Bembov list, i tako ih o-
rabri a nadom pripita.

Na ognjenoj Mariji udare Turci jurišem na grad.
nali Skadrani mnoš veliku košâ, opletenijeh prućem,
omazatijeh pakljenicom, u kojima zimi siplju žito, da
a vrh ognja od vlage i crva učuvaju. Ove koše pune,
dušene sumporom, paklom i kučinama, goruće i vrele,
bore ne stotine niz brdo na tursku vojsku. Preko to-
a litice, drvlje i kamenje valjahu odozgô niz onu str-
nen; topove nabijahu grohotom, a prosipahu vreloga
lja, loja i pakla s grackijeh zidova, uz koje se bijesni
anjičari nategom penjahu kao uz nos.

Izgubi taj dan paša oko pet hiljada ljudi, što o-
ečenih, što smoždenih.

„Je li dopušteno govoriti?" reče Stevan Loredanu
lobodno i smiono.

„Jest, sinko, ako uzumiješ," odgovori vojevoda.

„Ja velim da me pustiš, nastavi Stevan, da po-
gjem kod Bemba na Bojanu, da mu kažem što je amo
bilo i da ga posokolim na boj."

Stevan dobije dopuštenje i opet mrakom izagje iz
Skadra i dogje zdravo i veselo kod Bemba. Isti dan

puče glas, da je krenula zecka vojska s Vira na Bojanu, i da su se dan prije združili Paštrovići s njom podnu Crmnice. Nije bilo kudi kamo, no je trebalo ozbiljno udariti. Napanu Mlečići s jedne a Srbi i Hrvati s druge strane i poženu Turke do Bušata. Skoče Malisori, da im ne daju na više, i posijeku ih preko dvije hiljade, a ostatke podagnaju u donju Arbaniju, gdje ih je čekala, onako grozničave i slomljene, druga komarda.

Boj na Skadru obraduje mletačku gospoštinu, jer, osim što joj povrati ugušeni duh, oživi trgovinu i gospodarstvo na moru. Ona svjetina, i onako zanešena za svetkovinam, jedva dočeka zgodu da razvije veseljastu ćud. Petar Moćenigo postane prvi Mlečić, pa malo iza toga i duždem; Antun Loredan velikijem morskijem vojevodom, a kćer mu dobije od senata pet tisuća dukata prćije. Ivambegom udovcem osvati se gospoština, davši mu vladiku Katu Oria u ženu, počem ga i zapišu u zlatnoj knjizi. Bembo takogje, obdaren i slavljen, povede sa sobom Stevana Kalogjurgjevića, da ga gospodi pokaže i preporuči. Teško Luci na preporuci!

No je Marija Vukova živjela i bdjela. Ova krvomutnica, dok se Stevanom razdvoji, trkne u Budvu i kaže Marku Bubiću, kako je Stevan kradom pobjegao iz galije i hodio obnoć, da se sastaje sa ujakom, da vijećaju, kako će udariti s pleći na mletačku vojsku, tek bi je Turčin slomio.

Marko Bubić, stari i pomukli lisac, pošto ču i upamti sve što mu Marija kaza, izaždene je s kraj sebe i reče joj srdito: „Ti si zla žena, koja si mi brata zavadila paštrovskijem knezom, pa misliš da ćeš i mene! Miči mi se s očiju i te laži hajde prodavaj komu

ugome : ja znam što si ti.“ Omače Marija nezrelice, Marko, prije no zaboravi, pisa oni čas u Mletke sve ɔ ču od one lažice, i u šire izgladi i naniza, kao da sve očima vidio.

Pismo Bubićevo stiže t r o j i c i istom galijom na ıju se Stevan vozio. Ne pomogu mu ni Bembo, ni ɔredan, ni njegovo junaštvo, ni pravica. Bace ga i o-ıju u najgoru galiju, koja je bila spremna da krene ıt Ižmirne.

Čamao na toj galiji njeki bratoubica, s kojim se je ;evan upoznao jošt na Bojani. Ta zlica dobije pomilo-ınje i dogje naredba da ga oslobode. Stevan drhteći ıo prut na gori reče mu: „Andro! tako ti onoga hlje-a što smo zajedno jeli na galiji, i onijeh muka što no skupa dijelili, kad ti domaći posli dopušte, trkni u aštroviće u mene doma, pozdravi mi roditelje, kaži im a sam, Bogu hvala, zdravo, da mi je kod dužda svako obro, i da ću brzo doći doma srećan i čestit. Ovako eš ih utješiti i činiti da uzažive jošt koji dan. Uzgred aj mi materi ove pet dukata. Nemam više, jer su mi ılate skadarske ustegli; neka ih pošalje mojoj zaručni-:i po uzdanoj prilici. Pozdravi mi ujaka, i njemu kaži ıa tajno kako su me lijepo Mlećići darovali. Reci mu la bježi glavom bez obzira, dok mu je jošt na ramenu, ı meni kako dâ Bog.“

„Hoću, Boža ti vjera!“ obeća Andro. Tu se izgr-le i izljube, pa rastanu.

Galija razvije jedra na Mitrovdan i poslije duge i mučne plovidbe dohvati se kraja na Ižmirnu početkom zime.

Treći dan pošlju Stevana sampetoga, da napune deset bačava vode brodu, i dadnu im oružje, da se bra-ne od Arapâ. Stevan zazrije megju onom nastoženom

hrpom oružja ujčev mač. Uzme ga i pripaše. Kako kraja dohvati, pobjegne u jednu gustu šumu. Tražili zaludu do noći, pa, da sebe opravda, zapiše ga gali u mrce.

U njekomu selu nagje Stevan da dvori bog Turčina i u malo vremena nauči turski.

No, kad se Turci sjete da je Stevan druge vje počnu ga progoniti i prezirati. Jedan dan hodeći, ma čem o pasu, preko jedne poljane, njeki aga nazove kaurom. Obazre se Stevan i turski ga opsuje. Turči trgne paloš, a Stevan mač, te se zaigraju jedan put dr goga i stanu da se sijeku. Stevanu priskoči sreća ubije takmaca. Skoči kuluk na pobuku, veže mu ru naopako i baci ga u dno tamnice. Treći dan izvedu pred kadiju, koji osudi da ga nabiju na kolac, da se koca kaje. Dželat odjelje kolac, i već vode Stevana, da natiču, dok odža vikne, kako je u Turčina običaj ka smiče kršćanina: „Ako ćeš pljunuti na krst i posun titi se, da si prost!“ Na stravični prizor odjeljana ko ca, žalosnijem srcem i smućenom dušom pusti Steva da ga sunete. Postavši Turčinom, dobije konja, oružj odijelo, ali se ne hće nipošto ženiti ni abdes uzimati pak ugje u Janjičare i zapiše se caru vojnik za do vijeka.

V.

Rotac.

Pri moru megju Lastvom i Barom vidiš i danas razvale starog manastira bogorodičina na Rocu, ili Ra cu, ili Rtu, kako kome ljepše na uhu zvuči; takogje i

mile razorenijeh gradića Haja i Nehaja, koji leže manastiru na pogled.

Kralj Milutin srpski i mater mu Jelena sazidaju kvu i manastir godine 1310, i upušte mu mnoga se- i mnoge zemlje u nahiji barskoj i u općini paštrov- oj, kako izgovara povelja dana u Nerodimu gradu, o nije čisto dopirala do M. Bolice, Kotorskoga poesnika, koji o Rocu neizvjesno piše.

Za vremena naše pripovijesti cvjetao je manastir otac bogastvom, ukrasom, prilozima i brastvom pobožjem i učenijem. Bio mu je glava iguman Serafin Poović, i on Paštrović, posnik, propovjednik i žarki rooljub.

Jedno veče doveze se Stefan Štiljanović pod Roıc i ugje u glavnu ćeliju, u kojoj nagje igumna gdje pokore prepisuje novi zavjet. Iguman se zaćudi kneevu nenadnu večernjem dolasku. Pošto su se pitali za dravlje i rekli da su zdravo, počne knez da otkrijeva gumnu svoju tajnu namjeru: kako je naumio seliti iz tadžbine prije nego ga Mlečići udave: „Došao sam a me ispovjediš i pričestiš, i da ti ostavim dva zalada na sahrani. Prvi zaklad oporuku, kojom ostaljam svoju preostavštinu sestriću, ako se živ povrati stani u otadžbini. Dogje li mu pusti glas, to moje neta pogje polovina manastiru Praskvici, kojega sam ja gradio, a druga manastiru Duljevu, kojega je ogradio Dušan. Zemlje i kuće u nadluškome polju ostavljam Rocu, da me pominjete živa i mrtva. Evo ti o tome moje samoručno pismo. Ovaj samopis objavi, kad čuješ da mene već nije. Drugi je zaklad Ruža, vjerenica mog sestrića. Otac joj pogibe pod Skadrom, krvavi junak, Bog da ga prosti! a ona osta na maćuhinoj nemilosti. Bojim se, da je ne izda kovaču, da mi ne iskobi sestrića. Ti, oče, imaš u Zupcima vjernijeh kmeta od cijele uzdanice: pre-

daj im Ružu na amanet, neka je pričuvaju i nastav ako bude od Boga sugjeno da se zaruče, da žive u lj bavi i slozi. Kad dobaviš Ružu, daj joj ovo pet dukat što joj ih je vjerenik poslao sa pozdravom, i da mu s brzo nada."

Iguman videći da je knez ozbiljno odlučio selit iz otadžbine, nije se mogao usuditi da mu razbija, neg mu srce prevri od žalosti, pa stade da plače kao ma lo dijete. „Ukroti se, oče Serafine, i poštedi te suz za višijem gubitkom. Nemoj misliti da se griješim, za- puštav otadžbinu bez glave, danas kad je u škripci megju lavom i zmajem. Još je preostalo srpske ze- mlje i hrvacke, pak idem tamo, gdje ću barem junačk ginuti, a ne da me ovdje iz potaje truju. Sad, kada se Ivambeg oženi s latinkom, a postade gospoštini zet i dužd djetić, šta ću ovdje da radim? Hoću li čekati kao ovca nož? Ako se dočepam Hercegovine, preći ću tamo u Srijem i čućeš jesam li živ. Danas nema nade do u Boga i u svoju mišicu."

„Kad si namislio seliti, reče iguman, ja ti neću ni smijem tu namjeru razbijati, ako i vidim da će ova šaka naroda bez tebe propasti. Tvoju ću oporuku sveto ispuniti, Ružu sahraniti na crkovnomu, gdje joj se neće ni vlas s glave iščupati. Ako mene smrt ugrabi prvoga, naći ću vjernu zamjenicu. Ti si, kneže, još momak, možeš dosta uraditi za tvoj rod i slavu. Moj ti blago- slov pri polasku, a moje će te molitve pratiti do gro- ba, pa, ako te nadživim, i do svoga. Drugo ti ne mo- gu već obećati da ću ti doći u pohode, ako se u Srije- mu smjestiš i okućiš."

U jutro, pošto se sredi i oprosti s kalugjerima povrati se svojom lagjom u Paštroviće, gdje ga je skup- ština čekala. Sjedne na knežev stô i počne govoriti

„Braćo Paštrovići! Minulo o Petrovudne šest ljeta od kad me izabraste knezom i glavom ove plemenite općine, a to ne po kakvoj mojoj osobitoj vrlini, već s toga što mi je na kuću red pao, i što ste mislili da naličim ocu, duša mu carevala gdje Božić i Velik dan! Kad sam navršio treće godište službe, ja sam vas molio da me mijenjate po starostavniku, no vi moju molbu ne primiste, a ja se pokorih narodnoj želji. Nijesam bio srećan za ovo vrijeme svog glavarstva u ničem osim u vašoj počasti i posluhu. U ostalome Bog je htio kušati našu kršćansku strpljivost gladom, bolešću i ratovima. Koliko je nas manje nego li lani? No sad kad je, Bogu hvala, lakše gospodovati i slušati, kad su se rod u zemljama, zdravlje u čeljadi, a mir u susjestvu povratili, dok sam mlagji i jači, hoću da vas na kratko vrijeme ostavim, da se malo sa svijetom upoznam, da vidim kako je ostaloj našoj braći po Hercegovini, Hrvackoj i Srijemu. Ako vam nastupe doba ratna, te budem još u životu, evo me opet megju vas, da ih dijelimo zajedno."

„Ostavljam vam svoju uspomenu. Branite je od potvore i zlobe. Čuvajte običaj i narodnost kao očiju zenicu. Nastati će vremena tamna i krvava, da će se mnogi odricati majčina mlijeka. Blago onomu koji u takvom metežu ne izgubi svijest svoga plemena i veličanstvo svog imena! Budite duždu privrženi, jedno za to što još on jedini može vas spasiti od turskoga biča, drugo što za sad nema boljega. Najviše pazite da sudite puku neumitno, i da se ne natjecate ko će komu biti viši gospodar, no uzdaniji brat. Ako budete ovako radili, proće zlo tursko i mletačko, a vi ćete ostati!"

Sav se narod dade u plač i lelek. Trebalo je debelog sata, dok je mogao najstariji vlastelin dobiti slo-

bodu da govori Napokon ustane, slimi kapu s glave i počne: „Ni naše suze ni naše molbe ne pomažu kod tako odlučne namjere, ali svakako pomažu, da vidiš kako te narod ljubi, kako za tobom živijem jadikuje. Spored ovijeh suza svaka bi pohvala u riječima bila suhoparna. Ko danas ne plače ili što nije ovdje, ili što se nije jošt rodio, plakati će i diviti se, kad ugleda spomenike koje ostavljaš, koji će trajati dok bude Paštrovićâ.....“

A jedan iz naroda: „A mlini?“

„Ne zabudi na kojoj si!“ nastavi vlastelin, jedak što ga prekide. „Ali ćemo sad mi tebi podići spomenik, što će te potomcima pominjati bolje no da je zlatan ili srebren, a to je, da ćeš ti, bio živ ili mrtav, za *dovijeka* nama kneževati, i potle tebe da nećemo megju sobom kneza nikad nijednoga.“

Narod primi vlastelinov predlog i zapiše zaključak u velikoj knjizi.

Treći dan mrakom preveze se knez na Risan, pa otle dogje u Popovo starcu Herceg-Stevanu na dvorove.

Otac Serafin, čuv da je knez digao, pošalje po Ružu i smjesti je u Zupcima na crkovno, kod dobre porodice, gdje bi mirno i izobilno živjela.

Pogje iguman da je vidi i upita, kako joj je.

„Dobro, u tvoje zdravlje,“ reče Ruža.

„Primio sam zapovijed od kneza Paštrovskoga, da te ovdje smjestim kod ove bogobojazne obitelji, nastavi iguman, ne gledajuć Ružu u oči. Evo ti pet dukata što ti je vjerenik poslao sa pozdravom i porukom da mu se nadaš brzo. Sve što ti je od potrebe, sve ćeš naći u ovoj kući, a i ja nijesam daleko. Nemoj nikad zaboraviti čija si zaručnica. Čuo sam da je maćuha na

ebe kivna. Ako bi došla da te polazi, čuvaj se da te to ne prevari."

Ruža nije progovarala od stida ništa, no pristupi igumnu i poljubi mu ruku. „Dakle, jesi li čula? govori!" povrati iguman.

„Jesam, odvrati Ruža drhteći. Ja sam sirota bez nikoga, pa i ako mi je ovdje svako dobro u tvoje zdravlje, opet bi mi milo bilo vidjeti kadgod i maćuhu. Ona je mene karala i učila za moje dobro. Boljega je srca nego što se o njoj po narodu pronijelo; bolja je povidjeti nego li vidjeti. Ona me neće nipošto prevariti."

„Ja ti ne branim, prida iguman, da se sa maćuhom gledaš, no ti si dijete, a meni o vratu visiš. Ne znaš kakav je svijet, pa bi mogla na kakve zamke napasti. Nije zlato sve što sja."

A Ruža pokorno: „Kad bih se sjetila da me ko radi prevariti, ja bih došla, oče, do tebe. No se nadam u Boga, da će me on čuvati, jer ja nikome ne pakostim ni zla mislim."

„To nije dosta, moj sinko, zaključi iguman. Rekao je Bog: čuvaj se ti, čuvaću te i ja. Pravica i nedužnost, ako nije razuma, ne mogu od prevare spasiti." Pak je blagoslovi i povrati se k samostanu.

Kad Rado kovač ču od Marije, da se Ruža stanila u Zupcima na crkovnome, nahodeći se u to doba njegov gospodar u Mlecima, potrči kod Marka Bubića, kojemu ga je gospodar preporučio. Uljegne u sobu Markovu, poljubi ga u ruku i kaže se koji je. Kovačima bi se gospoda često šalila i od njih šalu trpjela.

„Ti si oni što su ti preoteli ženu," reče kao sa šale Marko.

„Jesam baš ja oni zlosretnjik," odgovori Rado smijehom.

„A gdje ti je zbilja sad mlada?"

„U manastiru Rocu."

„Šališ li se zbilja?"

„Ne ja, gospodaru, niti mi je do šale. Kad Štiljanović diže u Hercegovinu, pribavi je iguman Rotački, da s njim živi."

„Zar kao kalugjerica?"

„Ne, gospodaru, no kao robinjica."

„Ne laj! kako ti to smiješ o jednome redovniku reći? Ne znaš li ti da po crkovnome zakoniku ne smije noćiti u manastiru ženske glave?"

„Zaludu su, gospodaru, zakoni i zakonici, kad ih niko ne štuje. Ima jedan veliki zakonik u koricama kožijema a srebrnijema okrajcima, niz kojega vise pečati obli kao dno od kutije. Stoji vazda gospodaru pod uzglavnicom, i kazivao mi je iz njega, da, kad bi mu ko ugrabio čeljade sa njegovijeh pronja, trebalo bi grabežljivcu urezati desno uho. No danas ko se obazire na te vaše knjižurine?"

„Da... da.... primijeti Bubić; zbilja je ono čeljade Medinovo?"

„Kako ne?" zahita Rado.

„To bi po zakoniku našemu bio grabež?"

„Dvostruki."

„Dakle, ako je istina, Rado, što ti kažeš, iguman je pogazio zakonik."

„Crkovni i svjetovni."

„Oba?"

„To mu nije, gospodaru, prvom."

„Pa kako to se smije?"

„Vi gospoda znate."

„A što govori Marija, punica ti?"

„Kao i ti".

„Što Rade?"

„Da je uništen gospocki zakonik."

„Ne budali, Rado: zakonik nije uništen, no pokoleban."

„To je, gospodaru, gore."

„Nije, ni dao Bog."

„Jest bogme, gospodaru. Da je uništen, ne bi ga već ni bilo, no je pogažen, to je zlo."

„Pogodio Rado. A sad?"

„Ne valja gospodi zakonik."

„Ko veli?"

„Ja."

„Muč, rgjo!"

„Hoću ja, no neće svijet."

„Koji svijet, Rado?"

„Vaši kmetići."

„Dobra ti je, Rado! Evala! Kad čuju kmeti, da se može mimo zakonika, mi gospoda štetni."

„Jošt nješto, gospodaru."

„Propali?"

„Jošt nješto."

„Sramotni?"

„Jošt nješto."

„Što više, Rado, zla ti sreća?"

„Poginuli, gospodaru!"

„Nije, jadan; ali si što čuo?"

„U viganj mijenja se puk, svašto se zbori. Čujem ja da se vama gospodi zla piše, ako se ne liječite ranije. Danas meni ženu, sutra tebi zemlju. Danas meni nakovanj, sutra tebi glavu! Kad kalugjeri dignu kuku i motiku..."

„Dosta si, Rado, drobio; neće biti tako. Nikle su vam uši, pak ih treba malko potkinuti. Još je živ krilati lav!“

„Što mu hoće zaman krila, kad ne leti koliko li ni ja?“

„Hoće brzo, da vidiš, Rado!“

„Gdje?“

„U Rotac, po naše čeljade, a ne po tvoje.“

„S crne na crvenu kapu.“

„Miči se, gubo; dosta sam te pustio da laješ.“ Tisne ga iz sobe, a vrata pritvori.

Pošto je dva debela sata šetao po sobi prekrštenijeh ruku, napiše pismo puno žuči i jeda, te ga opremi put Mletaka.

Nakon nekoliko mjeseca osvanu pod Rocem dvije galije mletačke s vojskom i s topovima. Izvezu se na suhi kraj dva časnika i ugju u manastir kod igumna. Mislio iguman, kad ih vidje, da su došli po običaju da mjere primorje i koliko je uza nj dubine, pak ih dočeka lijepo i uljudno. U to pristupe u dvoranu i drugi kalugjeri.

„Koji je ovdje, vikne jedan od ona dva časnika, kalugjer Serafin Popović?“

„Ja,“ odgovori iguman.

„Dobro! kad si ti, čuj“ povrne naduti časnik. Šalje nas prevedra vlada mletačka, da nam predate isti čas i bez ikakva odlaganja Ružu... Ružu...“ Dodade mu drug pomuklo „Mrkonjića.“ Opetuje prvi: „Ružu Mrkonjića, koju ste za vaše svrhe pregrabili; i ako mi je ne predate, kako stariji hoće, da vam razorim stan.“

„Kakvu ženu tražite? ne znate li da u manastiru nema ženâ?“ odgovori zabunjeni iguman.

„Ta ti, kalugjere, ne pomaže. Trebalo bi pravo da ih nema, no vi ste (čita iz pisma) „pogazili dva zakona, crkovni i svjetovni,“

„Čestiti gospodine! nastavi iguman hladnokrvno, ali dostojanstveno; mi niti grabimo niti otimamo, niti komu o pakosti radimo. Ovaj se samostan gradio, da bude utok i pribježište bijednijema, žitnica gladnijema, svjet zavedenijema i prevarenijema, a ne okovi ni tamnice. Ruža Mrkonjića ostala bez oba roditelja na zlu maćuhu, koja je sili da prevjeri i da uzme muža mimo onoga, kojemu je otac obećao; pribjegnu na crkovno, gdje će živjeti mirno i pošteno, dok joj dogje vjerenik, ili mu smrti čuje. Što me štrašiš da ćeš valjati manastir topom, on bi se pravo onda razvalio, kad bi prestao biti utokom bijednijem sirotama. Čuo sam da vlada, kojoj vi služite, gradi Bogu crkve i manastire, ali jošt nijesam čuo da ogragjene vâlja."

Časnik, ljutite naravi, poče da se gore žesti. „Ružin vjerenik, to je državni zlotvor, koji neće nikad vidjeti svoje kuće. Bio je okrojio pod Skadrom, kako ne bi od nas ni glasnika pošlo, kad bi nas Turci pognali. Grehota vam je, igumne, varati to dijete siroče praznom nadom. Ona je duždeva kći, pa će se dužde starati za nju; on zna nakazati, zaštititi i pomilovati, a vi kalugjeri najbolje da se progjete svjeckijeh posala, i da se molite Bogu po zakonu. Nego se razaberi i predaj Ružu, da otkupiš glavu. Pogazio si jednom zakon, nemoj sad drugom."

Iguman otpovijeda uljudno ali živahno: „I mi imamo naš zakon, kojega i Turci donekle snose. Nije to zakon gordosti, ni sile ni osvete, no smirenja, praštanja i ljubavi. Taj zakon, komu mi služimo, nije nam obezbijedio ni živote ni stanove. Pomoć, koju smo vazda gotovi dati iskrnjemu svojemu, ne može zamijeniti sve blago duždevo, kamo li ovi naši iznemogli životi. Razo-

rite i sijecite, ne izdajemo crkovno utočište, što je dika vjere naše.“

„Nešto ti je mnogo stalo, igumne, do te djevojke, povrne časnik neljuckom šalom, kad te toliko ljubav začarala, da za nju dâš glavu i manastir.“

„Jest!“ odgovori ozbiljno iguman. „Pogodio si! to mi je kršteno čeljade tako omililo, da ću za njega dati sve, osim duše. Ja sam s razlogom očekivao od jednog lica, kojemu je vlada povjerila tako mučni posao, uljudniji razgovor i plemenitije misli. No kad vi zaboraviste na vaše dostojanstvo, kako bi se nadao ja, da ćete čuvati moje i ono ove svete obitelji? Bog milostivi...

„Koji Bog... kakav Bog?..“ prekrši oholi časnik.

A iguman: „Onaj Bog što je vas izabrao za svoje orugje protiv nas, koji smo mu sagriješili, kuje drugo gore i tvrgje, čim će vas iz temelja srušiti. Onaj Bog, koji ti se do danas krio, jer ga ne zaslužuješ vidjeti, ukazaće ti se jednom u svoj svojoj sili, kad te bude pitao....

„Nijesam ti ja na školu došao, ni da slušam tvoje ludosti!“ Pak obrati pleći govoreći: „Čekam Ružu sutra na brodu do ručka!“ Skoči u lagju kao mahnit.

Onaj mlagji časnik mekijem riječima poče moliti igumna da se skloni i da preda djevojku: „Mi sluge duždeve,“ reče mlagji časnik.

„A ja Božji,“ odvrati iguman.

„Dakle dajmo svakomu svoje, dodade časnik — Bogu bože, a duždu duždevo.“

A iguman: „Ja davam duždu poklon i danak kao gospodaru zemlje, no dužde ne dava Bogu božje, kad

ta da mu se preda jedna krštena duša, koja je s ne-
ılje pribjegla u sveti njegov hram."

„Onda nemoj, oče igumne, na nas pomrzjeti. Kao
uge moramo vršiti stariju naredbu. Svako služi svo-
e gospodaru," zaključi časnik.

A iguman oštro: „Najbolje se služi svome gospodaru,
ad mu se otvore umne oči, da upozna istinu i da odus-
ıne od nepravde. Ko služi istini i pravdi, ne mre nikad."

Časnik se pokloni učtivo, pogje u crkvu, celiva
kone i priloži zavjet.

Kalugjeri su svu noć prenašali bolje i bolje stva-
i na selo, svete sudove, moći, riznicu, priloge i za-
jete. Kad bilo u jutro, a počnu topovi da gruhaju s
alije, okupi se brastvo oko ikone bogorodičine, da joj
ıvale pjeva. Čuju kalugjeri gdje se ori zvonik, vide ras-
:rit crkovni krov, slušaju lelek djakovâ po ćelijâ. Naumiv
ıstati pod gomilom svoga samostana, smjeste se u cr-
kvu kao ukovani. I zbilja bi ih razvaline pritisle, da
edan djak ne dogje da im kaže, kako se vojska vozi
ɔut kraja. Bojeći se da ne ostanu sužnji i pod mletač-
kim mukama, ostave crkvu porušenu a manastir pust i
pribjegnu u gornja sela. Samostan porine pod udarcima
gvozdenijeh zrna, a crkovni zid pukne s pervraza do
temelja.

Brastvo se iza toga prospe ko tamo ko amo:
viši se dio ostani u paštrovskijem manastirima, osobito
u gradiškomu, gdje je imalo svoje jesensko stanište. Igu-
man Serafin nije htio već živjeti na mletačkome, ter pribje-
gne u brčeocki manastir u Crmnici, pošto preda Ružu
u Seoca tetki, očinoj sestri."

Ovaj samostan, onako oboren i porušen, zjao je
pedeset godina. Pošto Turci otmu Mlećićima Bar i Ska-
dar (1468) neki pobožni fratri male braće pokriju

ga i u crkvi ponove božju službu. Nakon sto i pedeset godina opet ga razvale Turci Bušatlije od Crnoevića plemena, pošto fratre proćeraju.

Kad Rado i Marija oslobode Ružu od kalugjerâ i iskopaju manastir i kuće kneza Štiljanovića i Gjurgja Kalogjurgjevića, počnu snovati kako bi Ružu oteli i silom nagnali da se s Radom združi. Ovoga se posla prihvati Marija. Nastavi se tétka Ružina, čovjeka siromaha i bezništnika, koji je u velikoj nevolji živio.

Jedno veče uz vatru počne tétak nagovarati Ružu da se razvjeri i da misli o udaji. Ruža se postidje i umuknu. A tétak je opet stane dražiti: „Stevan neće nikad doći; on je iznevjerio svoga gospodara, našla su se tajna pisma, a ti svaki dan staraš: mišli da se udomiš, dok si mlagja i jača; pitaće te starost gdje ti je bila mladost. Tebi tu nije nikakve grehote ni sramote, jedno za to što megju vama nije bivalo tvrde i oglasite vjeridbe, a drugo što i crkva raspušta ženu od muža, kad pane muž u ropstvo za dovijeka."

„Ja se neću nikad udati, reče Ruža, gledajući na tetka, ako ću se hraniti do groba tkanjem na stativama."

„A čemu ne?" pripita tétak.

„Tako sam se zarekla," odgovori Ruža.

„Ako li dogje Stevan?" prihvati tétak. Ruža umukne kao kamen.

„To su magjije" nastavi tetka.

„To je kalugjersko maslo," dodade tétak.

„Nije od toga ništa, reče Ruža. Nemojte napastovati nikoga. Mene je otac iza živa obetao onome djetiću, pa ću ja vršiti očinu volju, da me ne prokune iz groba."

A tetka: „Nećemo te mi, sinko, silovati, ne dao
; I to bi bila grehota; ti već nijesi dijete, pa razluči
ıa dobru od zle."
A tétak: „Nije znao Vukac da će Stevan pasti u
łanjstvo, a da je sad živ, on bi te razvjerio, da te i
pita."
Ovakvijem prigovaranjem progju tri puna mjeseca.
imaće se vrijeme da se na mastioce u primorju suk-
na pregja bojadiše. Tetka odredi Ružu da šljegne u
ıdvu na mastioca. Ruža se dugo opirala izrekom, da
: zna puta, da joj je muka hoditi samoj, da se bo-
Radove napasti i t. d. No na česte tetkine molbe i
ı kupi sebi nešto ruha, krene zorom na put, prenoći
Spiču, selu megju Barom i Lastvom, pak urani i pu-
ıvanje nastavi.
Obala primorja paštrovskoga ide vazda prava s
ıga na zapad do Krsca, a na Krstac reževski, gdje te-
e rijeka, uvija se na lik obluka k sjeveru. Tu, gdje se
ırevija, pada u more visoki i strmeni rt, kamenit kao
la si ga dlijetom odjeljao. Kad Ruža dopre na Krstac,
aman u onaj zavoj, gdje se put okreće na desnu, sko-
:e iza jedne suhe megje četiri oružana momka, svaki
ıao trijes. Pozna Ruža Rada, pak joj se smrče pred o-
čima: „Bog vi i sveti Jovan! pustite me sirotu s mirom;
ıe priječite mi puta: ja idem poslom u Budvu. Pro-
mislite što bi vi radili, da vam ko zateče kćer ili se-
stru," vikne Ruža iza svega glasa.
„Krsti se, jesi li mahnita? vikne Rado. Ovo su
ti svati, a ja mladoženja. Ovi lijepi ti je gjever, ovi
stariji vojevoda, a ovi osrednji kum, pa ćemo s ove sto-
pe u crkvu, da nas pop privjenča."
„Nijesam ja od udaje, no se sa mnom ne griješite!
I ako ste bolji i jači, Bog je vrh sviju. Da ste koje

drugo zlo uradili, Bog će vam oprostiti : ja ću mu se moliti jutrom i večerom, dok uzaživim, samo me se progjite sirote. Tu vam nije nikakva junaštva, do grehote. Utopićete jutros dušu i sreću!" Ovo Ruža plačem izgovori.

Rade vikne: „Ne šali se i ne luduj, no hajde s nama."

„Ne ću nikad živa!" doda Ruža.

Onda Rado namigne dvojici da progju naprijed. Tek se odalje na puškomet, Ruža stade da bježi k moru, hitro kao divokoza. Ona dvojica, koja su izostala, ne hćedu za njom u sustopice, jer su se stigjeli da ih ko vidi gdje trče za ženskom glavom, no potrknu sa strane, da je iz daleka okole. Kad Ruža na vrh rta, kad li tamo puta nema, već prostrano more nisko nisko, plavo nebo visoko, a hajduci za pleća. „Stan', djevojko, nijesi pobjegla!" vikne Rado. Ruža se prekrsti i klikne: „O duši ti bilo!" Pa strmoglavi niz onu visoku lit.

Ovaj se rt i dandanašnji zove Skočidjevojkom, i ko se god prvom poda nj vozi, čuje mrnare gdje povijedaju žalosnu sudbu nesretnje Ruže, ako se je i povijest pomrsila i pokvarila hodeći s usta u usta.

Užasni Ružin slom prospe se kao munjom po puku. Hodio u to doba iguman Serafin po primorju, da kupi ulje manastiru. Kad ču da se Ruža samodavila, pogje samtreći lagjom pod rt, i tu je nagje smoždenu i ohlagjenu. Nabrblje joj u pasu prsten, maramu i one pet dukata što joj ih je predao u Zupcima. Okupi one slegjene ostatke, načini grob i zakopa ih plačem i molitvom.

Tako je nestala ova nesretnjica, koja nije imala dobre dnevi od poroda do pokrova.

VI.

Skender-paša.

Od hercega Šćepana ostanu dva sina, Vladislav i latko, šurevi Ivambegovi, koji su se lavski borili, da e pušte tursku silu da provali niz Bosnu i Hercegoviu. U ovijem krvavijem borbama odlikuje se Stevan tiljanović, i na boju godine 1481. rani se braneći Jaje, otkud dva put odbije i potuče tursku vojsku.

U to doba, osim današnje Hercegovine, gospodari su braća Vladislav i Vlatko Novome i Risnu u Boci.

Vladislavova domaćica bila je kćer Gjurgja Brankovića, sina despota Stevana Slijepoga i žene mu Angjelije, poznate u narodu pod imenom *majke Angjelije.* Rasla je kod sestre druga Gjurgjeva kćer Jelena, koja pribjegne k svâku i sestri, pošto joj se otac Gjuragj pokalugjeri i postane vladikom Maksimom, upuštivši despostvo bratu Jovanu Brankoviću i ženi mu Jeleni, kćeri Stevana Jakšića, kneza vilagoškog. Štiljanović se uljubi i oženi s tom djevojkom, koja ga je ranjena njegovala i tako postane pašancem hercega Vladislava.

Nješto bracka nesloga megju Vladislavom i Vlatkom (stara nemoć, od koje i danas bolujemo), nješto neizvidane rane Štiljanovića, učine da Turci porobe svu Hercegovinu do kraj mora (1483). Onda Štiljanović predigne sa ženom Jelenom kod bana hrvackoga Ivana Frangjipana, koji se bio u to vrijeme oženio s kćercom Jovana Brankovića, prvom bratučedom Jelene Štiljano-

vićeve. Frangjipan nalazio se u to doba u ratu s Ugrima, koji ga prinude da pribjegne na otok Krk, starinsko pronjarstvo njegove kuće (1260), otkle, prevaren i obmamljen od Mlečića, dogje kod njih, da traži zaštite protiv Ugrima, a oni ga zatoče u njemačkoj zemlji, a proglase da je sam utekao.

Kad se prestavi god. 1503. despot Jovan Branković, despotica Jelena pribjegne k svome bratu Marku u Vilagoš, pa na bratin svjet pozove kneza Stevana Štiljanovića da dogje braniti Srijem od Turaka.

Štiljanović se proglasi srpskijem despotom god. 1504. u jošt dosta jako doba svoga života. Pod njegovijem despostvom nijesu Turci ni pedalj Srijema osvojili.

Sestrić mu Stevan Kalogjurgjević provede cijelu godinu pod Krojom u Arbaniji, koju su Turci velikom vojskom opsijedali. Na 15 lipnja 1478. grad se preda ugovorom da se mletačkoj vojsci poštede životi i imovina; no Turci povežu i do jednoga Mlečića posijeku. Iza Kroje dogje red na Skadar. Isti sultan Mehmet svojom je glavom predvodio vojsku. Vojvoda Antun Loredan predade zapovijed grada nekomu DaLezzu, slabu i nevještu vojniku. Turci opsjednu grad i na svjet Stevanov postave dvije velike galije da brane lagjama Ivambegovijema izvoz niz jezero. Deset hiljada kamilja doženu tursku ratnu spravu. Na svijem brjegovima oko Skadra vili se turski barjaci, a rastrti čadori iz daleka se bijeljahu, kao da je snijeg pao. Jedan mletački bjegunac slijevao je pod gradom topove sa zrnima od dvanaest stotina litara. Ovi zbog svoje stravične veličine i tegote sporo su palili, jer ih je bilo trudno nabijati; ali neocijenjene štete počiniše gradu. Dvadest drugog srpnja, naredi sultan juriš. U gradu zazvone

ia i svako poleti na razorene zidine, da pogine. Naj-
ı Stevan zasadi turski barjak na bedemu, no Arba-
i i Hrvati krvavijem oporom uzbiju Turke do logora.
radan juriše Turci jačom silom, no nestrpljivi Meh-
naredi da se obrate svi jedanaest topova protiv
kijeh vrata grada i da se svi od jednom ispale. Već
Turci bili ušli u grad i klali se s kršćanima po grac-
ım ulicama, kad ih iznenadi gruhanje topova s legja.
stane takva zabuna i smjesa, da Turci, ne znajući što
ostave grad i uzmaknu do logora. Mehmet, razjaren
ırve, smekša i okupi ratni zbor, ter naredi da se
ne juriše na grad, no da se onako opsijeda, dok mu
aovnici ili pomru od gladi, ili skuče glavu pod ma-
1. Mehmet se povrati u Carigrad i odvede sobom
vana, kojega prozovne Skender-agom.

Na Savindan Mlečići predaju Turcima Skadar,
r, Ucinj i Drač, a sklope sa Mehmetom trgovački
ovor.

Po smrti Mehmetovoj postane sultanom Bajazit
ıgi, koji ponovi s Mlečićima ugovor očin (1499) s
ıtina straha. No tek što brata Džema svlada, pregna
ıtrova, objavi Mlečiću rat, pod izrekom da u zaklju-
ıomu ugovoru nije označena godina u obijema jezici-
ı, turski i latinski, nego samo latinski. Bajazit po-
ıvi Skendera pašom bosanskijem i pošalje ga su sto
jada vojske protiv Mletaka. Evo zgode Stevanu da
tali svoj jed protivu one prijevarne gospoštine! Osvo-
i opljačka svu furlansku zemlju, a spremi put Cari-
ada deset hiljada roblja, i stane krojiti način kako
napao i opalio Mletke.

Ljuto se prepanu Mlečići, pa se nastave Vladisla-
ı drugoga, kralja ugarskoga, da udari Turcima s le-
ā. Kralj pošalje Stevana Štiljanovića u Mletke s na-

putkom da zaključi s duždem ugovor i primi sto ljada dukata. Dogje Stevan u Mletke kradomice, g utvrdi pogodbu i uzme novac. Pri povratku zaište Š ljanović T r o j i c i da mu daruje dva sužnja, Ivana Fr gjipana i Stevana Kalogjurgjevića. T r o j i c a odgov da Frangjipan čami svojevoljno u njemačkoj zemlji, Kalogjurgjević da je preminuo na Ižmirni, pošto mu Bembo dobio milost da je slobodan; oboje krup laža.

Ožalošćen radi smrti svog sestrića, Štiljano krene iz Mletaka. Kad bilo pri kretanju, prizove Trojica i kaže mu da je Skender-paša postavio sve putove busije, da ga u povratku ubiju i novce nesu. Da bude znao Štiljanović ko je taj Skender-pa ili da je ovaj znao da mu je taj ugarski poklisar jak, sam Bog zna što bi se dogodilo. Mlečići preve Štiljanovića brodom na hrvacko primorje, od kud do i donese Vladislavu blago mletačko, pak za svoje zas ge dobije od kralja grad Šikloš u dar, a malo poslij i potvrgjenje despockog dostojanstva. No Mlečić se slabo nadao u društvo ugarsko, pa sklopi s Baja tom mir, upuštivši mu sve grčke gradove, što su preostali, osim Cefalonije, i tako zaključi da se di turska vojska iz Italije, što je Skender-paši bilo pos neugodno. Onda Vladislav za prkos učini i mir sa Tu činom po svjetu Štiljanovića, koji je mir bez preki trajao dvadeset i šest godina, u kojijema umre (151 despot Stevan Štiljanović i tijelo mu svečano sahra u zemlji Mitrovici, u grobu što je sebi sam za živo ogradio. U jednoj crkvi u Mitrovici nahodi se i dan njegova zastava s grbom, kao i nekoliko drugijeh zn kova njegova despostva. Žena mu Jelena, nerodu

͏gje u češku zemlju, gdje je mnoge godine udovala
k i umrla.

Pri despotovu pogrebu bio je prisutan i iguman
rafin Popović, koji, kako se je bio zarekao, prijegje
Crnegore u Srijem i stani se u Fruškoj-gori, gdje je
slije smrti despotove napisao glavne crte njegova
rota.

Poslije Vladislava, kralja ugarskoga, dogje na nje-
vo mjesto Lajoš drugi, mlad i nejak spored nesloge
o je u to vrijeme bila preobladala na ugarskoj zemlji.
ad mu Sulejman objavi rat, jedva je Lajoš mogao da
kupi trideset tisuća vojske, da se turskoj sili opre, ko-
je brojila preko sto tisuća, višijem dijelom konjani-
a, su trista topova.

Na oglašenom mohačkom boju (1526) pobijedi Su-
jman zarobivši dvadeset i četiri hiljade sužnjijeh, me-
ju kojima tri nadbiskupa, pet biskupa i pet stotina bo-
ara. Preko toga posiječe četiri tisuće roblja i potjera
ajoša do Dunava, gdje ga i utopi; izgori Budim, o-
ljačka Peštu, i prospe vojsku, da po Ugarskoj pre-
imi.

Lijevo krilo turske vojske predvodio je Skender-
paša, najviše Janjičara i spahija, koji obuzmu Srijem i
tu se stane na zimici.

Jedno jutro pristupe paši pod šator dva spahije i
kažu mu da svu noć zublja svijetli nad jednom grobu
u Mitrovici, što bi značilo, po tumačenju njekog starog
drviša, da je tu blago zakopano. Paša pošalje svog po-
boćnika, da otvori i premetne onu grobnicu. No mjesto
blaga nagju Turci tijelo mrtačko neraspanuto, odjeveno
u bogatom vojničkom ruhu. Pritvore grob i po naredbi
pašinoj postave stražu, da ne bi ko groba opljačkao.

Prospe se glas kao munja, da se našlo neki cjelokupo mrtvo tijelo, i da će ga Turci odrijeti sažeći. Kad čuju fruškogorski kalugjeri, da su Turci tvarali grob despota Stevana Štiljanovića i da su našli moći nepokvarene, dogju kod paše i pomole da im daruje zemne ostatke njihova despota, da ih pr nesu u koji manastir. Paša to dopusti i, za višu poča naredi da jedna četa turskijeh vojnika doprati desp tovo tijelo do crkve. Megju ovijem kalugjerima bija starac sijedom bradom do pojasa, na koga paša čest naziraše, jer mu se činilo da ga je njegdje poprije gle dao. Kad kalugjeri prenesu sveca u manastir i dog da paši zahvale, pri kretanju s kraj paše, Skender bustavi staroga igumna i upita ga od kuda je i kak ga zovu.

„Mene zovu Serafin Popović, reče smireno igu man. Ja sam se rodio i svoju mladost proveo čak do lje, u arbanaškomu primorju, pak od mletačkoga zulu ma prešao ovdje, da se s mirom Bogu molim.“

„A koja je ona mrcina što ste prenijeli u mana stir?“ pripita paša.

„Ono je tijelo despota Stevana Štiljanovića, ro dom Paštrovića,“ odgovori iguman.

Kad paša ču ujčevo ime, obumre i pane na di van; oblije ga mrtačka pôt, a zubima zaškripi kao da je pobijesnio. Iguman ga vodom poštrapi a ostom po kropi. Kad se paši povrati duh, počne redimice pripiti vati igumna o otadžbini i svojtini. Otac Serafin povijeda mu užasnu sudbu svog manastira, smrt Ružinu i nje nesugjenog vjerenika, selidbu kneževu s mletačkog pro gonstva, tursku pobjedu na Kroji i Skadru i t. d.

„Ko je kazivao za smrt Ružina vjerenika?“ upi ta paša.

Iguman nastavi: „Kad je turska vojska pod nekakvijem Skender-pašom opsjela Mletke, ugarski kralj oboji se sebi i opremi despota Štiljanovića, da se dogovori s duždom kako bi složno udarili na Turke. Tom prilikom propita despot o sestriću Stevanu Kalogjurjeviću, i kazaše mu Mlečići da se prestavio na galiji od Ižmiroje...

„Bezakonici! vikne paša. No pravo i imaju: on je baš i umrô u turskoj zemlji, gdje, od straha i nevolje svake, pohuli na svoju vjeru i postade najkrutijim kršćanskijem goniteljem.“ Pošto paša ovo izreče, skoči na noge, slimi s oružnice mač i pokaže ga igumnu: „Poznavaš li ti ovaj mač?“

„Poznam! odgovori iguman, pošto ga pregleda s obje strane, s šiljka do držala. To je mač despota Štiljanovića, eto mu grb na jabući, ja sam mu ga mnogo puta živu o bedri gledao.“

„Dobro! klikne paša. Znadi da sam ja glavom Stevan Kalogjurgjević. Kad mi je ujak, pri posljednome rastanku, taj mač poklonio, zakle me da ga nikad ne trgnem protiv krsta, i reče mi ove riječi: — Sve junaštvo Kraljevića Marka ne može mu pred svijetom oprati ljagu što je bio turska udvorica. — Ja sam se, igumne, poturčio, ne imavši mučeničke kreposti; izgubih oba svijeta, dušu i obraz. Ja sam se bio zarekao osvetiti mletačkoj vladi, koja me je mučila na velikoj pravdi božoj. Moje junaštvo i zasluge na boj na Skadru platila je ljutijem okovima, a zlikovce i bratoubice galije oprostila. Prošlo je četrdeset godina od kad služim sultanu; poštedio sam za to vrijeme dosta zla kršćanluku, ali gdje mi je mletačko čeljade u šake palo, nijesam ni jednome oprostio. Ovaj mač pod Krojom, u furlanskoj zemlji, na Skadru, napojio se mletačkom kr-

vlju. Da me hće Bajazit pustiti, ne bi danas bilo od Mletaka do ogoreline. Žalio sam u svojoj krutoj razdraženosti, što Mlečići nemaju svi jednu jeditku glavu, da ih jednijem mahom posiječem. Sad roditelja nije, ujaka nije, žene nije, poroda nije; nije duše, nije obraza, sve mi je propalo, sve sam na svijetu izgubio osim svijesti zločina, koja me mori danonoćno!...“ Dovati mač za šiljak, okrene mu držalicu k zidu, a upravi ga k prsima, kako će se s nagonke nabosti.

„Stan'! — vikne iguman dovativši ručicu mača. To nije pokora kršćanska, već pasja smrt! Ako si se i poturčio i sva ta zla uradio, sve se dava oprostiti, ako prioneš kajanju vjerom i ufanjem. Boža milost, koja te do danas u životu sahranila i dovela potle tolika zla i krvi da otkriješ moći tvoga ujaka, ta ista milost, koja je i mene griješnoga spodobila ovome piru i sahranila do ovijeh godina, da budem svjedokom i učesnikom takvog čudesa i znamenja, i da te učuvam od pasje smrti; ta ista milost pratiće te do groba i oprati tvoje kalo duše i obraza od svake ckvrni i bezakonja, na čemu te dovedoše ljucke strasti, mrzost i osveta.“

„Dakle svjetuj me, šta da radim. Kako bi s očiju makao stravični prizor svojega bezakonja i krutosti? Kako da nagjem mira?“ vikne paša kao pomamljen. A iguman krotko: „Šljedovati božju milost! Bježimo oba k Hilendaru i u samoći onoga manastira, kojega je gradila kći cara Lazara za pokoru što je Bajazit poturči, postom i molitvom otkupimo duše i bićemo spaseni na ovom i na drugom svijetu. - Evo ti dva zaklada, koje mi je ostavio na pohrani despot tvoj ujak, kad ostavi otadžbinu; svakad ih pri sebi nosim. Jedan je njegova oporuka, kojom te ostavlja nasljednikom svega njegova imuća, a drugi je prsten, marama i pet dukata, što sam

igao s mrtve Ruže. U Hilendaru molićemo Boga i za je dušu!"

Ono srce odavna skamenjeno, oni čovjek, koji je ledao gomile mrtvijeh, tisuće posječenijeh glava, sluao plač roblja i cilik dječi, bez da mu se dotuži, sve e od jednom ražali i omeči. „Hajdemo, igumne!" vi:ne ozbiljno.

Isto veče donese iguman kalugjersko odjelo, kojiem pašu preobuče, pa oba uzjašu konje i dopru Hilendaru, gdje su u pokori proveli potonje dnevi svoje starosti.

Tijelo despotovo i danas se hranja u manastiru Šišatovcu u Fruškojgori, a srpska crkva slavi mu uspomenu četvrtog listopada svake jeseni.

Prije neg svršimo, red je da kažemo kako je skončalo ostalo osoblje ove pripovijesti. Roditelji Stevanovi umru od starosti i jada, odma iza kneževe selidbe. Mariju Vukovu opaše i raspane debela bolijest; Rada kovača proždre morska pučina na ribanju; Marka Bubića ubije grom na trganju; Medina slomije konj pred Kotorom; providnik umre u pomami.

Različna sudba toga osoblja, kao i propast mletačke vladavine, bûdi u nam i različne razmišljaje. Jedno se posveti borbom za krst i narodnost; drugo se poturči s pizme, pak se odreče sjajne zemne slave a pokalugjeri; treće se strmoglavi, da učuva poštenje i očin zavjet; četvrtoga pokosi otrov podmetnuta svome drugu; peto u raskajanju suma; šesto sprži munja; sedmo oguba; osmo udavi pučina; deveto slomije konj; koji razmišljaji opominju nam Ružine napokonje riječi: *Ako ste i bolji i jači, Bog je vrh sviju!*

ŠĆEPAN MALI.

Pripovijest crnogorska sredinom osamnaestoga vijeka.

I.

Šćepan liječnik i ljekar.

Jedno veče uz Božitnje poste, baš u oči bratindana godišta 1766. bijaše prekrila magla čitavu kosu visokijeh planina, koje dijele Crnugoru od Primorja; svili joj se gusti pramovi s Lovćena i Kolovira do pjene morske; obuzela tama sav onaj prostor, da pješac ne vidi gdje stopom kroče. Po takvoj nevidjelici, nekako po čudu, nabasa stran i dalek putnik na obor Vuka Vulova Vranete Lapčića, Srednomahine, koji se u to doba dnevi omarao uz ognjište s kutnjom čeljagju. Vikne putnik glasom topca: „Pomoz' Bog u neznana domaćina!" A Vuko mu prihvati pozdrav: „Dobra sreća neznanu gostu!" Pak snasi privikne: „Uždi zublju i prisvijetli mu, da nagje stube." Putnik se jedva uspne na pod; drkti od studeni, a zar i od straha i od gladi; gô, bos, snebgjen. Izgledaše osrednjeg rasta, prikladnog struka; okoštan, mledan, ospice mu kožu napisale, a raščupane kosmurine pokrile čelo i pale do očiju: nos zakučast, a oči sijere kao u ćuka. Govori sporo i nategom, a zanosi besjedom kao po kranjski, da ga jedva razumije začugjeni domaćin.

Pošto se kod vatre smlači a hljebom i lukom zavre, malko se okopirka, pak pripali kraćašnu lulu i stane kazivati, kao kroza zube, da mu je kršteno ime *Šćepan*, nadimak *mali*, zanat liječnik; ali koga je soja, porekla i vjere, vješto zataji. „Idem s trbuhom za kruhom. Čepljem crnu zemlju dokle ona mene.“ Nastavi domaćin veselo: „Evo sreće, ako Bog da, našoj babi, da nogu liječi. Jadi je ponijeli, Šćepane (a to mi je stopanjica, da oprostiš), da ugoni mlad u torinu, a ne može koliko ni ja da repa vuče, pak zagjedni čarapom o ljesini, te padni i oguli desnu nogu s golijeni do ljesice, a poplat nabodi na trnovu draču. Evo od Blagovijesti sve ujeke trave vari i privija: omana, šljeza, bubovnika. Otvarali joj laće knjige, svetili masla, sve činili ko što reče, a bolje daće Bog. Listopada zasmrdi rana kao da si nov grob otvorio: navrnula se od jednom živina. Dosade, brate, selu dosta, a kamo li domu. No, Šćepane, za Boga, koji ne umire, kad te moja sreća donijela, ako si zbilja liječnik od rana, vidaj mi ženu, da mi se bijeda s kuće skine, a uzmi, braco, berberine koliko ti drago duši.“

Pogje Šćepanu za rukom u sedam nedjelja da izvida Vukovicu. Glas se prospe kao munja u obližnje zborove, te bônici stanu rijevati na jata u Mahine, da mu lijeka traže. Zastarale iznemoglice napadnute vučcem, licinom, rusom, kostoboljom, sipnjom, pak kljasti, hromi, sakati, ćori, i svake vrste ranjenici padahu svaki dan u Srednje Mahine, a najviše od kad Sćepan izliječi Vuku Markoviću sina od srdobolje.

Ovako liječeći provede Šćepan u Mahinama čitavu godinu, kupeći trave, cvijeće i korijene od Stanjevske rudine do Tršljikovice, pa uz liječnika i ljekar postane.

Nikakav zanat nije korisniji megju prostadijom i neznalicama kao što je vrača. Gdje puk vjeruje u urok i maštu, u sugreb i čaru, u vukodlake, vještice, tence i móre, tu se smiješa liječenje s gatanjem; narod traži ko bolje roždenik otvara i nahodi uzroke, trajanje i lijek nemoći. Čovjek iole hitar, kao što je zbilja bio ovaj skitač, u malo vremena prouči ono o čemu puk najviše prianja, za čim najviše čezne, s čega najviše čeza, pak vješto počne navraćati toliko glupaštvo na svoju korist.

Ja sam u svoje mlade godine zatekao jednog starca, koji je za vremena Šćepanova pušku nosio. On mi se kunijaše, da je čitavi trijem kuće Vuka Markovića, s kraja na kraj, bio prestrt vinom, uljem, rakijom, *medom*, maslom, vunom i svakojakijem mrsom, što su bônici donosili Šćepanu u kolač; pak da se trijem pod bremenom ugnuo, i bi čisto porinuo, no mu postave potpirače pod ljemez i tako ga u dubak drže.

Šćepan je prostirao svoju hitrinu i na dalje, pak se liječenjem pripitomi narodu, prouči mu ćud i nadu najviše u susjednoj Crnojgori, koja u to doba mirno živukaše pod crkvenom upravom dobroga i pobožnoga starca, vladike Save Petrovića.

Jeseni pogje do Crmnice, pak se tamo stani kod nekakva popa Kneževića, gdje nagje, kao u Mahinama, lijepu gozbiju i doček. Tu, liječeći i trave kupeći, čuje iz ustiju naroda, na posijelima, na guvnima, u mlinima, čitavu povijest Crnegore, a najviše upamti to, kako su Crnogorci upiti u Moškova, i kako u njega sve nadanje polažu.

U povratak obide Riječku Nahiju do Dobrskog sela, pak se zimus opet snimi niz Braiće u Mahine.

O Klimenudne, gazdi mu Markoviću krsno ime, ɔgje u zvanice na piće njeki Marko Tanović Podostroanin, i on Mahina, koji je hodio u Petrovgrad su neoliko Crnogoraca, da se pokloni caru ruskome, Petru II., i da donese vladici Savi carske gramate. Šćepana a taj dan spopala groznica, pak se u postelji prigurio, pod pustom bobоćaše, kad se gosti vinom regjahu. 'anović, lijepi i govorljivi Srb, poče da priča o caru i › moškovskoj gospodi, kakvi su carski dvori, kakve li ›áče, vodenice, mramorne stube i zlatne konjušnice: ɛako ga je car po ramenu kucnuo a za perčin od mi-.a boga dohvatio; pak sve od jednom duboko pothvati i uzdahne: „No sam čuo da mu se zla obi: omrazi ga Orlov ženi Jekaterini, kao tobož da nastoji da vjeru u Moškove prevrne, te skoče gospoda jedno veče oko pô noći, okupe najuzdanije stražare, dovati cara, spremi sputana u Sibir, i tamo ga zatvori u mračnoj kuli; a narodu izlàži da je preminuo, pak mu živu pojali opjelo tri dana bezpatiha. Kaza mi Bubić tu skoro pred Budvom, da je čuo od jednoga Grka, kako je car iz kule omakao, i negdje u bespuće udario, a gospoda mu ženu okrune, pak Orlov za njom vlada i blago grne. „Ovo je, reče Bubić, propast Rusije, jer kad ostane na djevojci, pak se tugjica udvori na domazestvu, a gospoda tugjicu izaždenu, da oni caruju, tu ti nema sreće ni napretka.“

Na ovo jedan gost počne zapitivati Tanovića: „Ostade li koje dijete od te loze?“ — „Osta, reče, jedno čame te dosta prikladno, no neće dočekat da oca zamijeni, jer mi reče Bubić da će biti š njim kao s Urošem Dušanovijem. I čujte me dobro, Mahini! Dao Bog da ne budem zli prorok, ali, ako se gdje objavi živ Petar a za nj čuju Rusi, evo megju njima pokolj brac-

ki, da priča pâs pâsu: jer sam ja očima vidio kako je taj narod za carem mahnit. Gledao sam kad Gospodara voze na zlatnoj kočiji u crkvu, sve po ulicama popadne požapke čelom na zemlju, a put celiva gdje prolazi, pak tisuće glasova zaore: *„Hurra Gosudar!“*

Uz to jedan drugi gost, pošto ocijedi pô bardaka vina: „Da ga hoće Bog proputiti do nas, da ne oslobodi od ovijeh mletačkijeh *lacmana*, i da uskrsne jadnu našu braću, koja stenje pod turskom teljigom.“ A na to drugi smijući se: „Koje bi ni jade samac i pastoruk? nama bi trebao car gavan i brastvenik.“ — „Nije tako, povrne prvi, o ostoži se vije sijeno. Daj ti meni cara, pak će mu svako oprijenuti kao muhe medu. Mi Srbi s glave pogibosmo. Vigji tamo preo vrha, kad Crnoević pogje za ženinom pameću u tazbinu, pak se preseli a upisa u zlatnoj knjizi, kao da mu bijaše zazorno srpsko plemstvo, ostavi vladanje vladici, da krstom upravlja raspušteni narod. Bez stege pučina kao stoka bez čobana. Na jade je vladika održati sedam nahija, a kamo li da se spušta, da traži gdje mu se gjela gjedovina, ili da se barem do Dečanjih proširi. A ja mnim da Bog proputi prognanoga Petra, bi mu se srpstvo o vratu objesilo; no smo mi tanke sreće, a on daleko, sastati se nikad.“

Ovo je Šćepan slušao iz postelje baš onda kad mu je groznica prelazila na oganj. U toj muci, koja draži ćut a mrači um, poče svega i svašta da klapinja: „Kad mi ljekarija nabavi toliko darovâ, da je dosta hrane selu za godinu, ne bi li carstvo dalo bolje?“ Zar na ovako bezočnu misao zami ga nevolja, jer mu u obližnje vrijeme pozlijediše njeki bônici a njeki i pomriješe. Razmisli: — „Narod je ovaj lakovjeran, cijeni

sam dobar liječnik : lakše bi me carem počitovao,
su mu dodijale duševne patnje više no tjelesne bo-
i. Pak za ljekarom i liječnikom vrve nemoćni, a za
em bi zdravi. Danas su sve oči od Dunava i Balkana
te k Crnojgori, a Crnogorcima upravlja slijepi i li-
kalugjer. Njima treba vogje i stege, jer, kad ih
na ko voditi na pljenove i hajdučinu protiv nekrstu,
ave se i kolju megju sobom. Da mi se tamo uvući
: prozvati carem Petrom, lako bih narod začarao, pak
dosta posla i Turčinu i Mlečiću. Ali tu treba hitri-
golemo a i golemo muke: moglo bi lje i do glave
i!" Stane na uznak, pak ga spopane ježnja i pro-
avica: „Progji se od mene, gjavole, vječna ti muka!
o je narod opak i zlu svakome navikao, a ja sirak,
znov, bezapleća, pak mi se neće groba znati. Ali
no ću? Učio sam nješto da liječim tamo u Hrvackoj.
ag me obezumi te se svadim s pukovnikom ličke
imente, pak, da izbjegnem zlobi, dadem se u bijega-
, sramotno stradanje. Progjem Bosnu i Hercegovinu,
gjem u Novi, te me o maloj dlaci ne zarobe mletač-
uhode. Pak čega da ja strijepim? Ako obršim, do-
; ne li? poginuo svakako!"

U toj klapnji opet se pridrne potrbuške, pak sta-
snovati što je već u mozak uvrtio. On se zar nije
sjetio da klapinja, niti se bojao hoće li ga ko čuti.
zbilja niko se nije na to ni obazrio, osim Tanovića,
ji je po ručku sjedio uz Šćepanovu postelju, pak uho
herio, da skupi po koju riječ.

U mesojegje iste godine, jedno jutro u ručanje
ba dnevi, sjedio Šćepan na gumnu Vranetinu, pak
d sobom pazio tihu morsku pučinu, koja se onako
rašno rastvara od rata Oštre pod Novijem čak do
arijeh gradova srpskijeh Haja i Nehaja, što danas

pržina priklapa. Morska pjena plâče sve primorje n
dašnje Prevale od nepristupne hridi grbaljske do b
ske luke. Bilo već sunce obasjalo sve poveće plan
a Spas, vrh Budve, svoje sjeni spustio do Vilinak
Pošto se Šćepan nagleda ove čarovne pitomine od
svud okićene voćkom i maslinom, gdje snijegu n
pristupišta, a sjeveru najjači skok, koja plijeni svoj
prirodnom krasotom motrioca a ćut mu blaži, reče V
ku bajeći; „Kako zovete ono ždrijelo što zapućâ S
s Dubovicom?“ — „Topliš, odgovori Vuko, a podanj Bač
prisoju, gdje je zimi kopnina kao ljeti. Tamo su nek
kve gomile kamenja u klaku, kao da su njekad bili
gradovi i dvorovi.“ — „Jesu, dodade Šćepan, zemanom
vala sela ćifucka, jer sam nalazio u starijem knjižn
nama zapisano da tu leži dosta zakopana blaga.“ A V
ko: „Hajde da kopamo, boga ti, da već ne zalijeće
novca.“ Pak dohvati oružje, opaše se, obuje opanke,
pred Šćepanom dimove niz Ostrog i Vrančine, dok o
šljegu na Pod Šušanj, pak odatle poljem na Bubin p
tok. Kad na most, vidi Vuko Marka Tanovića gdje o
re za mostom, a snaha mu čepuka za njim i baca
brazdu sjeme. Tek što mu nazove „Pomoz Bog“, Šće-
pan skoči s mosta u potočinu, dohvati pregršt glib
pak se oblijepi po obrazu. „Što činiš, Šćepane? jesi l
zdrav?“ vikne Vuko. A Šćepan njemu onako glibelja
„Neću da me vidi taj radnik kakvoga sam oblika, jer
ako mu se izjalovi sjedba, bi pomislio da sam mu je u-
rekao.“ Kad dogji u Bače, gledaj, motri, piplji, kopaj
po onome gjeru: bolje ništa, nego što oba ogladnješe.
„Hajdemo, reče oznojeni Šćepan, da vidimo jeli što
Vukovica zgotovila, da blagujemo, a mi smo oba jedne
sreće: od nas bi blago prije pobjeglo nego k nami do-

elo." I tako mučke u sustopicu dopru u prve hlado-
doma na gotovu trpezu.

Hodili negdje iza toga Mahini, da hvataju vjeru
gju Grbljanima. Kad pri objedu počne pitati knez
jin Ljubanović Vuka Vranetu: „Što je od onoga ja-
nca jećima? liječi li još po narodu?" I tako s riječi
riječ, Marko Tanović upita Vuka: „Zbilja kaži mi, Vu-
, čemu se izglibi po obrazu onaj dan kad niz po-
slažaste?" A Vuk: „Jadi ga crni znali. On veljaše
ti sjedbu ne ureče, jer se boji da je zlijeh očiju."
Tanović prihvati: „Nije ta to tu, no, kad sam bio kod
be na piće, motrio sam ga u postelji kakvoga je lica,
r mi se sve umetaše po pameti kao da sam ga negdje
prije gledao. Te ja sutradan u manastir Pod Mahine
'oskurama, jer mi je ocu sudnji dan; kad u ćeliji na-
i Todosija Mrkovića i nješto š njim razgagji oko raz-
jela na Carine. Sve od jednom omaknu mi se oči na
k Petra, cara rusinskoga te o prijeboju visi. Je li on?
st! Šćepanovo čelo, oči, nos; i ćah reći, tako mi će-
rero posta, da se i on od mene u postelji libijaše; i
vo tri četiri puta, kad ga gdje sreti, vazda umine, da
e ne sukobimo."

Na takvo se kazivanje knez Vojin Bojković u
rohot nasmije. A Vuk njemu: „Ne znam ko je ni što
e, no znam da je mudar i čistac. U njega je procije-
jena krv. Malo govori; ne spava ni do prvijeh kokota;
e bi stalo ni u kori od jajeta koliko obrokom izjede;
o tri put nedjeljom mijenja košulju; a danom se mi-
e i pere po sto puta. Sve nješto u sebi uči, često uzdi-
e, zamišljen, sjetan da se čovjeku ne mili pristupit
nu." Na to knez Vojin: „Ako je prognanik, nevolja mu
e. Lijepo je, Vuče, kod vas u Lapčićima, no se muka
obiknuti caru, koji je sjedio na najvišem prijestolu na

svijetu." A knez Tujković: „Gdje ga je nesreća naša do nijela, da izginemo!" — „Nije, ni dao Bog, reče Bojko vić; a rašta da izginemo? Ali se zbilja šališ?" Povra stari Tujković: „U pamet se, čovječe; zar bi se Turci Mlečići obradovali takvome gostu? a i narod ne bi u mahnit vjetar udario? Bože, ne daj da ja to doči kam!"

U to uzme Tanović nožić, pak počne čopliti pleć peciva što bijahu razrezali pri ručku. Kad ga sljušti stade ga motriti od svud kud, pak sve od jednom pr će gatati: „Kakvi su se mrki oblaci nad našom siromaš nom zemljom svili, kao da pilićnika ostati neće! Od svud se zlotvorna zvjerska žvala rasklopila, da sve pro gutaju, da utru posljednju iskru! Ali se opet u takom grdnom metežu, što je pakao osnovâ' kršćanstvu, sreć sakrila u pešteri, ali nije poginula. Narod je ne vid no ga ona lijepo i čuje i vidi. Sve sluti kao da će dru ge knjige propojati, al ćemo dosta zla prenijeti!"

Takvo gatanje počne stari Tujković na svoj na čin da goneta: „Ovo je ono što sam vi ja rekao: sakri ta sreća, car; zlotvori, Turčin i Mlečić; muka, pokolj vražda bracka."

Pošto su još pošire i poduže gatali i gonetali Šćepanu, o budućnosti, pak i vjeru megju okrvavljen jem plemenima utvrdili za godinu, razigju se svak d ma. Kad Vuko Vraneta u Lapčiće, ali mu je gost pr digao u Vuka Markovića. Pogje zorom, da vidi što j s njim, no ga srete Vuko i kaza mu, da je Šćepan n imati odvojenu sobu i življeti daleko od sitne djec barem dok ga ostavi groznica. Vuku se malo na ža učini. „Što mi, čovječe, ne kaza naprije? U mene j kuće, Bogu hvala, dosta, pak bi mu predvojio jeda komad poda i razdvojio ga od kolijevkâ. Nemoj ti me

Vuko, u kučine kriti: ti si ga premamio, da s njim ;atiš, a to će ti biti, a Bog ne dao, u zao čas." — esam, Vuče, tako mi kumstva što mi je devetero-ko s tvojom kućom, no od kad mi izliječi ono di-, te si mu sipao vodu na glavu, ka' da mu se pre-pupak u našoj kući, a u tebe dogje mu bolijest: kad čovjek oboli, omrzne mu kuća i postelja, te ›e svaki dan prenosio, da ima gdje, kao mačka ma-ma."

Tu ti se u ružne rastave, kao da nijesu ni ku-'ali ni drugovali. Vuko se nije sjetio (a ko bi se io?) da se Marko Tanović sastajao sa Šćepanom u :a Markovića, i da su tu uglavili zlu igru, da se pan proglasi carem moškovskim; rekoh zlu, jer je ta zalâ i ranâ donijela, i bila dovela neodvis crno-ku na plitki led, od kojega se jedva izvuče potoci-krvi svojijeh viteškijeh sinova.

II.

Šćepan car.

Teško bi i preteško bilo vjerovati da nije znao ›pan, kako se po smrti Petra III. oglasio carem u govo ime njeki Pugačev u dnu Rusije, pak i drugi reći uzvili narod ovom varkom, dok su jedan po je-ı svi zlijem obršili. A ko zna da nije i ono pričanje novića o Klimenudne otkrilo ovu stvar Šćepanu pr-put? Kako je, da je; nama sad ne treba gonetati, d smo se već zarekli pisati samo ono što kazuje puk. e od jednom puče glas po primorju, da se objavio

car ruski u Mahinama. Kao što biva vazda u sličnij prigodama, tako se zbilo i onda: svako kaziva stvar kako je čuo, nego kako mu je milije; mnogi do snitve, prekazivanja, čudesa, a ko hoće da druge mudri, kaže kako se on davna sjetio da je to V Gospodar, tek što ga je prvom vidio, ali da se b govoriti: „Ragji sam bio da se o drugome obije; i ako nijesam carevima mnogo vješt, onaj govor, lice, onakvi doček i pogled nema do u cara."

S prva počnu hoditi pojedini ljudi kradimice, je bilo mučno doći do Šćepana praznoruku; a i da komu Marković pustio ulazak, Šćepan je malo govo i već sa svijem preokrenuo svojijem običajem. Iza ga počnu prilaziti ljudi od općina i oni na poklon i poklonima, svaka se môba natjecaše da bolji kolač nese caru. Uzruja se čitavo primorje od Dubrovnika Bara, te gotovo ne minu dana da ne dogje gdjegdje na poklon.

Sjedijahu u Kotoru vanredan providnik, a u B dvi knez, oba naravno vlastelina mletačka, koja up vljahu zemljom; ali nad komunima (ovako se onda hu, pak i danas zovu, općine mainska, poborska i br ćka, koje Venecija mitom i prijevarom okrnu Crnoj ri) Mark' Antonije Bubić nadgledaše. Starinom Mahi primivši vlasteostvo mletačko, okrenu vjerom i porekl Ovaj Bubić, oholi čovjek, nadut a smeten, nije s p mislio da će mu ova skitnica, što liječi i ljekari po rodu, donijeti toliko glavobolja. No kad mu dogje p mo od providura Raniera, da kaže što se to u Mahin ma pojavilo i šta se radi, u malo ne šenu pameću, bržebolje otpravi njeke uhode, da čuju i vide. Ove uh de, kao što je lako pogoditi, nijesu smjele ni doprij do Šćepana, a kamo li mu koju riječ izvući. No je uh

ıtara navada da ne kažu kako je bilo, no kako im ıilo. Jedan mu donese glas, da je Šćepan glavom ruski; drugi da mu pred vratima od sobe stoji zlatabuka, velika kao dinja, krstom ozgô, a štitom oznad srebrnom sinijom; treći da mu je burma od po lina malom prstu desne ruke, a na prsima okruglo ježe kao sunce; da mu soba miriše kao crkva, da jede no narandže s cukrom, pogače s medom, i da pije do surutke ništa. No niko ne donese riječi Šćeove, ni što snuje i radi. Ovakvi zli glasovi upališe sni mozak Bubićev, pak našara dugo pismo providuRanieru, kao da je sve očima vidio; i, kao uhode mu, tako on providuru proda za istinu ono što je n snijevao i od čega se bojao. Ranier opremi pismo Mletke, a preseli stolicom u Novi, da mu je naručnibježati, ako dogje do muke.

Da su Mleci bili u to doba snažni i hitri kao za ɜmena propasti srpskoga carstva i grčkoga, hćahu bez mnje upotrebiti Šćepana na svoje svrhe, kao što su ali prelastiti Baošića, da im proda Zecku banovinu, i o što su se osvatili s Crnoevićima, tek da bolje prirde svoje gospodarstvo na Zeckim primorjem od Le- do Novoga. No su u to doba što pišemo Mleci biljuto poklekli, pak se i svoje sjeni bojahu. Nestalo s govinom blago, gospodi omili talagajiti i uživati s miım ono što su im stari stekli, zato se oprijatelje s určinom, da bolje Srbe i Hrvate gule i gnječe.

Počne se i Crnagora uzrujavati na ove primorske lasove. Najprije obližnje nahije, riječka i katunska, ak za njima lješanska i crmnička opreme svaka redom voje môbe i poklone.

Vladika Sava, dobri starac bez oštrote i hitrine, jedio spokojno na Stanjevićima u manastiru, moleći

Boga, upravljajući crkvenim poslom i nastojeći oko ga manastirskoga. Svjetovne stvari vodio je nagolo dosije Mrković, kalugjer rodom Mahina, a starinom ranin, muž oštroumni i marljivi; pak uza nj Abramović, srdar Gjurašković, Lazar Bogdanović, menac i druge dvije tri starešine od nahijâ.

Mrković je upravljao dvjema manastirima Podm skijema, pak bi pritrčavao na Cetinje, da u ime Vlad sudi i miri zemlju. Kao čovjek razborit i hitar, vidj poznade, kakva pogibija prijeti crnogorskoj teokr od ovoga nazovi-cara, pak se ljuto zabrine i opet Jedno jutro sjetan i neveseo podrani u manastir Stanjeviće, ugje u ćeliju i nagje Savu gdje Boga m Pristupi, celiva ga u ruke, pak ga upita, zna li što Šćepanu. „Kazaše mi gjaci, reče Sava, da se objavio car ruskijem i da su ga upoznali po onome liku koji visi manastiru uspenskome." — „A ti što o njemu misli sveti Vladiko?" reče Todosije. — „Ja zbilja mislim da stvar moguća. Čovjek prognan, kad se dâ u skitači ne zna ni sam gdje će opočinuti glavom. Čuo govo o Crnoj gori, pak je zar pomislio: Idem tamo, gdje neće niko poznati: to je narod gostoljuban, koji ut štuje kao svetinju; tamo me neće dostići zlo ženino."

Todosije počne da se krsti i divi: „Bog s na sveti Vladiko, a eto ćeš zbilja zaći s pameti! Ka car moškovski u Mahinama? jesi li pri sebi? Što ljep ne promisli, je li to moguće? Mi čisto znamo da je P tar preminuo bilo od svoje, bilo od tugje, sve je no, njega nije. Jekaterina ne bi carevala iza živa m ža, i ovo je čisto. Pak i da je živ i zatočen u S biru, misliš li ti da ga nema ko stražiti i pazit Pak i da je po čudu pobjegao, misliš da je Rusije k liko Crnegore, a svijeta megju Rusijom i Crnomgoro

liko Mahinâ, i da je sve to lako preskočke pregazi-? To je skitač od bijeloga svijeta; lažac koji se uor-čio i dogovorio su tri četiri izješe, jame bezdanje, je bi varkom svijet proždrle. Kao da im ne bi dosta ılača sirotinskoga ljekarijama i gatanjem, no ga obe-me, da se gradi carem. A on je budala i izgubljenik, ık se pušta za nos vući od dvije tri mahinske delije. ko ne otvorimo zaran oči i ne ugasimo plamen što ɜ razvio po primorju i listom po Crnojgori, propade ı gospodarstvo a uza nj i vjera. Da ti ga barem ugra-i koji ostatak Nemanića, Balšića, Crnoevića, ni pô ja-a, no lažac iz bijela svijeta, koji nema ni doma ni ro-a. Propanuće sloboda crnogorska, jer će na nas uda-ıti Mlečići i Turci, da utule oganj, a mi nemamo pra-a ni za tri dni boja. Uzrujaće se Srbi i Bugari, kao ome je nevolja; nemajuć sokola, obeseliće se kukavici; ak će im Turci ugušiti potonji dušak. Od Rusije po-noći doć neće ni novca ni praha, jer ćemo omrznuti ɪravoslavnoj carici, kad čuje da smo joj za muža krsti-i tu prepredenu fukaru. Ona će svoje milostivo oko od ıas dići, pak da ni i drugoga zla ne bude, taj je dos-ꞇa da nas porazi. Nego te kumim triput od neba do ꞇemlje, nemoj spati, jer ćeš poginut i izgubit gospodar-ıtvo što su ti Crnoevići na amanet predali.“

Ovako je govorio ovaj crnogorski Antonelli krot-kome Savi, koji u svojoj dobroti nije mogao vjerovati da se čovjek može tako za šalu prozvati carem. „A šta da radimo? odgovori prekrštenijeh ruku blagi starac: ako je tako božja volja, neka se vrši. Ja sam sit ovoga gos-podarstva, koje nama sveštenicima nipošto ne pristoji. Ostario godinama, a iznemogao silama, da mi je preda-ti mlagjijema rukama ovo breme, vjeruj mi, oče Todo-sije, bi mi se činilo da ću još koju godinu živjeti, a

ovako neću, nego jedno veče zamrknuti a ne osvanu
Narod je naš plah, raspuštan i osvetljiv, kao svaki dr
gi narod što vojšti za slobodu i neodvis svoje otadžbi
ne. Jača plemena nadjahuju slabija, silni čovjek m
krotkome, a mi tobož glavari, praznoruki i inokos
hoćemo da vladamo krstom i jevangjeljem zlice koj
već u ništa ne vjeruju, što već od ničega nemaju dža
sa. No, ako ga narod primi kao cara, tot ga njemu: dig
nimo mi samar s vrata ; čuvajmo crkvu i vjeru, odvoji
mo ih od svjeckijeh posala, da sirovo drvo ne izgo
uza suho. I Hristos je rekao : Moje carstvo nije od o
voga svijeta, a mi, što smo grešni, radimo da ga nad
mudrimo." Na takve riječi zgrozi se opora ćud Todos
jeva, pak se dohvati objema rukama za sijeru i dug
bradu, kao da će je iščupati : „Da je tako mislio Danil
danas bi odža na Cetinju alalekâ. Eto ti ga tu, pa
ga ti najprvi celi u ruke : ja čisto neću." — Poljub
vladici desnicu, pak niz Stanjevske rudine, priječcim
sustopice sagje u manastir Podmainski, da gleda šta se
radi.

Malo se kad na svijetu moglo održati za dugo vri
jeme gospodarstvo u slabijem rukama: o tome je pun
povijest svijecka primjerâ. Jedan dio naroda, a ovo su
dobri, počituje gospodara, da ga brani od zlica. Drugi
dio počituje ga od straha i za nevolju, te kad ga
opipa slaba, nadeblja, jer ga se ne boji, pak postane do
brijema bič a gospodaru odmetan. Ovako se zgodilo i u
Crnojgori u to doba. Vidješe pribraniji da je vladika
slabašan, te dogju do Šćepana i pozovnu ga da megju
njih dogje. Čisto dva tri od njih znali da je on lažac,
ali opet reku : Mi se progjimo popovske vlade, njim će
mo plašiti narod, a on će igrati kako mi uspjevamo.
Uroče da izagje na Cetinje sa nekoliko Mahinâ o ma

ıe Gospogjinu dne, i tu da ga proglasi narod caŋ.

Mali je Gospogjindan na Cetinju hram i narodni ɜtac. Tu se okupi mnoš velika naroda na svetkovinu ;avjete iz sve Crnegore, primorja i obližnjih zemalja. padnu oda svakud slijepci, koji uz gusle pjevaju junae pjesme, propast srpskoga carstva i pogibiju srpske spoštine. Narod se svije oko pjevačâ, da čuje i upampjesmu, mnogi uzdišu i plaču, a svi kipe. Iza božje ıžbe i ručka momčad baca se s kamenom s ramena, :ače, igra, grabi kape, siječe od jednog maha govedia glave u opklad, vodi kolo oko crkve; a starci pojedaju po poljani i razgovore vode.

Starješine crnogorske opreme perjanike po Šćepaı, da ga pomole da izagje pred narod. Kad Šćepan ;ade pred narod, a uza nj mahinski glavari, počne ga ıpitivati protopop Abramović ko je i od kuda je, je li ijela vrana ili crna, da se ne varaju. Šćepan nije bio eoma rječiv, a i ono što je znao govoriti, zanosio bi o tugj kroj, što ako i nije mnoge slušaoce plijenilo, pet je narodu dokazivalo, da je čovjek zbilja iz daleke emlje. On je znao vrlo dobro koliko je opasno i stidıo graditi se carem, pak je vješto tajio ono što bi ga ıavelo da sebi obliči. Stojeći u dubak s kapom na glai, podbočio se mačem, pak probesjedi ovako: „Bogobra:o Crnogorci! Od kad se pobratimio moškovski narod Crnogorcima, od toga smo doba dužni jedan drugomu ı pomoć priskakati, pak i jedan za drugoga ginuti, poaziti se, miješati i upoznati. U Moškoviji sad su stvai udarile niza stranu, kao po pravu gdje žena puštenica rlada, koja je vijence pogazila, kad svojega muža zajmi ı bespuće. Ja sam mogao gdje i gdje glavu pokriti, da se od takvoga zla uklonim, da svojijem očima ne glę-

dam ukore koji danas Moškovijom vladaju, ali me sa
potezalo svakad put Crnegore. Po pitanju progjem mn
ga brda i polja, prebrodim mnoge rijeke i jezera, pr
gazim tursku zemlju i latinsku, dok doprem u vaše s
sjestvo, da vas iz potaje opipam i upoznam. Sve što sa
o vama čuo i mislio, to i nagjoh. Danas, o vašemu naj
šemu svecu, na dan slobode, kad se junaci slave, a brani
ce svojeg ognjišta izlažu svijetu na vidik, evo dôh gla
vom izmegju vas, da vas pozdravim, da se upoznam
Ja se uzdam da me neće do ovdje stići bijeda, i da ć
se prosuti zuje i valovi, koji protiv meni breče, o o
stijene, u koje je sloboda, odasvud prognata, našla u
čište i odmor."

Ko nije na svaku riječ napose pazio, no na čit
vi govor, nije se ni sjetio kako je zapleten i muta
No protopop Abramović namignu Tanoviću, pak po cr
nogorski odgovori gologlav: „Dobro si došao, putnič
Ja sam ti riječ jednu i po jednu izbrojio, ali mi jed
omače, ili si je zameo. Čisto kaži pred narodom, jesi l
car moškovski, da ti se klanjamo, kao što caru pristoj
Ako nijesi, a mi ćemo te svakako primiti kao dobr
čojka." Šćepan se bijaše gotovo pomeo, no hitri Tano-
vić priskoči u pomoć. Snimi kapu i baci je pod lijev
pazuho, pak otvorito kliknu: „Neka pristupe oni št
su sa mnom odili u Petrovgrad na poklon caru moškov-
skome." Kad pristupe svi, opet Tanović prihvati s ru-
kom na prsima: „Čuj, narode! evo nas sedmine koj
smo se gledali carem Petrom oči u oči; žive ni oči l
mi polažemo glave i imuće da je ovo glavom car Pe-
tar, a eto svjedok visi u manastir pod Mahinama,
pak nas bacite pod gomilu, ako uzlažemo." Na tako oz-
biljno jemstvo glavari postave Šćepana na sjedalo, pak
pristupe jedan po jedan, da mu ljube skute i ruke. Kad

izmijeni vas okup, Šćepan se popne u dubak na sjealo, pak krotkim glasom rekne: „Crnogorci! Ja Šćepan adimkom Mali, kojega vi danas priznaste gospodarom, rimam čast, i naregjujem da mirite krvi megjusobne svako novo zlo biće zločincu na novo, i poginuće ruom od suda. Crkovnu glavu da počitujete kao namjesika Hristova na zemlji: to zapovijeda Bog i sveti Jeusalim, kojijema ja služim."

Mislilo se onda, pak se i sad misli, da je Mali Šćepan bio rimske vjere. Ovu misao tvrde dva primjea: prvi što nije znao pisati azbukom, a drugi što je često pominjao sveti Jerusalim, koja izreka nije Srbinu svoja. Moj prijatelj D.r Valtasar Bogišić, znatni i valjatni Srbin, pokaza mi jesenas u Beču neka pisma što je Šćepan pisao gospodi dubrovačkoj, koja su me još bolje pritvrdila u tome mnenju.

Kad se narod u prvi mrak razigje, uljegu glavari sa Šćepanom u manastir, da opočinu, pak posijedaju svi redom na okô u velikoj odaji. Todosije Mrković nije mogao srcu odoljeti, no izagje iz ćelije i dogje u odaju. „Pomoz' Bog, ljudi!" Svi pristupe, da mu ruku poljube osim Šćepana. Todosija, kao da nije ništa čuo ni vidio, prebaca preko prsta brojanice, pak sve od jednom, kao sa šale i sprdnje, upita Šćepana, bi li na njega ruku stavio, da ga liječi od žutice. Šćepan mu odvrati šalu za šalu: „Nemam lijeka, da pomladim stara, ni da skrotim naduta." Na to Todosije, žmureći jednijem okom: „To mi prigovaraš da sam ja tobož star i nadut." A Šćepan njemu lagahno: „Ti nijesi to, koliko ni ja liječnik."

Svi umuknu koliko bi orući dvaput okrenuo volovima. Proprti najprvi protopop Abramović, pomukla lisica, koja se iz dosta gvožgja odapinjala: „Oče Todosije,

ovo je car moškovski, kojega danas narod proglasi i primi kao gospodara. Kad ga je Bog donio izmegju nas, koji smo evo osirotili, biće i vama redovnicima ljepše i lakše, jer smo vi dosta potege davali i dodijali. Od sad ćete bolje pratiti crkovne posle i povratiti se taman na pravi put, a nami kako dâ Bog i sreća."

Todosiji bi milo da Abramović nače razgovor, pak mu ne dade ni odušiti: „Ja se ne čudim vami, no njemu: vi ste podavno obrnuli zlijem. Omililo vi mito, sudite zemlji po prijeko, pak vi se već niko i ne boji. Sad vi treba car, da uz njega stežete i gulite. Ne znate ni sami u čemu ste zabroždili. Ockvrnili jedno sveto ime, kao da ste psu kršteno ime nadjeli. Mogaste ga prozvati vojvodom ili knezom, ni pô jada, no ne hćeste, nego da se rugaju s vama Turci i Latini. Okruniste ga bez krune, pocariste ga bez carstva, a ukopaćete ga gdje mi vrana ni kost ne ponijela. O narode ćori i glupi! S glave riba smrdi. Opet kad te pregaze i prorijede Agarjani, ili kad se obločeš brackom krvlju, doćeš zli i gori, da celivaš vladiku u ruke, da ga mološ i bogoradiš, da te na put izvede a napasti učuva. A ti, čuj me dobro, skitaču! ovi isti što su se oko tebe oblijekolili, znadi da se u svoja srca smiju; pripeli te na visoko, da bolje vrat slomiš, kad te ture."

Protopop stane opet da maže: „Nemoj tako, oče igumne, kobiti narodnu sreću. Da te ne poznajem pod čaprom, rekao bi da si zavidljiv, da ti je žao izgubiti crkovno gospostvo. I caru i narodu treba tvoje vježbine i mudrosti; ti ćeš vazda u prvijema. Ja ne brojim što zbori jetki Todosije, no što će tvoriti Todosije razboriti. Svaki te jutros Crnogorac i primorac kumi s onijem što u ruke pretvaraš, nemoj ne zaklati, jer će ti biti duši teško breme, a imenu prijekor i sramota."

Tad svi ustaše na noge i pobacaše kape na pod, da ga niluju. I bijaše gotovo umuknuo, pregorjevši razlog li, kad Šćepanu ne dade grijeh da muči: „Oče Todoje, ja idem od kuda sam došao, pak ti govorio o mei lijepo ili ružno, jednaka ti hvala. Pozdravi mi starca ladiku i reci mu, da se okani svjetovna posla, a da azi crkvu po zakonu, ako će da ga pomilujemo i da a pustimo s mirom umrijeti." Na ovo se Todosije opet aspali, kao vatra, kad u truhlome drvu tinja, dok je ihor opet razjari. Puče svake jade na Šćepana, i logna mu nokte pod nos. Kad ugledaju mahinski glavari, da je Todosije zaboravio na čovještvo, dohvate ga pak š njim u ćeliju, a sa Šćepanom bez večere u Lapčiće.

Trkne Todosije brže bolje na Stanjeviće, da ponese vladici Šćepanov pozdrav. On je mislio, da će Savu požeći na upor, ali se ljuto varao, jer je Sava pod mirnom ćudi krio duboko oštroumlje, pak, želeći sačuvati Crnojgori i svojemu brastvu crkovno poglavarstvo, pošlje djakona Arseniju Plamenca, svoga sestrića, s pismom k Šćepanu, i pomoli ga da mu dopusti, da ga zavladiči, da mu bude sprežnik i pomagač, jer on ostario i iznemogao ne može da služi crkvu kao što treba. Ovo je bio prvi čin lažičara: Od toga dana poče Šćepan zbilja carevati, a glavari u njegovo ime upravljati zemljom.

III.

Rat i bojevi.

Od kad proglasi Crnagora Maloga Šćepana carem a vladika mu pita dopust da zavladiči djakona Arseniju, umnože se môbe i pokloni odasvud i već mu donose poveće razmirice, da razmrša i prekida. Iza sred stare Srbije, iz Arbanije i Hercegovine dogju poklisari s darovima te se protrese i uzruja sva zemlja s mora na Dunavo. Mletačka vlada vidje koje joj zlo prijeti. Česta i strašna pisma Bubićeva, kotorskoga providura, i skadarskoga konsula zabrinu žestoko gospoštinu, kako da ugasi ovaj plamen. Brodovi, najviša joj sila, tu ne pomažu, jer ne dopiru. Vojska pješka u tako kršovitu predjelu, kad priskoče Crnogorci, bi se izlomila i raspala, da se ne vrati pilićnik. Prosuti mito, da Šćepan pogine, bilo bi kasno, jer se Šćepan ogradio vjernom stražom. Ne preostade do lukavstva, običnog oružja slabih vlada. Poslaše Kotoranina srdara Bujovića, da mu dâ pod rukom nješto mita, i da ga pomoli da se ukloni s mletačke zemlje, da ih ne zavadi s Turčinom, i da pogje življeti na Cetinje, obećavši mu pomoć i susjedno prijateljstvo.

Šćepan opremi ovoga poklisara od kuda je došao, a reče mu da pozdravi gospodu mletačku i da im otkrito kaže, da nema mira, dok mu ne pošlju ključeve gradovâ Budve, Bara, Drača i Ucinja, koje su prijevarom oteli Balšićima pak tri prodali Otmanoviću.

Na ovo očitovanje rati gospoda pošlju s naputkom, kao providura kotorskoga, Paskala Cikonju, koji

l medenim riječima pokrivaše srdito i okruto srce. aj Cikonja prizove preda se glavare mahinske. Nešt jeziku, a neobičan našemu narodu, uzme srdara jovića kao dragomana. Kneževao je te godine u Maama Janko Stanišić, trijezni i otreseni čovjek, koji navikao braniti kod suda svaku pogrešku svojijeh di. Kad glavari u Kotor pred providura, začne Bujo- govor o Šćepanu: „Mi ne znamo, niti nam je stalo ati, ko je i od kud je. Dok je živio potajen u Mahima, liječio i trave kupio, mi mu nijesmo u stope stoi. Ali danas, kad se očitova car ruski, neka ide na tinje, da tamo popne prijestô, pak nek caruje, mi bri komšije. Mletke neće kavge s Turcima. Otmavić sprema mnogu vojsku, da potraži toga cara, jer u se potresla zemlja do Balkana, pa, kad vojska prezi Crnugoru a ne nagje cara, evo je na vas, da ga traži. Mi vam pomoći ne smijemo, a i da smijemo možemo, pak ni se godi sramota da vas popale i ljačkaju Turci. Sad je ovome zlu lijek, da toga doosretnjega gosta spremite preko vrha. Ako li se boji re, neka ide u Mletke, evo mu po sto puta božja vje- da će življeti mirno i obilato, dok ga bude volja, ili u sreća prokrči put doma."

Na to odvrati knez: „Ja se čudim i ne mogu se čuditi što vi taj naš gost priječi, čemu vi je razbio an. Bog vi je dao da možete mirno gospodovati, ne aje vi neka nesreća, no se od vaše sjeni bojite. Mi mo primili Šćepana evo na ovaj čas tri godine; on nas liječio i učio na jevtinu cijenu. Sad hoćete da ljunemo na sô i hljeb, da pokolebamo vjeru, da pohuimo na gostoprimstvo, da ga proženemo, pak da nas kolišni zborovi po prstu kazuju. Bogme nećemo, sve as Turci ljetos iskopali. Mi ćemo se za nj pothvatiti,

bilo vama, bilo sultanu, da će mirovati kao do sad Zvao se car ili knez, ili gjavo iz pakla, što to smet sultanu, kad Crnagora svakako nije njegova? Šta da s plaši od praznog imena? Tome neće niko vjerovati k slano jede! A što govoriš, čestiti providuru, da na nećeš pomoći, hvala Bogu, mi ćemo se sami klati Tu činom kao od Kosova, pak, ako nas smrve, mi pošten u grobu, a vi stidno na zemlji. Trista se cara objavil mi se zaklesmo jednom biti vjerni duždu, ali naše sta re običaje čuvati kao oči u glavi : ovo nijesmo ni pre dali ni prodali, ovo je junačka dika, koju ćemo branit kao starinski amanet. Ako Šćepan bez naše prikojas digne iz Mahinâ, bilo na Cetinje, bilo u Mletke, pa ga i za dužda uzeli, mi mu braniti nećemo čisto; al ga izagnati nipošto, dok ne ostanemo na gjevojci, je su tanje naše terezije, na koje mjerimo poštenje narod nje."

Providur poče obećavati glavarima zlatne krste brod soli i suha hljeba, ako Šćepan iseli. A kad vidje da mito ne prianja, stade prijetiti, da će objesiti glava re i povaljati im kuće. Na to Stanišić: „Mi smo došli ov dje na vjeru. Ako i nas objesiš pred Kotor, ostade Šćepan u Mahinama, gdje ga, Bogu hvala, ima ko brani ti. No nemoj tako, čestiti providuru, za jedinoga Boga no čuvajte nam obraz : i za vas je bolje. Ako dana pljunemo na vjeru, ako ni mito omili, ako ne prijetnje prepanu, neće ni po vama dobro biti; tako se ne vla da do u Turčina."

Providur se nije sjetio da nema u vlasnika gore pogreške što prijetiti i obećati a ne ispuniti. Tako se glavari mahinski povrate kao dobitnici, i kažu Šćepanu sve od riječi do riječi.

Malo iza toga dogovore se megju sobom Crnogor-
da izvedu Šćepana na Cetinje. Protopop Abramović
Ijelica, koji je vodio ovo kolo, i vojvoda Vuksan
ć poboje se da će lukavstvo mletačko doći glave
panu ; a čuvši uz to da Turčin vojšti na vrat i na
po Anatoliji i Rumeliji, dogju u Mahine pod iz-
orom kao da će u Crnojgori miriti krvi. Kad gore,
i Todosije da se prijeći iz petnijeh žila. Prinudi
roga Savu preko Arsenije da pošalje Crnogorcima
mo, u kojemu se kune i preklinje da je Šćepan la-
, koji će navesti Crnugoru na propast. Kažu ljudi
se vladika sklonio na to, jer mu stiže pismo iz Ca-
rada od onoga ruskoga poslanika Obrjesova, koji,
čuvši što se zgagja po Crnojgori, svjetova vladiku
se progje Šćepana i da ga prožene kao lažicu, u-
ravajući Savu, da je Petar III. umro godine 1762. u
ijetu svoje mladosti.

Kad se vladičino pismo pročita, Šćepan smućen
kne narodu, da bira hoće li njega ili crnu kapu, jer
mogu gospodariti jednoj zemlji dvojica. Skoči sud
pobije vladici sto govedî u globu, a podijeli meso
narodu na puške.

Svakako da ne dogje na Cetinje patrijara pećki
asilije Brkić, bila bi se zemlja razlučila na mahove :
eko bi za carem, neko za vladikom. Sveštenici su i-
ali velik upliv u narodu, a brastvenici vladičini Nje-
uši dosta svojte i prijatelja. Ovaj Brkić, o kojemu pi-
emo, nije snosio zulum Karaman-paše iz Dukagjina,
ak mu se opirao koliko je najbolje mogao. Karaman
e boja' javno uložiti u patrijara, pak ga noću uhvati i
premi k Carigradu, a devlet ga zatoči na jednoj ostr-
ici, da se kaje. Iza toga padni raja i isprosi u paše da
oj povrati glavu od zakona. Kad se patrijara dokuči

patrijarsije, počne narodu pričati o caru Šćepanu i spr vljati mu kolače i pisma ; a kad ću da sjedi na Ce nju, diže kradom s Peći i dogje u Crnugoru, pak se p kloni caru, a oslabi vladičinu stranu. Onda je Br ustupio vlast crkovnu nad primorjem vladici Savi i nj govijem nasljednicima.

Još je i to ušutilo svakog protivnika Šćepano kad Novljanin Džaja posla caru na dar šarenu preko mornu ticu nalik naše sojke, koja drečeći vikaše i svega glasa *car*, *car*, *car*, kako je bijaše Džaja nauči U Crnojgori u to doba nije se znalo da ima tica ko govore, pak se svako divio i čudio gdje i tice stade še zvati Šćepana carem.

Već su bili u Carigradu sklopili ugovor veli vezir i poslanik mletački Gjustiniani, da zajednič udare na Crnugoru. Mleci će poslati suhozemnu vojsk i brode u Boku Kotorsku i postaviti logor pred Koto i Budvu i tako smetnuti primorcima da priteku Crnoj gori u pomoć, a roblje da ne slazi preko vrha. A Tur čin se obveže opremiti do sto tisuća vojske u tri raz djela, prvi sredinom Crnegore na Bjelopavliće, drugi desnijem krilom na Katunjane, a treći preko jezera na Crmničku i Riječku nahiju.

No u to doba nijesu u Carigradu imali, a Bog zna imaju li i danas, kakav zemljopis, pak nijesu znali Turci ni sami kamo idu. Zato uglave da se dogovore providur kotorski i paša skadarski Mahmut Bušatlija, poturica, starinom Crnoević, kad, kako i kamo da udare. Mahmut okroji oblik pak zovne arhimandrita Debelju Baranina te ga opremi u Kotor s listom. No Debelja, dušom Srbin, u potaji prepiše list pak ga po uzdanu čovjeku upravi na Cetinje Šćepanu na ruke.

Prepane se Šćepan i živ umre, kad pročita list k izmjeri umom svu opasnost. S jedne ga strane tijaše svoja sudbina, a s druge ga grizaše svijest o po›iji, koju je zgotovio svojom bespameštinom. Hoće li, će li, odluči kazati protopopu Abramoviću list i ko ı ga posla. Proto se poče sitan smijati. „A koje su glave pisale? reče smijući se. Zar hoće da naprid pogode, gdje će ko nogom stati i meteriz graditi? ı nijesam nikad mogao ni pomisliti da smetenilo mo: dotle doprijeti, da čovjek sredi boj kao svadbu, da ıbilježi vojsci mjesto, a ne zna gdje ću ja s mojom; ı opredijeli što će uzimati i pritiskati, kao da smo mi ripasali kugjelje. Ja se sve bojim da nije tu kakve rijevare. Moglo bi lasno biti da su ni postavili to pimo kako ćemo ih čekati gdje neće doći, pak da nas minu. Ti, care, nijesi vješt našijem bojevima, jer smo ı mi navikli snovati na krvavoj poljani krvniku u oči, ak tu odlučimo kako ćemo ga zatjecati i razbiti. Pusi ti nas da se držimo stare navade, pak ćeš vidjeti ;dje će se Turcima grob iskopati."

Najviša je muka bila oskudica puščanog praha. Mlečići zabranili iznos s mora svake ratne sprave; ›ozatvorali dućane gdje se prodaje olovo, prah i kremenje, i prognali puškare Hercegovce i Arbanase, da ıe popravljaju oružje ni crnogorsko ni primorsko. Bivalo je nešto praha puščanoga u manastiru Brčeli pod Njegalicom, no zatvoreno u rgjavim sudovima, a natrpano pod vlažnijem i otsojnijem svodom, bilo se zakislo i gotovo pokvarilo. Badava ga sušili na sjeveru po guvnima, pak i na gvozdenijem sačima u pećima, bolje ništa. Pošlju po prah u primorje, ali se primorac svaki prepao i skamenio, osim jednog srdara risanskog

Petra Ćelovića, koji im izruči tri mazge, i to plati glavom, jer ga Mlečići otruju kradimice u rakiji.

Tek otvori vrijeme, a gora se lišćem obuče, svali se vojska preko Koma i Vasojevića, pak obuhvati Pipere, Kuče i Bjelopavliće, sve do obale rijeke Morače. Tu je vojsku predvodio Karaman-paša dukagjinski. U isto vrijeme dogje vozom uz jezero Mahmut paša skadarski, pak se utabori na Viru, da preplovi Crmnicu. Treća vojska pod upravom Osman-paše, vezira bosanskoga, sleže se od nišicke Župe do Grahova. Sva je ova vojska brojila sto hiljada momaka po kazivanju istijeh Turaka. Rumeli Valiz iz Bitolja dogje da je zapovijeda i sjedijaše u Spužu pri Morači.

Mlečići su dugo ramnjali, kao da će ih snom proći. Najposlije ne moga im biti od straha turskoga da ne okupe nekoliko vojske, pak se utabore u buljanskome polju na Carinama. Odatle počnu sipati mito, da dobave živa Šćepana ili barem patrijaru, koji je sjedio u Gragjanima u Crmnici. Prospu novca dosta, a tijem dvjema ne nahude.

Vlada mletačka nije htjela propustiti ovu zgodu da ne pedepše nekoliko svojih ljudi iz tri općine, a to običnom prijevarom i vjerolomstvom.

Nije moglo biti naroda na svijetu tvrgjega u zadanoj vjeri što srpskoga. Kad izgubi svoju neodvisnost i spusti se u hajdučke borbe za slobodu, nije nikad ni Turčinu prevjerio zadanu riječ. Ako je ova poštena i junačka vrlina na mnogijem mjestima gdje Srbi žive danas smalaksala, to se pripisuje sramotnome primjeru onijeh koji su š njima himbeno vladali.

Gjeneral Ivan Gjustiniani, koji sjedijaše na galiji pod Budvom, posla kneza Marka Ljubanovića iz Grblja i gjenerala Rada Krapovića iz Mahina, da pomole gla-

vare od tri općine, da dogju na stanak i da im dadu božju vjeru, da im biti neće ništa životima. Ova dvojica uglave stanak na pelinskijem rudinama u Grblju, i dogju u uročeni dan od općine braićke knez Nikac Martinović, Žmuro Stojanović i jedan Rajčković ; od poborske knez Marko, Vaso i Gjukan, sva tri Zeca, a od mahinske Marko Knežević, Savić Boreta i Andrija Duletić, a pred svijem kalugjer Josif Vukićević. Ivan Gjustinian obeća svakome oproštenje, pošto je Sćepan digao iz Mahina, osim Marku Tanoviću i Vuku Markoviću, koji su pošli za njim, da ga dvore. Još reče Gjustinian : „Mi smo dovezli nješto vojske, da vas branimo od Turaka, jer smo se pobojali i teško zabrinuli za vaše zdravlje, da vas Turci ne opale, kad prodru preko Crnegore. Kad pošljem za vas, dogjite u manastir svete Gospogje, da se kunete, i da dušom i srećom prisegnete biti vjerni svetome Marku ; a evo vam sad oklevštine svakome po pedeset žutijeh dukata.

Jedno desetak dana iza toga prizove ih opet pod Mahine, da se kunu, i tu dogje na njegovo zvanje vladika Arsenije Plamenac. Kad u crkvi da celivaju ikone i da čuju kletvene molitve, okoli vojska duždeva manastir, pak ih sve poveže, osim Andrije Duletića, koji brzinom noga omakne uz one potočine, da ga nijesu ni zrna iz pušaka dostigla. Sve devet gorepomenutijeh onako vezanijeh odveznu isto veče pod Kotor, i tu ih bez suda i bez ispovijesti objese o konoplju po galijama.

Isti dan vojska rupi iz ubaha kroz tri općine i sažeže svijema kuće opustjele, a uglove im lagumom obori.

Rekosmo negdje naprijeda da su Mleci lukavstvom okrnuli tri općine Crnojgori. A sad je red da kažem, kako se to slučilo. Petar Bubić budvanin kupio jednoga

paripa u vladike cetinjskoga Visariona Baice. Parip či mi dan oslijepi, pak je Bubić tražio da mu vladik vrati novac. Vladika ne šćednѣ na to pristati, a Bub prve gladne godine, kad je od suše rod izginuo, po miti Mahine, Pobore, Braiće, Ugnjane i Bjeloše da Mlecima predaju. Oni gladni slakome se i potpišu pr daju. Bjeloši i Ugnji, tek im žito rodi, povrate se vla dici, a tri općine ostanu silomice pod Mlečićima, do se ta otimačina na požarevačkom miru dogovorom sul tanovijem pozakoni.

Poslao jednom na dar Šćepanu rakije i suhije smokava njeki Ceko Stefanović, rodom podgoričanin stojbinom budvanin, čovjek provrtnik i pretrgarica. Je dno ga veče u sred ponoći dohvate i pritisnu u poste lji Mlečići, pak ga pred zoru zajme vezatijeh ruku pu Kotora, gdje ga sud treći dan udavi. Imao je Ceko li- jepu i prikladnu ženu, ćer Arsa Gjoknića, koja pogje za mužem u Kotor i izagje pred providura, da tobož opravi ili isprosi muža. Sramotni providur, kad ugleda ovu žensku glavu, zaboravi na svoju čast i na čovještvo, pak joj ga obeća darovati ako ona š njim prenoći i mu- ža prevjeri i obeščasti. Zažari se Stana kao paprika, pak okrenuvši providuru legja, rekne: „Draži je meni moj obraz no muž i sin, pak ih oba objesio sjutra, ne dam poštenja u mito; to su mletački otkupi.“ Ova se žen- ska i danas sponaša po narodu, i pamtiće-je dok ne preokrene običajem. Da je Ceko bio bratsvenik i ze- mljak, ne bi Mlečići na nj uložili, kao što nijesu na mnoge druge ruku stavili, koji su darove slali Šćepanu. No je Ceko bio tugjica, pak se slab sud na omečicu pojunači.

Turski vojskovogje nijesu bili megju sobom slož- ni. Paše bosanski, dukagjinski i arbanaški, srpske po-

:urice, gledali su krivijem okom gdje im zapovijeda Seraskijer; poznavali su tegoću rati s Crnogorcima, znai lijepo da su Mleci iz lukavstva omotali Turčina u ovu rat, da tare sile o stijenu; omilili im haremi i talagajnost pak odmicali i duljili, eda se sultanu i Beglerbegu dodije. U pet nedjelja krvavog boja srijedom Crmnice i pokraj Čeva ne mogaše Turci stupiti ni hromice, a kamo li da se sastanu tri vojske na Cetinju, kako je uglavljeno bilo. Vojska turska nije imala dovoljno piće, jer kroz one planine kršovite i besputne nijesu mogli prenositi brašenice, a bez vode udari bolest i pomor. Pljenova i pljačkanja nije bivalo, jer su zaran Crnogorci prenijeli u sred svoje zemlje sve živo i pokućstvo, da se ne ometaju. I čisto da im nije praha nestalo hćahu jedno jutro po magli razbiti Turke pokraj Velestova, da se od njih ne povrati ni piličnik.

Šćepan je živio u Bjelošima u jednoj torini pod Sokolom, pak se hranio sirom i mlijekom; vladika Sava na Stanjevićima, a patrijara Brkić u Gragjanima. Sva je muka padala na Todosiju. Šta da se radi bez praha? Bajo Gavrilović Cuca pothvati se pred glavarima da će zateći samotridesti karvan turski od Klobuka i oteti džebanu, ako glavarima pogje za rukom ustaviti boj tri dana. Tako ugovore spremiti Todosiju i protopopa Abramovića i Laza Bogdanovića k Seraskijeru, da vjeru uhvate. Ova trojica dogjü na Čevo, pak se stanu s pašom Šuvaljijom na prve busije i tu utvrde, ruku na ruku, da je vjera tri dana, dok dogju kod Seraskijera i zdravo se povrate natrag. Kad bili pod šatorom Seraskijera, posijedaju u okolu jedan do drugoga. Sva tri se nagnali stari i sijedi, da bi im i Turčin s grehotom učinio zuluma.

Seraskijer, nadute naravi a kratke pameti, stane od prve da traži cara Šćepana živa ili mrtva, prijeteć da će sve pognječiti i popaliti, ako mu ga ne predaju. Todosije umiljatim glasom odvrati: „Kakvoga cara, čestiti vezire? car je pomazanik božji, Bog pod Bogom, a to je nesreća i skitnica bez mozga i bez obraza, pak se š njim rugaju nesmotrenjaci i milobrukovići. Da ga vidiš kakvi je to čojek, ne bi mu žlje pomislio, no udijelio koju paru, da se ogjedne i prehrani. Da znam gdje je, bih ti ga doveo, da se preobraziš, kad vidiš koga tražiš, na koga si ovu silu skupio od koje zemlja drkti.“ Beglerbeg skoči kao pomamljen: „Ko me smije pitati što ću š njim da radim? Krili ga, ne krili, ja ću ga naći, ako sve te vaše gore uzrastu nad oblake.“ A Todosije opet lagano prekrštenih ruku: „Neće ga predat Crnogorci, da je kao žaba gubavica, ni pljunuti na gostoprimstvo ni prevjeriti utok. Tu ti nema, carska desna ruko, ni slave ni junaštva da udaviš ovu šaku gorštaka. No smo mi došli da te kumimo hljebom carevijem, da se mičeš s naše granice i da ovu sirotinju ostaviš na miru. Cara na svijetu nema do jednoga, Bog koji je sve stvorio i koji će sve rastvoriti.“

Seraskijeru se nešto ražali videći junačku prostotu ovijeh staraca, pak se skameni i zamisli duboko. A paša Šuvaljija, bijesni i trijezni Turčin, kad vidje da ne progovara niko, zače On: „Mi smo sad čisto uvjereni da ne znate gdje se Šćepan dio, a da znate, bi nam ga predali mimo naroda. I ja sam vazda mislio da je sprdnja to krunisanje Šćepanovo. U vas Crnogoraca kad ljudi polude, narod ih krsti carevima ili svečevima. No vi znate lijepo da se i nama hoće dosta posla, da se opravdamo pred sultanom i devletom. Naši i vaši zlotvori pripeli to na visoko, našarali i izlagali, tek da

e koljemo u tomah. Kad se ovoliko vojske svilo, da raži jednoga čovjeka, sramota je kad ga ne nagje: ruaće se svijet. No ste vas tri stari i mudri, pak proagjite lijek ovoj glavobolji, jer i nas srce boli da vojtimo na tu sirotinju, koja se zbila u ovu spilu, da glaluje i pati zlo."

Kad se proto Abramović sjetio da su Turci onečili, reče paši Šuvaljiji: „Pokoj ima ko te je rodio! ti znaš i naše jade i naše tvrdoglavstvo. Nijesi ti pridošlica, no pravi Srbin. Koliko je Crnegore s mora na Moraču, i koliko je po njoj pećina i spila, tako mi, pašo, četvero jevangjelja, da spustiš svu tu vojsku da slobodno birukaju, ne bi Šćepana za tri godine našli, a kamo li da ga mi nagjemo. Sve što si, pašo, rekao, sve ti se srebrom pretvorilo. Evo nas tri doveli Brnjaša, konja Šćepanova, kojega mu je poklonio patrijara Vasilije, da ga poklonimo Seraskijeru na dar, i da mu kažemo od strane cijeloga naroda da Crnogorci priznaju da je najjači car na svijetu Padiša Mustafa. Vi ćete ove dvije stvari prinijeti čestitom devletu, kako ve mudrost uči i kako će mu biti slagje, pak će devlet reći: Evo Crnogorci dadoše Šćepanova konja, pak bi čisto i Šćepana, da je gdje na vidjelu. Preko toga poznaše silu i moć sultanovu i njegovo jako carstvo, što od Kosova jošt ne izustiše. Ovo je veliki dobitak, koji od Murata do danas ne bi srećan stići nijedan sultan. Ali kad primite ovu našu objavu i konja, da dižete vojsku s granice i da nas ostavite na miru; ako li nam ognjište ne očistite, kao da nijesmo ni dôdili ni govorili ništa."

Na to se raspali Beglerbeg, pak stane bručiti protopopa na grdni način: „Što je meni do konja lažicara, ali sultanu da ga ti i tvoj drug pripoznate silnog i

moćnog? Hajte s kraj mene, da ne prevjerim, jer sta mi kao stupac krvi. Ja ću naći lažicara i kazat vam gdje strah leži, kakva mu je mati. Sva se ova sila ovdje ukopala, trostruka će doći u pohode toj lažici što ste okrunili. Što ja hoću, to hoće sultan; što sultan hoće, to hoće Bog, koji je predao Padiši raju na amanet kao ostalu stoku.“ Iždene ih sva tri, pak ih paša Šuvaljija ugosti hljebom i mesom, a po ručku otprati do prve straže crnogorske.

Tu istu večer u prve kokote udari Bajo Gavrilović samotridesti u tijesan klanac na turski karvan i otme dvanaest bremena fišekâ u testama. Posiječe preko toga devetnaest glava pratnje, pak se veselo povrati na Čevo u prozoricu.

U koje dijeljahu prah po vojsci, dogje vojvodi Miliću ulak s Cetinja i kaza da ga je udrio grom i upalio jedanak džebanu tursku i mletačku, na Viru prvu, a u polju budvanskome drugu. Kažu ljudi da se to zbilo isti dan kad su Mlečići valjali ćuskijama oltar svetoga Marka pod Mahinama i uglove kneževskijeh kuća u tri općinama.

Ovaj dogagjaj obeseli i pohrabri vojsku, jer rekoše megju sobom vojskovogje: „Evo zgode! Razljutio se na njih Bog, kad počeše valjati svete trpeze.“ Udare složno na sva tri tabora. Na Viru Mahmut paša, pošto opali selo Godinje a osta bez praha, noću preveze vojsku na otoke Vranjinu i Lesendro, pak sjutradan put Skadra. Ko se ne moga u čunjeve ukrcati, ili se u jezeru utopi, ili pogine. Paša bosanski, kad ču za pogibiju na Velestovu, diže logor noću, pak umače bez boja. Najviše je poklaće bilo oko Ozrinićâ i Pješivaca što su Turci popalili u prvi mah. Crnogorci razdvoje vojsku Seraskijerevu na troje, da jedna drugoj ne pomaže. Jedan dio pogine do traga, a drugi prijegje rijeku bez

užja, pošto mu se polovina udavi, najpotonji bez bo-
omakne put Spuža. Koliko je izginulo svega Turčina je se nikad pravo doznalo, no su ljudi brojili do pet-
ıest hiljada s utopcima. Crnogoraca je ostalo mrtvi-
h svega boja petstotina, ali su ljuto postradali prvo i paljevine, a drugo što se te godine nije požnjelo ni rna žita.

I Mlečići dignu vojsku, zadovoljni da je turska ropala na Crnojgori, a Šćepan očistio s njezina ze-
nljišta.

Ovo se sve slučilo od proljeća do listopada godi-
ıe 1768., to jest od kad je Šćepan iz Mahina predigao u Crnugoru.

IV.

Smrt Šćepanova.

Pri kraju godišta 1768. sultan Mustafa III. po nagovoru Verženja, francuskoga poslanika, objavi Rusiji rat. Početkom nove godine opremi dvor ruski kneza Gjorgja Dolgoruka u Italiju, da bi kako otud podigao Srbe i Grke na Turčina. Dolgoruk se bavio u Italiji gotovo tri mjeseca pod imenom trgovca Barišnikova (jer gospoda često imenom mijenjaju), dok se desi u Napulj s knezom Vojnovićem iz Novoga. Ovaj, kao znatni čovjek, naputi ga da pogje u Crnugoru, tu da se upozna s narodom i svojom glavom da zavadi Srbe s Turcima. „Kad pukne puška crnogorska, reče Vojnović, bio zdravo, neće iz Arbanije, Bosne i Hercegovine ni čeljade ni konjče sultanu na pomoć, a susjedni veziri i paše jedva čekaju da se tijem ogovore.“

Tako se ukrcaju na jedan brod trgovački njih dvojic i pratnje trideset drugâ, pak doplove pod Spič jedanaestog Avgusta 1769. Spič je mjestance vrh mora megju Budvom i Barom, sa zapadi prvo selo turske Arbanije. Tu dobre luke nema do žaplja što ga zovu Čanj, pusto žalo bez živa duha. Putnici se bez straha iskrcaju na suho, pak u sred podne preko Sozine dopru u Boljeviće u dno Crmnice, i tu prenoće kod vladike Arsenije Plamenca. Sjutradan dogju na Cetinje uz veliku pratnju, i za tri dana okupe glavare crnogorske od sve sedam nahija. Na skupštini Vojnović pročita gramatu carice Jekaterine, koja poziva narode grčke i srpske da vojšte na Turčina za krst častni i lijepu slobodu, obećavajući zlatna brda i doline, ako nadjačaju.

Todosije Mrković, oporne naravi, začne prvi govoriti: „Ovo je, čestiti kneže, treći put da nas Moškovi podbadaju na rat protivu Turaka, a vazda se bez nas umiriše. Mi smo ljetos izginuli glavama i imućem; jošt nam gnjiju u ranama najbolji junaci, a mnogi osakatili; nećemo se za deset godina okrijepiti i doći na prvu mjeru. Pošto navučemo na sebe Janjičare i Malisore, vi ćete se, kneže, umiriti bez nas, a mi ćemo do kraja izginuti. Nemamo uzdanice ni u Srba, ni u Grka, ni u Bugara: sve je to živo umrlo i na svoju prošlost zaboravilo. Još neka nas Turci porobe, kao što i hoće, biće tjesnije i vama i Mlečićima.“ Još bi starac podužé govorio, no mu glavari prekinu besjedu: „Sramota je, oče igumne, koriti našu braću Moškove. Mi smo navikli zlopatnici, mi ćemo pomoći hrišćanskoj carici što najbolje uzmognemo, samo da nam dogje praha i olova.“ Tad im Dolgoruk dâ 500 dukata, a pošalje 600 momaka s mazgama, da prenesu iz Spiča džebanu, koju je dovezao brodom u Čanj. Tako se skupština obraduje i

juči da se na sve strane započnu zadjevice protivu rsta.

Prije neg se razigje skupština, zaguste puške uz e kao da je svadba. Hrpa se naroda tamo nagne, da što bi, kad li Šćepan jezdi konja, a za njim idu trista Dupiljana i Gragjana put Cetinja. Tek se)liži Šćepan manastiru, počne i skupština prosipati ru iz pušaka, a iz glasa vikati: „Evo cara iz Crice! blago nam jutros i dovijeka!"

Dolgoruk se snebi i smuti, no ga Vojnović i To-iija ohrabre. Kad Šćepan izagje pred Dolgoruka, ovaj upita, čemu se naziva carem i vara narod. Šćepan e znao ubezočiti, no se prepane i reče, da on nije ad rekao da je car, no mali Šćepan: „Ja nijesam gao svijetu zatvoriti ubrusom usta, da me ne krsti ko sam hoće."

Na pokrenuta zeca svako pašče štekće. Neki Crgorci, koji su mrzili na Šćepana, što ih je glabljao i rio, počnu vikati iz glasa da je zaslužio umrijeti. 'ijatelji su se pobojali priskočiti Šćepanu u pomoć od aha Dolgorukova, pak i da se narod ne iskolje meu sobom. Dolgoruk naredi da Šćepana obezoružaju, ık ga baci u pouzanu klijet vrh svoje sobe, a klit zatvori ključem.

Tu istu veče skupe se na posijelo glavari, skaenjeni i jetki. „Kamo ve glavari?" vikne proto Abraović; taj Moškovit ocrni nam obraz. Kakvi je godj ćepan, mi ga jednom zacarismo i dadosmo mu tvrdu ieru. Od njega se narod bojaše, a on carevaše jevtio. Ako pogine Šćepan i mi ćemo uza nj koji smo suili i gospodovali. No otvorimo oči i vidajmo se dok ranije." A Lazo Bogdanović: „Vidjeste li kako ga ıri onaj Moškovit vrh sebe u tamnicu? Ja nijesam ni-

kad čuo da se sužnji zatvoraju vrh sebe, nó poda
Da on nije car, ne bi ga gjeneral pripeo da vrh nj
stoji. Ali ko je viši, on je svuda viši, bilo i u tamni
Donese ga njeko čudo, da ga megju nama ulovi,
prevjerimo i da se obručimo. No hajte da ga vadi
iz one klijeti, ako ćemo i silimice." I dignu se da
du, no pop Andrija Gjurášković, meke naravi, skroti
„Ne ludujmo, no se razaberimo. Odvojmo se mi p
šest staraca, pak pogjimo kod Dolgoruka i pomoli
ga da ni daruje Šćepana; pak, ako nam ga ne pus
možemo opako kad drago."

Na tu popovu pristanu svi, pak od njih se odv
je osmina, pogju kod Dolgoruka, snime kape, a prog
vori Gjurašković slatkijem glasom: „Došli smo, svije
kneže, da te lijepo pomolimo od strane naroda, da na
pustiš Šćepana. Ti nas zavadi Turcima, pak ćeš brz
ako Bog dâ, u Rusiju, a mi ostadosmo sirotni i besu
dni. Ko je god taj Šćepan, on je nam dobar i nužda
mi bez njega ne možemo stezati narod ni boja biti
Turcima. Ako si ga naumio rascariti ili odvesti sa so
bom, nosi i ovo praha što si donio, da se ne ogriješi
jer ćemo se mi š njim poklati jedno drugoga. Vladi
je star i nemoćan, a nam se hoće gvozdena ruka, d
upravlja narodom, koji žive na kremenu od puške. D
nije bilo straha i uredbe Šćepanove, danas bi hodž
vikao s ovoga manastira. On umiri plemena a potakn
junačko poštenje. Sa Šćepanom sve što obećasmo ispu-
nićemo, a bez njega ništa!"

Dolgoruk se nagje na muci, kao sva ona gospoda što
nijesu obični čuti slobodnu i iskrenu riječ, no laži i pretva-
ranja. Pošto se dogovori s Vojnovićem, otpusti Šćepana,
darova mu oficirsko odijelo, kapu i mač, pak ga ostavi
kao gospodara crnogorskoga, da ga svako sluša i da mu

pokoran. „Ja ga svakako hćah pustiti, reče Dolgoruk ijući se, jer sam poznao da je razborit i prilje-ı, ali sam ga htio kušati i š njim se bolje upoz-ti."

Veseli Crnogorci gdje im Dolgoruk potvrdi Gos-dara, a puni praha i olova, udare na susjedne Tur-i donesu na Cetinje mnoge glave posječene. Tako lje Dolgoruk svojim očima gdje se naćeše zadjevice krvljenja, pak, kad dogje zima na vrat, posla Vojno-ća u Boku, da dobavi brod da ide u Grčku i tamo ı se prekrca na gjemiju Orlova. Jedno veče mrakom gje Dolgoruk s pratnjom u Grbalj. Tu se ukrca u ız pod Mrčevijem poljem na brod Lazara Jankovića ovljanina sa svom pratnjom, i povede sa sobom pa-ijaru Brkića, kneza Vojnovića i Marka Tanovića, a Vu-o Marković obezumi i ne hće seliti.

Doprati tu gospodu Šćepan su sto Crnogoraca, a, kad se brod od kraja otisne a spusti jedra, vrate e preko Stanjevićâ u Crnugoru. Kad bili u Svinjiškoj ori, pomoli Vuko Markov Marković Šćepana, da ga usti poći do Lapčića, da vidi svojtinu. Zlom srećom agazi Vuko na pandure duždeve, koji ga bace pod o-;anj i odvedu mrtva u Budvu. Kažu da su ga proso-:ili Bubiću za mito isti mu seljani.

Vrativši se Šćepan na Cetinje, postavi sud od dva-ıaest ljudi pribranijeh, koji isti dan osude na smrt Šuja Radanovića donjokrajca, ubicu svog brata. Kad se narod ıjarmi i stegnu, i danas se povijeda da je Šćepan pro-suo njekoliko dukata po putu njeguškome, i da su o-vako stojali pusti bez prekida tri nedjelje danâ, da ih niko ne tače.

Novcem što je Dolgoruk ostavio na Cetinju počne Šćepan graditi put s Rijeke u Crmnicu. Priskoči mu

zli čas! Pogje da vidi rašta se utješila jedna mina št su minadžije ukopali u stancu kamenu: kad se pri makne, mina upalì i ljuto ga obrani po životu, da j bolovao godinu dana u manastiru brčeoskome, i, kak kažu, oćorio u jedno oko a ohromio u jednu nogu.

Zamjerili se godine 1771. Dubrovčani u grčk vojvodi rusinskome Orlovu, koji je zato prijetio u Italiji dubrovačkijem ljudima da će im oboriti grad. Kad čuju gospoda dubrovačka, domisle se oprijateljiti s Šćepanom, da ih s Orlovom miri, pak mu pošalju na dar poslastica, vina, rakije, voska, svite, bogato odijelo, oružje i jednu pozlaćenu nosiljku. Šćepan primi u Brčeli darove i obeća Dubrovčanima da će smekšati Orlova, no u isto vrijeme piše gospoštini da mu povrati blago i zaklade što je ostavio u Dubrovniku na sahrani Gjuragj Branković Smederevac godine 1440., kad ga i tu Murat gonjaše. Gospoda pošlju oružje Gjurgjevo i sve što se pri njima nalazilo, osim starinskijeh pisama, i otpišu Šćepanu da kod njih nije ništa izostalo Gjurgjeva.

Iza toga Dubrovčani dadu dvjema vojvodama crnogorskijema i starome igumnu Todosiju prolazak, i prevezu ih brodom na gjemiju Orlova u Grčku. Sva bi tri Turci posjekli, da ih nijesu Dubrovčani proveli svojim ljudima preko Hercegovine, a ne bi ni od Mlečića smjeli do Orlova doći, da im nijesu Dubrovčani bili pratioci i branitelji.

Nješto s toga uzroka, a nješto zato što su Moškovi nadjahali Turke i sav Krim primili, Orlov se na Dubrovčane omeči, i tako se ona tri Crnogorca zdravo povrate s darovima kući.

Kao što je iguman Todosija naprijed pogodio, Rusija se pomiri s Turčinom bez Crnegore, niti se uvrsti

ugovoru mira kajinargjinskoga, sklopljena 10. Julija 74. ni jedna riječ o Crnojgori. Zato sultan naredi meli Valizu da opet vojšti na lažicara, koji je smétto da krajine i okrajici ne šalju na Krim vojsku.

Kad se godine 1771. ranio Šćepan, pribavi on kod oe jednoga Grka, da ga služi i dvori. On ga je vidao privijao mu rane, kuhao i prao, brijao i šišao i svadrugi izmet činio tri godine bez prekida. On mu se ko umili i udvori, da ga je Šćepan ljubio i vjerovao eko ikakva Crnogorca. Zvali ga ljudi Stanko Paljikar-, ali Bog zna je li mu ovo bilo pravo ime, ili su mu nadjeli, ili se tako sam prozvao.

Jedno jutro nagnali se sami oni dva u ćeliju maistirsku. Šćepan reče Stanku da ga obrije. Ili je Stan› na to odavna mislio, ili mu je onda na um palo, ili, ıko narod povijeda, podmiti ga Mahmut, paša skadarci, tek dogna britvu do grkljana Šćepanova, da ga odbrije, zadube gvožgjem, prekine mu lijetnjak i dogna lut do vratnijeh žila. Pokupi po kući oružje i što je ilo najboljega, pak uzjaše konja Šćepanova i pobjege u Skadar. Tamo ga paša obdari i dočeka s velikom avom.

Šćepan Mali i po svjedodžbi duždevijeh ljudi, i po ismima Dolgorukovijema, i po kazivanju vrsnikâ mu, io je čovjek zdravog razuma, umjerene rječitosti, vrle azboritosti i dobroga srca. Govorio je jasno i otresno. Iajviše se starao da miri narod, da pretijeca zla i da skorijeni osvetu. Bio je štedljiv a ne tvrdica, ni prosoruk, ni lakom. Živio je o malome u manastiru kao alugjer, i njegove su osude bile pravedne i bespritrane. Da se nije ranjivao i da je bio boljega zdravlja, isto bio bi Crnugoru uredio i zar obnovio staru kneievsku vlast.

Ko je bio i od kud je bio, nije se nikad pra[...] znalo, ali, po kazivanju Mahinâ, najprilićnije je da [...] bio liječnik iz hrvacke granice prezimenom Rajičević.

U pet godina njegovoga gospodarstva dosta [...] muke i gubitka propatila Crnagora i Primorje od T[...]raka i Mlečića. Ali pravoga napretka bez muke nema[...]

PRODAJA PATRIJARE BRKIĆA.

Pripovijest za vremena Maloga Šćepana.

Progjoše zimus na sami rimski badnji dan sto go-
ıa ravno, od kad je neki Luka Stojanov nosio s Brai-
u Budvu badnjak i badnjaču u poklon Marku Bubi-
, plemiću i vlastelinu, pak s bremenom opočinuo pod
ıgjom i sio, da se tu malašno odmori. Bijaše doba ru-
nje, a snijeg popršavaše po visočijim brdima, da na-
ǫne sjever protiv juga. Prolazio tom raskrsnicom nje-
Crnogorac, na ime Grujo Milošev Gragjanin koji, u-
ıznavši pobratima svoga, pristupi k Luki i tu se za-
le, izljube i za junačko zdravlje pripituju, pak i Gru-
sjedne do Luke na počivalo, i upita ga smijući se:
\ gdje ćeš, pobratime, s badnjakom uz časni post?" —
eče Luka: „Danas je Latinima badnji dan, pak evo no-
m kumu badnjak po staromu običaju." — A Grujo
ıdade: „A koji ti je to dobrosretnji kum? Zar i Lati-
lože badnjake?" — Povrne Luka: „Bubića kuća bi-
ıla je starinom naše vjere, dok je naša ruka gospoda-
la, kao što su listom bivali i Medini i Zanovići iz
aštrovića, Vraćeni, Beskuće i Bolice Kotorani, svi pri-
vorice i povlasnici Dušanovi, pak se oni svi redom po
redaji bana zeckoga upišu u nekakvu mletačku zlatnu
njigu, koju gospoda zatvaraju pod devet ključeva; i
ıko postanu svomu narodu najhugji dušmani, kao vješ-
ca što podavi unučad i pastorčad tek se tomu liku o-
eća. Zaborave na soj i poreklo, od svog se jata liče i

stide, mrze mu jezik, starinu i običaje ; samo što jo šaraju jaja, slave krsno ime i nalagaju badnjake, ili d nas bolje varaju, ili što im nije milo s Bogom ratov ti. Mi siromasi nosimo im kolače, da nam ne pakoste, je mi jedan gjed veljaše: Sinko, uždi svecu jednu svijeć a gjavolu dvije. Ta me je kuća kopala od Kosova, pa da joj se udvori, povede me gjed jošt djetetom u Be bića, da me šiša, i tako se tobož okumi, da se bijed progjemo. Jošt se pominjem kao kroza san, kakva rp ljudetine tu bijaše. Bio kao ovca, golobrk, a pale m čupine niz ramena; spustio kulju, a prsi mu posut žutijem praškom, što prosiplje kad duhan šmrčka nozdri. Sjedijaše na jednom stolu, utonut kao u jasli ma, a omotan u jednoj rigjoj kosmatoj vučetini. Kap nabio do obrvâ i s njom klepava uha do po njih po krio, a o nos objesio okrugle naočare. I sad mi se čin da me prati vonja s one telesine mrtve i lijene.“

Na to Grujo uzdišući : „Jaoh viteške nevolje ! Ta ko ti je, pobro, po Hercegovini i Arbaniji ! U svu gospoš tinu srpsku udari grom iz vedra neba, svi redom pre vjeriše. Čengići, Ljubovići, Vukovići, i mnogi drugi po staše age i padišine spahije, ter su narodu hugji n Turci došljaci. Kad Bajo (Balša) Zećanin propade, gradovi banovine Skadar, Drač, Ucinj, Budva, potpan Mlečiću, Dubrovčani, ovi vazdašnji srpski prijatelji, pre vezu iz Pulje pod tugjim imenom kradomice Stevan Crnojevića, sestrića Bajova (Balšina) a zeta bana Sken derbega, iskrcaju ga noćno pod Paštroviće u Radanovi ćâ, pak Stevan svojim junaštvom učuva gornje zeck gradove Spuž, Žabljak i Kolašin od čestih turskih na vala. Ostanu mu dva sina, Uroš, kojega Turci posijek na Gjemovskomu polju, krvavoj poljani, na mejdan za slobodu, i Ivan, koji zaludu rodi dva sina, Stanišu o

rije, a Gjura od Latinke. Staniša prevjeri i ode u Tur-
pak mu huda unučad, Mahmut i Imbraim, sjednu
nanom na skadarski pašaluk, i budu najgori srpski
čitelji, da ih anatema. Gjuro se oženi vladikom mle-
kom, predigne u tazbinu ili sa straha turskoga, ili
agovora ženina, ili s oboje; zapusti zemlju sirotnu
z domaćina vladici cetinskomu; i da ne bi Danila
eguša, jedan ti Bog a jedna božja vjera, danas bi
džа na Cetinju gugućа', a i od vas primoraca ne znam
bi bilo. No se mi, Bogu hvala, potocima krvi oslo-
dismo, a naša braća u susjestvu stenju pod turskom
jigom, pak — evo čuda — isti im zemljaci stežu
du i pùta. No svaki drugi zulum da je prost pri to-
e što im nosite uz post badnjak. To ti, pobratime,
ja narav goropadna ne bi nikako snositi mogla, no
h se volio od jednom turčiti ili latiniti."

Luki nije sladilo da se o tom razgovor dulji, pak
rene i upita Gruja, kojim je poslom slazio u Primor-
— „Ja sam hodio, reče Grujo, da kupim poslasti-
i rakije lozove patrijari vaselenskome, što mi je u
ići zasio evo petnaest dana. Sad je u nas, čôče, za-
ela rpa gospode: car, knjaz, dva patrike, pecki i ca-
gracki; ovo bi mnogo bilo jednoj kraljevini."

„A da nu, boga ti, Grujo, povrne Luka uprtijem
ima, pričaj mi što je tamo gore u vas nova."

„U nas, bogu hvala, kako ti kažem dobra dosta.
acarismo Šćepana, ugostismo Dolgoruka, prenesosmo
ecku stolicu. Sad u nas gospode kao maloga boba;
su ti, brate, praznoruci, a i da imaju koju paru, se-
am je puta preko prstâ prevrnu, dok je spuste. Došao
i je patrika u goste za grehotu, jer kuća nema za nj
iće. Biće mi lakše na omrsak: naučiću ga zelju i sla-
ini, Čovjek pao godinama, iznemogao što od starosti,

što trpeći zulum paše Karamana; po svu noć Bogu moli, a ob dan okupi oko sebe onu šaku nevoljnih g nutijeh staraca iz sela, pak im tumači riječ božju i k zuje kako će kome biti na tomu svijetu. Ne bi mu dr go živjeti na Cetinju, jer je tamo graje dosta, kao prav gdje pada zemlja da se sudi, a i studen je nješ jača nego u Crmnici, pak mi pade jedno veče iz ub na prag kutnji, omili mu selo, voda i zrak, ter mi moli oca da kod nas prezimi i blagoslov ostavi, i re da će o proljeću dići u Rusiju."

„Blago tebi i tvom domu! odvrati Luka. G polaze takvi gosti, tu sve napreduje kao trava o Gj gjevudne. Da mi možeš, pobratime, kakogod prerući jednu njegovu omjeru, dao bi ti za nju najbolje dvi iz tora, jer mi jedno dijete, ne bilo premijenjeno, pa s gore, pak sam mu otvara' roždenik na proroka, i ka za mi da dobavim mjeru vaselenskoga patrijara s gla ve do pete, pak da s njom opašem bônika u prijekrs na pleći niz oboje ramena, a da kraje vežem živije uzlom preko pasa vrh bokovâ, i da će mu, čuj, to di ći ckvrn kao rukom."

„Hoću, povrne Grujo, amanat mi, ili molbom i kradom, ako ću tri podveze nadovezati." — Tu se ra stanu, Grujo na više, a Luka na niže.

U samo podne prispije Luka Bubiću na vrata, sli mi s ramenâ badnjak i prisloni ga uz kutnji prag; u ljeze u odaju i stane nazdravljati: — „Dobro jutro u kuma Marka! Na dobro mu božić i badnji dan! slavio ga on i porod mu dok trajalo svijeta i vijeka. Bog dao da ovdje vazda dolaze ljudi i nalaze ljudi, i da vikaju pomozi Bog, i da pomaže." Pristupi domaćica sa mo micom i primi badnjaču, veliku prijesnu šeničnu poga ču. Tu mu prinesu obilatu čašu rakije i priganicâ, pak

:to je ispije, ugje u sobu, gdje je Marko sjedio i iz ;a čibuka pušio duhan. Pristupi, celiva mu ruku, c se za vrata ukloni, dok mu reče Marko da sjedne 'am njega. Pošto su se porazgovorili o svačem po lo, o zloj godini, o jakoj studeni, o kašlju i nedaći, ;edne na drugu pripita Marko bajeći, kao kroza zu- : — „Što je čuti, kume, iz susjestva? jesu li zbilja Cr- gorci zacarili onoga skitača i lažicu?“ — Povrne Lu- . na pô glasa: „Čuo sam da su, no neko kaže na dan način, a neko na drugi, kako je komu milije, a do duše nijesam brižljiv da znam, pa i ne pitam, › čujem nehotice gdje se ljudi razgovaraju, koji te ›rnje pazare obilaze. Dosta me glava boli od doma- ;ga posla, pak mi, majde, i ne treba moždani prepu- jati besposlicama.“

Na to Bubić šmrkajuć duhan: — „No ćeš biti uo i da ti je negdje u susjestvo došao vaselenski pa- :ijara?“

„Čuh pravo, povrne Luka pljuskajući, da je u ›ragjane došla neka svetinja iz dalekijeh zemalja, pro- nana od Turakâ, no se svašto govori i po puku sije, ›a ko će da razabere istinu u toliko pljeve riječi?“

U tome Bubić izvuče iz jedne škrabijice jedno ›ismo, da iz njega uči. — „Znadi, kume, da mi je si- ›oć došao ulak pravo iz Mletaka i donio ovo pismo ›d moga pričasnoga pobratima, dužda mletačkoga, pak ;uj kako pjeva: Uzdani na granici slugo i pobratime noj! Došao mi je glas iz Kotora jošt od poklada božić- ıjijeh da je od turskog zuluma pribjegao u Crnu Goru ›veti vaselenski patrijara. Hvala mu i slava! on je na zemlji peti toga reda; pak bi radi da se megju nama stani, jer ni se obrnula zlâ, e da ni kako njegove mo- litve staru sreću povrate. Prinudite ga da amo dogje u

prostrane dvore, da živi carski, a neka se ne boji š smo tobož mi druge ruke: u nas je ovaca od svak vjere, pa bi radi i pravoslavnomu stadu naći pastira da nam ko ne odvoji ili pošiša koju ovcu. No ako t mu branili Crnogorci doći kod nas, a ti potroši za nj i do pesto dukata, samo ga dobavi, i čekajući skori odgovor i ugodni, ostajem ti pobratimom dok nas motika razdvoji."

„Ču li ti, kume, doda Bubić, kako to pismo poje? Evo ti sreća, ako je uzumje ščepati. Prvo ćeš učiniti dobra svomu narodu, ako patrijara zasjedne u Mletke, gdje će za vas moliti se Bogu i duždu. Drugo ćeš dobro učiniti da izbaviš toga starca od zuluma turskoga i crnogorske siromaštine. Treće ćeš dobro učiniti samome sebi, mitom se obogatiti, da mi već ne težaš da ti zajmljem. Da ti pravo kažem, kume, da mi nije milo da se ta vaša svetinja prenese u Latine, jer ćete se vi posiliti i uši podići od više dobra, pa koji će vas gjavo podnijeti? a i sad ste nesnosni. No mi ne može biti da ne povoljim pobratimu duždu, a da on zna što ja znam, prošao bi se te svetinje, koja će mu za vas jutrom i večerom dosagjivati."

Luka počne da brkove suče, pak, pošto je nekoliko puta vrhove brčne preo, nagje pregji kraj i reče:

— „Kad nije to, kume, tebi drago, ja neću ni ulagati, jer si mi ti miliji no dužde i patrika, koji ne znadu ni da sam živ. Ti si mi Bog pod Bogom : ja o tebi visim, a neću dužda vidjeti očima da živim trista ljeta."

Kad Bubić spazi da se prevari, stade izmicati:

— „Ti me, kume, nijesi dobro razumio. Ja sam rekao da je vama tu više dobra nego zaslužujete, pak ćete se uznijeti, da vas niko neće moć trpjeti. No ja ne mogu

iti što je mene volja, ni što je meni milije: treba slušati starijega. Kod nas gospode nikad se ne najuje, no je molba i želja najviša naredba, koja se poriče. Duždе misli da sve zna i da mu mojega eta ne treba. On zna da mi to po ćudi nije, pak, ako dobavim brzo patriku, reći će da sam uporan ili valjao, ter će mi smaći vlast, što ja, Bog zna, za ne i ne žalim, jer bi mi lakše bilo ovo teško breme rata jednom dići; no što bi bez mene nevoljni na-d, kojemu sam ja i otac i majka? Vjeruj mi, tako sutrašnjega roždestva Hristova, da mi nije poradi roda, jer vidim da bi bez mene propao, danas bih ždu otpisao, neka traži drugoga upravitelja ovoj zeji."

U to Luka pane mu na koljena: — „Ne, kume, svetoga Jovana! No kad je tebi muka, hajde da ramo da dobavimo patriku, da se ti u gospostvu uzdrši, jer bi mi bez tebe poginuli kao trava bez sunca. ih, a nemoj mi vjerovati, da je patrika odsio u Graane kod jednog mog pobratima, koji mi je vjerniji go taj tvoj, jer se mi siromasi iz ljubavi bratimimo, jedno drugome bude u nevolji, a ne da se varamo ao gospoda. Ja ću poći, da s njim jezikujem, i nadam da ću tomu poslu doći glave, samo daj mi odmaka, r je nas snijeg razdvojio, pak ću ti donijeti aber najlje do našega božića. No gledaj ti, kume, da gospoda letačka ne prevare i mene i tebe, da ne ostanemo rdni pred pukom, a grešni pred Bogom. To je glava l zakona: za nj mnogo dušicâ uzdišu i blagoslov čeaju, pa kud bih ja da mu se što rgjavo dogodi? Ti epše znaš kad spavaš nego ja u sred podna; promili dobro, ne ogriješi sebe i mene, jer i ako sam siromah, mili su mi poštenje i duša."

Zaključi Bubić slatkim glasom: — „Hajde t u kuhinju, da što očebrsneš posnoga, pak put za Ovoj stvari nije čekanja. U tvojim rukama sreća rodna, a o grijehu i lakardijama nemoj meni kazi mi se poznavamo, no kaži striku Bošku. Evo ti je dukat, da se obuješ. Ovo je moj novac, on ne ide u kakav esap.“

Pošto se Luka poštapi ribom i vinom i pošto bagje u gradu jošt dvije tri kumovne i prijateljske će latinske, dovati oružje i nastavi put kući. Bijahu krili sjeni polje, a studeni večernji vihor kao led s zaše po obrazu i ušima. Što je putom mislio i u govorio i odgovarao, tu nije bivalo svjedoka, da ka pak povjesnica mora da nagagja i stvara. Sreća da je tomu odavna navikla. — „Učaše me gjed da Mlečići lukaviji nego li Turci, a on je hodio i pola Mletke i Carigrad i spuštavao se na njihove uže. im hoće srpski patrijara? Da nama dobra učine!? Ta njima Bog! No opet, kad dobro promislim, može bit ga neće udavit, pak će mu svakako bolje biti nego k pobratima Gruja . . . . Pet stotina dukata! Da ih vjek izredi, prekrili bi guvno. Kupio bih mazgu; og dio mučni mlin na Mrtvici pod gornjim vodopado podigao kuću; proširio pojatu . . . pak bih i je srebrno kangjelo priložio svetome Nikoli, da me ne kara. Valja dati Gruju polovinu. Rekoh mnogo, polo nu! Obišću se trećinom i niže, pak mogu više kad d go. Grujo je lakom, istina, no gostoprimstvo, vjera. pa kakvi gost, kakvo lice! Hoće nas popljuvati naro U nas zna svako jedno drugome što ima, pa, kad s nem graditi mline i kule, reći će razlogom: Eto bla pecko i mletačko! Skupo li prodade onoga starca! P ra ne muči, nego buči; ko će blago kriti? Progji s

avole od mene, vječna ti muka! Lijepo li mogah bez re glavobolje! Navući ću kletvu na dom, razgubaću rod, otrovati muku, zakameniti sjeme u odivi. No ječ iz ustâ a kam iz rukâ! To sam mogao prije prosapiti, a sad drž' što si uvatio, žnji što si posijao!" — vako s jedne na drugu, prispije doma u crni mrak, ak navrazan i umoran zaspa kao zaklan.

Kad sutra, pošlje ženu da roči s Grujom stanak a Viškodô na granici, jer će tu neku trgovinu, kojoj ije odmaka, ugovoriti. Na materice, dvije nedjelje pred Božić, sastanu se oba pobratima na ugovorenome mjetu u sred podna. Tu se pocelivaju i sjednu uz sunčai pripek. Kaza Luka sve što ču od Bubića, ali murije i šarenije. — „Ja se bojim, reče Grujo, da je to rijevara i da ćemo utopiti dušu, a neka što mi ne bi eć bilo zakopa u Crnoj Gori, ni življenja megju Srbina."

„I ja se prijevare bojim, reče Luka, no, kad promislim, da ga neće daviti, i da će bolje živjeti u duždevim dvorima nego u Peći i u Gragjanima, rekoh sam sobom, tu nema grijeha ni jada. Vi ćete zapatrijariti Savu ili Arseniju, za to ćemo lako; a ponesi sto cekina doma, što ih nijesi nikad jošt sve na rpi vidio koliko ni angjelâ."

Stane Grujo da se po glavi češe su obe ruke. — „Da, da, nastavi, i ja mislim tako nešto, no ti znaš da ja to ne mogu sam izraditi, a tu je nešto malo parâ: kad ih podijelim, žlje će meni ostati. Znaš ti dobro naše ljudi: da im podijelim punu bačvu dukata, a sebi da ne ostavim ni ručku, rekli bi: Kad je nama dao bačvu, njemu su ostale barem dvije. Svako mjeri na svome laktu! Kad gubim dušu, a topim sreću, kad gazim gostoprimstvo i vjeru, dajbudi ću ponijeti blaga

dosta, ili se barem neću mrčiti za to gjavolje." Luka stade da pljucka, pak se poslije dugog mučanja izusti — „Da ti, pobro, kažem svu istinu, meni je kum obećao sto i pedeset dukata, pak mnijah da me trećina ide kao umolnika, jer i ja primam dio grehote." — „I to je ništa, reče Grujo, nego hajde opet k njemu i reci mu što mi neće doći barem gotovine trista dukata, neću na to glave obratiti. Ja ti davam tvrdu vjeru, po sto puta neprelomnu, da, ako se i raspazarimo, neće za naše zborove niko živ znati od moje strane. Ali ti nemoj tako kumu kazivati, da se ne pokaje, nego mu reci da će se stvar prosijati i objaviti, i da ćeš ti glavom platiti: tako ćeš ga navući da isprazni oba džepa."

A Luka njemu: „U razlog se, pobratime, amanat ti! Mi nijesmo, ja mnim, krenuli da izdamo sveca, nego da mu dobra učinimo. Ja se ne bih nazvao Judom za sve blago duždevo, za to ove pare što primamo nijesu mito nego nadnica za naš trud i putove, pak se meni čini da je bolje da ne natežemo cijenom, da Latini ne pomisle da smo zbilja sumali pak prevjerili." — A Grujo: „Ne znam ja što će da bude patriki u Mlecima. Neka ga ako će i za dužda uzmu, sve mi jedno : on je moj, a ja ga prodajem za novce, pak će mi se svaki narugati, kad čuje, da ga dadoh Latinima jevtino. — Kad se obruči, što barem ne uze blaga dosta? — reći će s punim razlogom i babe. Nego hajde donesi novac, a svetac evo. I to što sam rekao ništa je, no ne mogu da tebi ne ugodim." — Reče Luka: „Hoću, no se sve bojim da kuma ne naljutim i da ga na drugoga ne nažènem." - „Ništa se za to ne boj, reče Grujo ; čuvaću ja patriku i stražiti mu po danas, da me sramota ne

ıgje.“ — Tu se razigju i ugovore stanak na Šćepanın u ručanje doba dnevi.

Kad se Grujo povrati kući, bila je već gotova noć. ečera nješto zelja i dva pečena prcaća, slana kao car. Pogje da spava, i zbilja od prve zaspi. Kad je bilo ı ishod vlašića, snijeva mu se da ide nekud za krsma, i gdje se tu šljeglo nekakvoga puka u uskim gaıma a širokim kapama. Ide za njima stravično i brižɔ. Kad dogji na jednu vodenicu gdje pop jevangjelje ta, kad li nije tu popa, nego patrijara, koji stade da ı gleda i kori što ga prodade u Latine, i što pokolea sô i hljeb ter je u njegovoj kući jeo: „Ah Judo i rankoviću! da si proklet i po sto puta anatemnisat, ɔ ti to djelo hće?“ U to hiljade očiju obrate se na ruja, kao na bijelu vranu, a on moli Boga da ga zeılja proždre, pak se kûči i uvija, da omali da ga ne ide. U to se razbudi drhćući, plačući i vikajući. Dovati tikvu iz panjege, jer crkaše od žegje, i preginje davi se pijući, a u tikvi ni kapi vode. Na tomu trašnomu pozoru skoči žena: — „A što si se pomamio, rekrvniče? Što si Bogu zgriješio da se pomamiš pred ožić, kad se svako veseli? Kazuj, da te vidam, gdje si lanas hodio i šta si radio? Da nijesi na sugreb stao, li napao na magjiju, ili te čije zle oči urekle, ili se ımrsio, ili o zlu čijemu vijećao? Kazuj, da te liječim, la se sutra s tobom ne uklinja puk.“ Ali Grujo drhće tao prut; zavezao se jezik, presahlo grlo; škrboće zuɔima, boboće srcem, striže očima kao tenac. A žena ɔpet kao žena ne dava mu mira, no sve: „Kazuj, krvo, što si juče radio? što zakla sebe i mene samosedmu? Ako ti je od božje, lako ćemo, evo nam svetac u kući; ako li je od vražije, ispovijedaj se čisto, pak će gjavo u pako, a ti u svijest.“

Kad ču Grujo da mu žena pomenu patriku, još više poče da bijesni i jadi, kao mahniti pas kad ugleda vodu. To žena vidje i reče sama sobom: „A da je ovo do gjavola!“ — pak stade lijepijem načinom oko muža da ga ukroti. I malo po malo zbilja ostade kao u nekom dubokom mrtvilu i slabini, pak poče tražiti popa, da se ispovijeda i pokaje. — „A što si zgriješio, kami ti majci?“ — Grujo: „Glavio sam da prodam patrijara Latinima za blago, no se kajem i oči vadim. Ako prije ne svane i pop ne dogje, opet ću pobijesniti i puknuti kao ckleni sud. No hajde, moja, po popa, da mi se je prije ispovijedati i ove muke proći. I donesi mi vjedro vode, da ugasim žegju, da ne lipšem kao krijes o Petrovudne.“

Tek se poče prozirati, u razdvoj notnji pohita žena u popa, kucne snažno na vrata, a popadija, koja se digla, da izgoni goveda, dogje da vidi ko je. — „Što si uranila? koji su ti jadi, Bistro?“ — „Debeli, reče Bistra; pomamio mi se muž, nego za boga neka dogje pop, da mu čita molitvu od sna, e da bi se kako pritajio, da nas ne podavi.“

— „A znaš li što mu bi, kukala?“

— „Ništa, seko, tako mi roždestva što se primiče!“

— „A što ga ne pripita na lijepe da ti kaže na vjeru?“

— „Jesam zaludu svu noć, no ne zna što laje, pak brtlji svašto kao jedna šarena prekomorna tica.“

— „A što brtlji? kaži mi na tajno.“

— „A jadi ga crni znali, kako su mene s njim. To ti ne bi iskazala do podna, to ne bi pas maslom polokao.“

— „Bog s njim i angjeo božji! Da zna čôek što
ı je, mogao bi ga i liječiti. Mnogi li da znaš bez li-
ka gnjiju!"

— „Kazaće popu na duhovnu, reče Bistra plaču-
pak će pop znati što mu se hoće; zato se i pòpê
znaju. No hitaj, pošlji ga za boga, a ja idem, da mi
ko u kuću ne uvuče, jer sam ostavila vrata rastvo-
na u sve širine, kao da mi je svadba, a ne zla
eća."

— „Danu stani, ženo božja, povrne popadija
›vativši joj ruku u mišku. Ne može biti da ti se ni-
u onoj muci štogod izrekao; nego kazuj, da ga
dam."

— „Popadijo! prišapta Bistra, stvar je debela,
ak ne smijem, no me pusti, kumim te nebom i ze-
ljom, da idem bestrva."

Promisli malo kako je ljubopitnoj popadiji zvo-
ila ova riječ: stvar je debela. Za dlaku se ne po-
ıami i ona, da prije zna. „Stani, ostánila se kao ljuti
amen, kaži mi na tajno što je to debelo uradio, da
reporučim popu i da ga svjetujem što se hoće ta-
voj bolesti, jer pop mene za svašto pita."

Izu se Bistra sve od jednom. Dogna obje ruke
od grlo, pak se poče zamicati: — „Šapća' je, popadi-
o, nekim da prodaju patrijara u Batine; nego za boga
ıemoj to promijeti u puk, nemoj me do kraja zaklа-
ti . . ."

Ne dade joj popadija ni da svrši. „A s kim se
dogovarao, kukala? Je li Primorcima? Je li blago pri-
mio? a koliko? a kako da ga preda, mrtva jali živa?
a gdje? a zašto? a kad? a zna li to patrijara? a ko-
mu da ga preda? ima li u selu ortaka? gdje je blago?

A pas oda psa, anatema ga bilo, što iskopa zemlj na nas ostavi novu kletvu!"

Bistra se odma sjeti da zlo uradi, pak, da pre ne neugodne odgovore, pobježe kao jelen, a popadi za njom sustopice: — „Stani, kazuj, ne trči! Neće mo pop gjavolje stope dok mi sve ne iskažeš redom — Pa kad vidje da joj Bistra umače i da je nikako može dostići, povrati se kući i kaza svome čoban najprvoga što srete na strugu, pak pogje da budi pop — „Diži se, poginuo, kao si i poginuo! Hitaj s petra ljom i s trebnikom, eto se pomamio Grujo Milošev: n kaza ga Bog i sveti Jovan, jer je htio samosedmi Gr gjanin da proda Latinima patrijaru. Eto je u selu p klič: — ko je vitez! jer su došli Latini, da prihvat trgovinu, a blago je došlo u čaprama govegjijema jo od poklada."

Pop Nješko, čovjek naravi krotke i svijesti razbo rite, bio je napao, kao mnogi ljudi, na ženu lajavu krvomutnu; pakao živi na ovomu svijetu. Reče joj da muči i da ne brblje. Dok se on diže, oblači, prekrsti i popi kupicu rakije, popadija obide pô sela i kaza n vjeru svakoj drugarici i poznanici tri put više nego j od Bistre čula. Ona zna sve što je i kako je, ali svakoj preporučuje da taji. Još nije sunce iza vrha promolilo ni slanu sa zemlje popilo, a sve je selo znalo dogagjaj šire i dulje nego li Bistra. Kao kad se pod mete, sve što više metla pred sobom goni, sve se smeta više ku-pi i nastoži.

Kad pop u Gruja, kad li su mu oko pedeset že-na opsjele kuću sa svakoje strane, da što čuju i vide. Dosjeti se pop da su to masla popadijina, raždene onu četu gjavolica, ugje u kuću i pristupi k postelji, gdje je Grujo u znoju i zabuni klja'. Poštrapi ga vodicom,

:ije mu petrahiljom glavu i očita vračevnu molitvu :ra na pero.

Poče Grujo da svoj grijeh otkrijeva: — „Ja sam popo, juče obećao gjavolu. Prelasti me pobratim a Bogdanov da izgubim dušu i tijelo. Ne žalim seno žalim to jadno dječice. Ako umrem, bacite me u u, ili mi pustite truplje, da ga zvjerad raznesu, nemi se ne zna groba na ovome svijetu. Od kad su ljudi krstu dali, nije niko ovako zgriješio kao što ı ja. Ali ti danas ne mogu da kazujem, jer se bojim ne prećeram i pobijesnim, no ću sutra, ako se izan, sve redom; a ti me danas odriješi, ako moga', da pričestim dok sam u svijesti i na šte srca..." Polija i Bistra slušale su iza perde, pa kad čuše da lja neće da kazuje, povikaše iz jednoga glasa: — oćeš bogme, jadan, sve sad redom kazivati, ali pod nenje. Gdje je blago što je došlo u govegjoj ča-?" — Kad pop ču da one dvije jezičnice slušaju ovijest, dohvati štap ter za njima u potoč, dok ih gna iz kuće; zatvori vrata iznutra, pak se povrati k uju: „Nema proštenja, Grujo, bez ispovijesti i kaja-., nego kazuj meni, kad si već ženi. Što ćemo odlaıi i duljiti? što ima biti jesenas, neka bude večeras, Bog zna što nosi dan i noć."

Tad mu Grujo kaza redom sve što je sa Lukom vorio i što mu se snjelo, i kako je zlu noć imao, i ji ga je trepet i strah obuzeo. — „Da ti nije u ći patrijara, ja bi mogao to sam odriješiti, kad nije go smišljeni grijeh. No kad je tu on, ne smijem ja egovu vlast prisvajati; nego idem da ga dovedem, da u se ispovijedaš, kao sad meni. Pani mu pod noge pitaj proštenje; ako je što čuo ili kleo, neka zaboravi otkune. To je dobra duša što ni musi zlo ne misli."

Grujo se prepade: — „Ne, pope, za boga, nem ga dovoditi, da se ne pomamim kad ga vidim, nego ha de ti kod njega, ponesi mu ispovijest, a donesi prošte nje i blagoslov."

Sjedio patrijara na gornjem podu pod petrom, dvije sobice predvojene perdom od jelovijeh dasak kao dvije klijeti u poregje. U to je doba jutrnju čita pred ikonam klanjao i zrna brojanica prebaca' s prst na prst. Pristupi pop i stane mu otpojati do svršetk a po svršetku metenisa i celi mu desnicu, pak sjedn oba na razgovor. Zače pop prvi da govori: — „J mnim, sveti patrijaro, od kad te Bog donio megju ov sirotinju, da si proučio do jutros i našu prostotu i na še poroke. Prisiljeni od straha turskog biča da živim u ovoj planini na kremenu puške: gladni, goli, bos najljepše vrline duševne, što su Srbima prirodne, može mo za čas zaboraviti, ali nipošto izgubiti. Prostota siromaštvo mogu nas naćerati na kakvo zlo, no ope urogjena ćud junačkog poštenja ne dava da ga ispuni mo. Ovako ti se zbilo s domaćinom Grujom. Gjavo, ko ji ni ore ni kopa, nego nastoji da tanće kršćanske duše prelasti ga, pošto se obu u haljine njegova najuzdanije pobratima, da tebe, božjega svetitelja, proda Mlečić za novac. No tek doma dogje, svijest grijeha ne dad mu mira: poče da se od zlog navjeta stidi, kaje, plaši dok udari u mahniti vjetar. Ja mnim da će preminut jer je u zloj koži, pak moli da mu oprostiš i pokor daš, da ga pričestim i sredim, ako ne bi od lijeka d se Bogom umiri, i da ga sahranim u sjenu crkovnu."

Patrijara se posmijehnu, prihvati brojanice, pa stade pričati: — „Duhovniče, to meni nije ništa novo ja sam znao, kad sam stolicu ostavio, da ću nastupi na gori zulum tek se primaknem duždevoj granici

ju Mlečići da sam još živ. Znadi da sam ja pao čem na zemlju u hrvackomu primorju. Otac mi je bio eštenik i župnik, koji me rano dao na nauke. Ostao :akom od osamnaest ljeta, postrignu me u Hodoškomu anastiru i tu me zadjakone, pak posvete. No megju 'astvom nije vladalo najbolje sporazumljenje, pak se odalji, da ne gledam nesklad očima. Pôh u Mletke, lje se primih duždeve službe, da budem mrnarici pra›slavnoj duhovnik, dok me treće godine òblažu zlotvoda učim mrnare kako su robovi od kad su carstvo izubili, i da služe tugjinu kao nekad židovi Misirce. Zatoči ıe sud u manastiru Savini kod Hercegnovoga. Tu sam žiio druge tri godine postom i molitvom, dok me i tu optae uhode duždeve i rekoše, Bog im oprostio, da sam veki zlikovac; podmitiše lažne svjedoke, kao protivu Irista, da radi razoriti dom božiji. Ter ti ja u bespue : obidi Hercegovinu i Bosnu i dogji nakon godine u 'eć, da služim Grka, koji je tu patrijario. Čovjek oholi . lakomi, da ga Bog prosti, on je na istini a mi na aži, dotuži narodu gore nego paša. Skoči jedno jutro ıarod, izaždeni ga, a mene postavi mjesto njega. Moj ırud danonoćni protiv Turaka i Arnauta, koji nam trag skopaše u nesretnoj Starosrbiji, navuče mi mržnju Ka:aman-paše šumadinskoga. Dohvate me kavazi jednu noć a postelji i zajme u Anatol. Poslije tri mjeseca putovanja prevezu me i bace u Kipris, da živim u jednoj pustoj ćeliji. Dodija raja paši jutrom i večerom da me povrati, i zbilja mu se nješto ražali te me pozovne natrag. Tu me neko od Arnauta, nakon godine, oblàži da narodu pričam kako je došao na Cetinje car Moškovski, i da sam mu poslao u poklon Brnjaša, svog konja. I tu da ne pobjegoh noćno, hćaše me čisto objesiti paša.

Sad se, moj duhovniče, ništa ne čudi da me Mlečići traže i za mene blago siplju. To meni nije nenadno, i s toga sam smislio, tek što vrijeme otvori, seliti u Rusiju, da mi je gdje ove kosti prenijeti i ostale dnevi svoje starosti mirno provesti, dok me Bog milostivi k sebi pozovne. Zlotvor ljuckog roda nastoji oko svake duše pravoslavne; koju nagje slabu, tu i zaplijeni. Takvi rod ne dava se odbiti nego postom i molitvom. Ja Gruju opraštam iz svega srca, i molim Boga da mu i on oprosti i da ga iscijeli. No i Grujo treba da oprosti svomu pobratimu, jer bez toga neće ni on dobiti pomilovanje; ako budete praštali, prostiće vam se. Već je tu bilo dosta milosti božje, kad se Grujo sjetio na vrijeme svoga grijeha. Sad ga pričesti i odriješi vlašću danoju sviše, a ja kod njega neću, dok se ne razabere, nikad, niti ću mu to pomenuti, pače zaboravu predati. Tako Bog milostivi oprostio nam dvojici grehove naše!"

„Tako i radi namjesnik Hristov na zemlji, i lice mu se pred ljudima svijetli i primjere stvara", reče pop Nješko patrijari Vasiliji, pak mu poljubi ruku i krst, ter ode.

Grujo je čekao popa kao ozebao sunce. Kad ču da je oprošten i blagoslovljen, stade plakati i krstiti se. No kad mu reče pop da mu je naredio patrijara da i on oprosti pobratimu svomu, skoči Grujo i posjede kao mahnit: — „Neću, bogme, nikad ni do vijeka. Da mi je sva tri sina na muke metao i krv im popio, prije bi se s njim umirio." A u tomu Bistra iza pletera: — „Ako oprosti, evo mu moje opregljače, nek je za pas veže, a ja ću mu oružje nositi." — A popadija: „A ne pita ga za blago? gdje se dio miraz?" — Opet pop za ženama, dok ih iz kuće iždene i vrata zatvori. Povrati

ɔ k Gruju i upita ga: „Da nu mi kaži pravo, ili je iše dužan tebi Luka, ili ti patrijari?"

A Grujo: „Ja više patrijari na svakomu sudu."

A pop: „Dakle kad je tvoj dug odvojio i prašta ı se, nećeš li ti manji?"

A Grujo: „U razlog se, pope. Nijesam ja patriara da praštam; ne mislim se ja posvetiti, no osvetiti; :o se ne osveti, taj se ne posveti. Ovo je naška poslorica."

A pop: „Ti si, Grujo, s puta svrnuo; nije to tako. Mi sveštenici imamo srce i strasti isto kao i vi, ali reba da praštamo. Osveta je naopaka i prokleta: ko ıju prati, dušu gubi, porod truje, kolijevku guba. Patriara tebi oprosti dug od bremena, a ti nećeš od slamke! Ne zaslužuješ da ti se oprosti, a ni s tobom da govorim. Lipsuješ a psuješ! Nego zbogom, idem na bolji posao, no da ovdje gubim vrijeme i dušu."

Grujo se prepane i pokaje: „Vrati se, pope, tako te moje muke ne spopale! Kad sam već krenuo da tečem dušu, za koju sam do danas najmanje mislio, opraštam i tici u gori, i ribi u moru, i gjavolu u paklu, i pobratimu Luki na Braićima. Jeli dosta? čoče?" — Pak sam u sebi: „'vâko se ne dignem iz ove postelje. A volio bi njegove krvi na veliki petak..."

— „Tako treba, moj sinko, reče pop. Da budeš blagosovljen i ti i tvoj porod. Idem po pričešće, no se pritaji i moli Bogu, dok se vratim."

Pop iz kuće, a Bistra u kuću. U tomu Grujo pokrije glavu ubrusom i stane da spava, a Bistra vrh njega da mu ne dâ, dok ne kaže gdje je blago i je li pobratima oprostio. — „Bježi od mene, sotono, da te Bog ubije; pusti me da zaspim, jer ću se pričestiti." — A Bistra: „Ništa ti to ne valja, koliko ni žugjelu krst, dok

ne kažeš gdje je blago i kad ćeš se osvetiti." U tomu pop pred kuću, a Bistra iščezne, da je pop ne vidi.

Koliko je ovo trajalo što sam napisao, prospe se glas po cijelome selu, da je Grujo prodao patrijaru i Latine za blago. Već znaju i za koliko, i koliko mu je ortakâ, i kako mu je na san došao Zlatoust i naučio ga da se pokaje, a žena mu istu noć izbila zmiju krilaticu, a jaje izleglo rogata miša, a zapojala kokoška kao kokot, a ovci mu iznikao rep kao konju.

Skupi se pred noć selo na zbor, da sudi Gruja. — „Evo, braćo, zače starješina seoski, pade na nas čudo i grdilo mimo ljude! Dogje megju nama hrišćanska svetinja, a mi je prodasmo za pare. Je li ko ikad čuo da su Turci prodali Kalifa ili Muftiju? U nas se izleže novi Juda Iskariot, da otruje soj i zemlju. Nego hajte da ga spržimo u lučevoj bačvi, da pod muke kazuje družinu, a njegov ćemo prah oviti na četiri vjetra, da mu se ne zna strvi. Nećemo ga pominjati ni živa ni mrtva, kao da se nije ni ragjao. Reći ćemo popu da ga ne piše megju mrcima u čitulu, ni da prima za dušu mu punje ni proskure." — A svi iz glasa: „Amin."

Jedan hromac ćosavi i šogavi, koji je sjedio odvojeno, reče: „Nemojmo, ljudi, tako prenagliti, nego se razaberimo. Ja sam sad s kraj Gruja; on mi je sve potanko kazao. Obeća Luki Bogdanovu, da ga anatema, da će prodati gosta za pare, no pare ne primi. Bi smo li, ljudi, kakav put našli, da te novce primimo a da damo Luki rog za svijeću? Tako bi smo obraz pred svijetom sačuvali. Reći će svijet: Prevariše Gragjani dužda, ponesoše mito, a patrijaru ustaviše. Ako mi na protiv izgubimo Gruja, jedna muha manje, a reći će svijet: Udaviše ga, da ne kazuje ortake, a svi su u tomu kolu

inako; ne bi mogao Grujo to sam uraditi bez sela, k ga spališe, da se o njemu obije. Ako udavimo Gruostade Luka čist, da ga nema ko uočiti: tako je bi-Ostaju Luki pare, a nama bruka! Nego hajte prije g se stvar prosije, pošljimo po Luku, neka dogje ɘko sutra na Viškodô, da prihvati onu trgovinu, i nedonese sobom trista dukatâ, manje nijednoga; i ako dogje preko sutra do podna, neka već i ne dolazi, se raspazari. A vi obucite mene u kalugjersku manu i stavite mi kamilavku na glavu. Na moj zli put mam ni brade ni brkova, no mi ih ispletite od kuči-, i nažuta konoplja, pak me stavite uz onaj hrapavi ım u prisoj na Viškovu dolu, a vas nekoliko oružanih momaka zàpanite za kam. Dva neka pogju na su-et Luki, neka prebroje i prime pare, i neka reku Lu-ı: Eto vi patrijara sjedi uz onaj kam: pristupite dvoji-ı bez oružja, kao da ste čobani, da mu ruku ljubite. kad se primaknu, onda neka oni iza kamena skoče i eka ih bace pod toljage, da upamte kad su kupovali preprodavali patrijaru peckoga."

Povikaju svi iz glasa, da je ta najbolja; nego renu: „A što ćemo s parama?" — A hromac: „Ako ogju pare, mi ćemo ih dati patrijari, one su njegove; o mi pripravljamo ražanj, a tice su u planini."

Starješina seoski htio bi da se tijem novcem o-;radi prokleti stupac, da služi ljudima za kališ, nego ıi opet htio i to, da on bude gragji goga. U tomu do-;je odnekle Bistra i stade vikati da hoće da uzme dio ıd parâ. Imaše se zaklati oko diobe, a novci jošt u Bubića; no na Boga dogje pop, ter ih raspušti i utišma.

Sutra u jutro eto ih opet na skupu. Vežu i utvrde kako juče reče hromac, i pošlju ulaka na Braiće u

Luke, da glavi trgovinu, pošto mu preporuče sto puti da se ne izlaje i ne izuje.

Podrani ulak i svane mu na Gjurgjevo ždrijelo. Kad u polje, eto Luka razvio ovce po livadi. — „Dobro jutro! dobra mu sreća! — Ja sam, reče ulak, s Grugjana; nego se primakni, imam poruku na tebe.“ — Kad Luka kod ulaka, pocelivaju se i sjednu. — „Poslao me u tebe Grujo Milošev, nastavi pljuckajući ulak; on te pozdravio i rekao da mu se preko sutra svakako nadaš na Viskovome dolu, gdje će ti preručiti onu trgovinu, i da doneseš svaku paru. Čekaće te do podna, a od podna, ako ne dogje, raspazariste se. I to mi dodade da ne vodiš množinu, do tri druga najviše. Trgovina je laka, zajmiće je dvojica na Braiće, da se počinu.“

Poče Luka da pita: „Što bi Gruju da preglavi i prenagli? Mi smo drugi dan ugovorili, a ne preko sutra, što je to?“

— „Ne znam, odgovori ulak, vaistinu, niti me pitaj za tu stvar, jer ti ništa ne umijem kazati više nego sam ti kazao, i zbogom.“

— „Da nu stani, čôče, da ručamo, da se ljepše razumijemo i porazgovorimo. Ja sam se sad zabunio! Barem da mi dade tri dana odmaka.“

— „Neću, bora mi, reče ulak; nije meni dan gubiti: ja sam umolnik, ostavio svoj rad za tugje posle; imam brašenicu u torbi, pak ću sjesti, da jedem gdje najprije ogladnim. No zbogom.“ — Dade nogama mah bez obzira.

„Što je ovo? reče Luka u sebi. Da mi nije pobratim, rekao bih da mi je prijevara. Može lako biti da će patrijara o Božiću na Cetinje, pak hoće Grujo da ugrabi. Pare sam primio; eto ih u zakletu od skrinje u

ožnomu tobocu. Sinoć sam ih sedam puta brojio, a etiri se zabrojio, dok dôh na esap. Sitno, pak hmili od prste i pluza se. Prije bi izbrojio pet sto ovaca po vadi, nego sitnu paru. Talijer ćesarev, to ti je para, vaki kao krička! No zbilja mnogo je Gruju da ponese ·i dijela od pet. Boga mi i koliko je do Boga, neću! lego znaš što ću? spuštavaću mu kao kroz cunet; ako e hćene, a ja ću vránom."

Kad dogje uročeni dan, diže se Luka prije svanu-ia; naloži oganj, budi sinove, pak njih dva i on treći ia Viškodô. Dopri granici i taman sjedni, a evo Grujov rat i rogjak po majci. — „Gdje vi je Grujo?" reče Luka. Odgovore oba: „Bora mi se prenemogao juče: udari ga mazga u drob, kad je tovario; no je posla' nas, da ti preporučimo sveca, a ti nama da prebrojiš trista dukata, kao što ste jezikovali."

„A gdje je patrijara?" vikne Luka.

„Da nu ga vigji uz oni hrapavac, gdje se grije uz sunčani pripek. No te pozdravio Grujo po sto puta i molio, da pristupite dvojica bez oružja kao da ste čobani, da ga celivate, pak ga dohvatite polako, da mu od straha duša ne ispane. U njega nema do kostiju, kao povjesmo pregje; neće vi biti čisto težak, niti će mnogo hljeba duždu trošiti. Ako ga strahom udavite, mi vam nećemo od toga grijeha dijela. Mi dadosmo zdravo za gotovo."

Luka izvadi tobolac. Sve po deset i deset izredi cekine na jednoj ploči. Vidi da nema rašta odbijati koji dukat, kad tu nije Gruja. Gragjani uzmu novce, pak se uklone, a Luka ostavi oružje pak sa sinom, takogjer bezoružanim, pogje k patrijari. Tek da se primakne i da mu dohvati desnu ruku, skoči busija iza kamena nategnutijem puškama. Dohvate ih oba megju se i kocima

jasenovijem dobro i dobro isprebijaju, dok ih na zemlju obore i ostave bijene, a Gragjani put za uši. Lukin sin što ostade kod oružja, meta u tomah na one što bijahu blago potegli, no mu zrno ne dovrše.

Jedva pred veče dogju doma, prebijeni i nagrgjeni, pak sutra dan u Bubića, da im vidi crne i krvave udarce. Luka nauči da ne trguje u svece, a Bubić i Mlečić da Srbi ne prodaju ni izdaju gosta.

POP ANDROVIĆ

Novi Obilić.

Pripovijest Paštrovska druge polovine osamnaestoga vijeka.

I. Vražda.

> Bolje ti se s junakom pobiti,
> Nego li s rgjom celivati.
>
> *Nar. posl.*

Bile se zagrizle i ljuto okrvavile oko megjâ i zemalja dvije srodne i susjedne općine, na ime paštrovka i spičanska, jedna Mletačka, a druga Turska; spor aj, što žalibože nije ni dan današnji na čistu; te se toga i ponavljaju česti i krvavi sukobi megju onijem aoružanijem i junačkijem Srbima, koji su navikli hitai veselo na progranične bojeve kao na svadbu.

Mletačka vlada, iznemogla i grohnula od truleži i avisti, u oči svog raspada nije mogla pružati svojim judima na tromegji nikakve pomoći, no voljela da se abave o svom čudu, kako bi joj bili od manje potege glavobolje.

Naprotiv Mahmut Bušatlija, oholi i obijesni skadarski paša, davao je Spičanima i svoj barskoj državi praha, olova i kremenja, nek se Srbi bolje trijebe bratskom vraždom, kako bi mu bilo lakše pašovati i oslabljelu raju stezati po tursku.

Napokon dodijalo im klaće, pa, da ga jednom p
kinu i na miru ostanu, dogju na uglavljeni sasta
pod Vjetrenijem guvnom, baš pri samoj megji, p
Rado Andrović, Paštrović iz sela Kaluderca, i Mirč
Niklan Spičanin, seoske starješine, oba mudra, gov
džije i mirotvori. Sjednu na kamenje jedan spored d
goga, pošto stave poda se struke. Bio vakat prolje
a sunce jedva pomolilo iza brda. Mirčeta uloži da
vori prvi:

„Dobro ti jutro, brate i krvniče!"

„Nije mi ga Bog dao, reče pop, od kad mi
klaste ono dijete."

A Mirčeta smućen: „Ja ti nijesam došao jut
na požalovanje, ni da te razabiram i tješim, no s
došao, da prištedim sebi i tebi ostatak, da ne zabo
vimo šutu pri roguši. Nas dva prevalismo pô vijeka,
sukasmo ždrijelu vječnoga doma. Kad budemo na to
svijetu, gdje se neumitno sudi, tebe će popa nešto
tanje mjeriti no mene, jer sam ja slijepac božji, a
sveštenik, koji se svaki dan s Bogom razgovaraš, či
juć svete knjige. Nego teci dušu dok je ranije. M
zemlju i ostavi dobar spomen, jer je ludo zlo činiti,
dobru se nadati."

„Zaludu se s vama mirimo i kumujemo, no za
višu sramotu i da bolje topimo duše, nadostavi po
jedak. — Ne znate vi, Mirčeta, što je vjera i mir, ka
da ste, osim krsta, Turci. Ne sjećate se da smo tobo
zaludnja braća, no bi ste voljeli paliti na mene, no n
odžu. Vi slušate nagovore poturice, koji vas za perči
drži i podbada, da se pjanite brackom krvlju. A tako m
četvero jevangjelja, da mi nije s toga, što smo zalu
braća Srbi i što nam se pod brkom smiju Turci i La-
tini, ne bi se s vama nikad umirio, dok mi ne bi proni-

zovke na prijekladu. Ali šta da radim? Lijepo vi- obijema očima, da naš providur i vaš paša rade o- edice da mi jedan drugoga iskopamo do traga, pak voliji da me ti jašeš, no da mi se oni naslagjuju."

, Povrati Mirčeta: — Pope, pope, nemoj tako na u, jer se ljuto varaš i griješiš. Ne hvaleći mu vje- on je Srb srcem i dušom kao god i ti. Nije Mah- ; zaboravio da je od Crnoevića žice. Ja sam se lani jim razgovarao u Baru, kad je dohodio Mustajbegu oste, pa ljepše, duše mi, no jutros s tobom; no ne je da kaže što misli od devleta; a da znaju Turci ljaci kako im veziru pod rebrima kuca, ne bi čisto godine pašovao ni hljeba jio, no bi ga jedno jutro ıred divana jataganima ispresijecali, da mu je u- najviši komad. No se ja sve bojim da se mi, popo, ćemo nikad umiriti, dok vi budete mletački ljudi. ečić nama vadi oči, a za Turčina bi lako. Nego pre- ıimo takve govore: nije im mjesta niti su uputni, a ikujmo ako ćeš o boljemu: junački se ubili, pak se juna- i mirimo! Ja znam divno, da sve što mi dva jutros ugo- rimo, naši će ljudi sutra pritvrditi. Vidajmo se dok je ra- ıe, ne kajmo se u nevrijeme! Sedam je mrtvijeh gla- palo u tri godine od posljednog mira. Prebacimo tri tri, a o sedmoj metnimo krvno kolo. Sve što me ljudi nju porežu, evo me da podmirim i da kupim mir."

A pop dostavi: — „Nije moje meso nikad bilo od 'odaje, no koji me je god pas ujio, svaki me je svo- m dlakom liječio. A komu ostavi, Mirčeta, rane, plje- ›ve i preuzime? Zar stražnjemu sudu?"

„Kolu, povrne Mirčeta žurno. Gdje ide sjekira, ›ka pogje i držalo. Ja mnim, da se nas dva nijesmo ıtros sastali u ovoj pustinji, da sudimo bez ručka, no a sud narečemo. Ne bi se mi dvojica nagodila za go- inu dana, no se prije pobili, da zaglavimo."

„A no dobro, vikne pop; kad je tako, i ja
bježim od mira. Ko će ga smesti, smela mu se
ša, kad hoćela da se razdvoji s tijelom. Glavimo kr
kolo od dvadeset i četiri kmeta, pozovimo dave, pa
što kaže svak svoj razlog, neka osude, a mi kapom
ruci. Napisaće tvrgju, istrijebiti gubu, prekinuti pa
pa da živimo bracki, a ne krvnički."

„Sad si došao na pravi put, dostavi Mirčeta; t
ja je da svršiš što si započeo.

„Hoću i pravo je, reče pop. Uhvatimo vjeru
umira, čistu, tvrdu, neprelomnu do Petrovadne
naški, koji najprije na zdravlje dogje. U toj vjeri ok
pimo kolo u Crmnicu, na prijateljsku zemlju, umoln
crnogorske i primorske, svega dvadeset i četiri, ni
svojti, ni po hatoru, no mirotvore ćeumitne, koji te
dušu, a meka obraza, a ne price i prčice, da n
gore zavade. Čast, pudbinu i ostale troške krivcu
vratu."

„Pokoj imao ko te rodio! doda Mirčeta lask
jući. Svaka ti se srebrom kovala a medom primal
Dobro se je reklo: *Bolje ti se s junakom pobiti, ne
li s rgjom celivati.* Pruži ruku, junački sine, da vje
pritvrdimo."

Tu je zbilja i utvrde, pa se razigju, da je sva
u sebe doma proglasi.

Kad je bilo o Ivanjudne ljetnome, okupi se kr
no kolo u Sotonićima u Crmnici. Dvadeset i četiri mi
rotvora, polovina umolnika s jedne, a polovina s dru
strane. Sjednu svi na okô pod jedan gusti i širok
jablan, a pošto se izrede rakijom, pozovu dave pred
se. Izagju na polje pop Andrović paštrovski, govordžij
i Mirčeta Niklan spičanski, gologlavi i prekrštenih ru
ku. Počne prvi pop: „Gospodo, čestite vam sjede! Iz

ala me braća, da vam redom povijedam, ako uzumh, sva zla i sve napasti, što su nas snašle od Spičabrackijeh krvoloka. Toliko ih je i takvi su, da m se ja zabunio pred ovoliko obrazâ, pak ne znam s jega kraja da počnem, kamo da uljezem, gdje li da igjem. Ne bi ih sve nabrojio za tri dni, pa ću prekrti, da vas ne proglušim. Ono što uskažem, kazati ću 'avo, tako mi pravda pomogla pred Bogom i pred vaa, jer duša nema do jednijeh vrata, a u grkljanu sve si. Ako što izopačim, zatajim ili preskočim, evo me :vnik sluša, pa će on ispraviti i dopuniti.

Izmijenila se tri pâsa ljudi od kad Ivambeg Croević pobi granicu megju nama i Spičanima, kako izovara krušovulj, što ga obojica zaman čuvamo. Od to lo doba do danas prebacismo oko nje osamdeset glaa, ter je krvlju omastismo. Sedam smo se puta u toıah mirili, stotinu kumili i bratimili: bolje ništa. Neıa dana da spičanski čobani ne ugone stoku preko ranice na naše — goveda u livade, ovce na plandišta, :oze u loze — pak u sunčani zahod svu je privuku na ıaše izvore i korita, da je poje. Nije dana da im drva'ice ne sijeku našu goru, da im žene ne kose viš na ıašoj pustoloviai. Ne pomažu ni môbe ni tužbe, a naii gospodari, kad im dogje glas da je koji od nas za;lavio, reku: Bolje da su drugi deset no on!

Progju proljetos tri godine dana od kad se toɔož umirismo, kao luk i oči. Po umiru opet Spičani ıa naše kao na pustoš, u pustopašicu, u sjeku, na po|ište. Ili kučku ubi, ili žrvnje slomi. Pogji jedan od našijeh, te zaludu zgodno momče, da otima jednome Spičaninu sječiva s našega, a on njega iz puške; ne koporne ni petom. Poći će ti za tijem naši, da se svete utuku nehotice dva, i damo za njih prije godine dva svoja, ovo su pet. Na-

kon godine ubiju naši jednoga njihova u poharici. Mišljasmo da je mjera ravna, tri za tri. Česa? Osmi dan, prije no mu bijahu u grobu oči ispale, udave Spičani jedno naše dijete, koje nije jošt puške velike prihvaćalo, i tu ugase jednu od najstarijeh kuća. Preko toga zajme nam plijen iz Šaptine, sto koza, dvanaest govedi i kravu muzovnicu na tele. Mi na preuzim: poćeraj sto i tri ovce i šesnaest govedi. Iza toga oni nama zajme četiri kobile suždrijebne i dva ždrijepca, oćore i oderu čobana. Sad je megja *pod krv*, ni njihova ni naša, no se po njoj vukovi legu. Izginula stoka bez paše i mira, ljudi osiromašili, zemlje ostale bez gnoja jalove, svak čeka jutrom i većerom stražnju uru: ovo smo ubrali junaštvom! No sva zla da su im po sto puta prosta, ali što zaklaše ono dijete raspaso i bezazleno, kad im ne bijasmo dužni ništa, tu izgubiše oba svijeta, sreću i dušu? To me je, gospodo, ostaralo i pojadilo; s' toga mi je omrznuo dom, slušajući mu crnu majku gdje svaki dan na uranku tuži i za srce ujeda, i nas kori što joj ga ne svetimo.

Slomih srce i evo padoh pod vaš sud, ni od straha ni od srama, no da stečem dušu — bože vigji! — pretijecajući gora zla.

Vi ste mirili i razmrsivali zapletenije vražde, pak ćete i ovu. No nemojte mi se taći granice, koliko ni očne zenice, jer ću pregorjeti sve glave i sve imuće, ali megje ne dam ni hromice, dok mi pod grlom kuca."

Kad on prestane, počne Mirčeta: „Ja vam, gospodo, ne bih imao čega nova povijedati, što nijeste sve od popa čuli. No i ako sam dužan glavu, ranu i plijen, pa ako me i osudite da preselim, da idem s hiljadom grla u bestrv, da ostavim sve što se danas naziva spičansko, suho i sirovo, a da dohvatim toljagu i

udarim u prosjačinu; jednu ću mu ispraviti, što mi čini da nije ugonenuo, a to je megja. On ima oči, pa knjige i krusovulje, kao kome je dao Bog da umi- a ja sam slijepac su oba oka, pa ne znam da vam ijedam do onoga što sam čuo od gjeda, andio mu om. Po zakletvi i kaživanju njegovu nije Ivambeg oijao granicu megju sultanom i duždem, no su je zauli ban i providur, pošto je Balša Zećanin predao ždu mletačkomu svoje primorje, da mu Bog mrtvu rosti! I sad se nalazi kod biskupa latinskoga u Li- rima iznad Bara knjiga, koju su potpisali Stefan Cr- ević, Ivambegov otac, i nekakav Frano Bolani. Ja sam ljetos otvarao tri put u petnaest dana i čuo svoji- m uhom da je granica turska dublja i utočenija nego je je pop kaže, koliko bi tri put dovrgao najviši top. o ostavimo sa strane te stare knjižurine, a govorimo ıravski. Pitam ja vas, moja gospodo, može li biti da i Spičani imamo skoro trista rala zemlje u Nadluško- u polju, a da nemamo dijela ni od gore, ni od vode i a ne smijemo ništa živa dogoniti na te naše zemlje? aknite se duše, pa recite pravo, može li toga biti, je ga igda bilo. Dok ovo megju nama ne raščistite, za- ıdu nas sudite i mirite: mi ćemo opet jedan drugo- ne nožem za vrat! Možete li me maći na dušu i reći ni: živi al ne jedi; ori, sij, kopaj, nagrći, ali čuvaj da e jad ne nagje da pognojiš, da natopiš, da popaseš svoju zemlju? U razlog se, ljudi, za jednoga Boga! ne- nojte me naćerati da danimice pijem bracku krv. Na- gjite mi lijeka i načina, da se o svojoj muci hljebom hranim sa svoje baštine. A za glavu što sam dužan po- pu, evo moje, pak nek je siječe!“

Upita govornike kmetska glava: „Bi li koji od vas dva dušom prisegnuo gdje je prava megja?“

„Bi stotina, reče pop, no kletva moja nije: ja neću priseći vrh čistijeh razloga. Ako će ko drugi, široko mu polje, nek se truje.“

„A da čija je kletva?“ povrne kmet.

„Lupeška, a da čija? odvrati pop, kao začugjen takvome pitanju. Granica je moja od *bitija, iskoni i babazemana*. Nije se još ragjalo muške glave da mi je mačem potkine, a dušom može kad je kome drago.“

„Ja ću samosedmi Spičanin, reče Mirčeta, vidjeti na pravoj granici isprećano gvožgje iz puna kotla vode, kad buji u najžešći ključ, pa mi obje do ramena otpale, ako ću krivo ili ako sam rad i tugje smreke pritisnuti.“

„Ja te ne bih na te muke metao, ni dao Bog, reče mu pop, nego bi te pustio sama da staneš u dubak gdje govoriš da ti je granica, pak da se zakuneš srećom i dušom da čeplješ svoju zemlju.“

„Bih pravo, tako mi umrijeti Boga zovući,“ dodade Mirčeta.

Kad bili u veče na konaku, dogovarali se Spičani megju se, kako bi kletvom Paštrovićima okrnuli od granice. Jedan od njih, stoćnik i imatnjik, reče Mirčeti: „Tebi najbolje vjeruju sud i Paštrovići; bolje ti se krivo kleti, nego li poslati hiljadu spičanskijeh grla u prošnju.“

„Neću ja, ni sudio Bog, odgovori Mirčeta, ponijeti doma krivoklevštinu, da mi pokloniš u dar sve Paštroviće od Dubovice do Tršljikovice, ako će vas ljetos sve glad pomesti.“

A jedan momak od gjavola stane da govori kao u šali: „Da bi sud htio dati meni kletvu, znate li

bih uradio? Stavio bih u oba opanka po jednu pre-
t zemlje sa svoje potkutnjice, pak bi ih navukao na
;e, da mi poplati tiču onu svoju zemlju, i onako po-
na vrh Ostrvice, pak viknuo iza svega glasa: Ako
ne čepljem svoju zemlju, dao Bog i sveti Jovan da
razgubam kao žaba gubavica!" Tu se dadu u smi-
, dok ih san prevari i svlada.

Sutradan opet kolo pod jablan na okup, pak je-
n stari pop iz sela napiše i pročita na glas osudu:

„*Va ime Hrista, amin. Ljeta gospodnja 1784 na*
n roždestva svetoga Jovana krstitelja i proroka, da-
u Sotonićima u Crmnici. Da jest vedenije svakome
'ovjeku, koji čuje i vidi sije pisanije i da se zna, ka-
na današnji dan u dobar čas sastaše se dvadeset
četiri kmeta i dobra čoeka, moljeni i prizvani od
ıštrovićâ i Spičanâ, da razvide porok i razmiricu krv-
ı, koja su se nesrećom slučila u posljednje vrijeme,
prizvavši ime Božje, od kojega proizlazi svaki pravi
ıd, po duši osude:

U prvoj, da se prebiju tri mrtve glave spičanske
ı tri paštrovske.

U drugoj, da za dijete paštrovsko, što Spičani
aklaše na pravuboga, neka dočekaju tri stotine Paš-
rovića, a rukostavnik da izagje preda nje puškom krv-
icom o vratu, a po časti i proštenju da im iznese na
rpezu sto i dvadeset dukata i suviše bracko mito po
bičaju zemlje; i neka im dâ dvanaest kumstvâ i dvo-
truko pobratimstvâ.

U trećoj prebismo plijen za preuzim, a ranu čo-
ana paštrovskoga, koji osta ćor u lijevome oku, pro-
ijenismo šest krvî, neka mu plate Spičani šeset ceki-
na i berberinu, što sam reče po duši da je potrošio.

A megja neka je gdje kažu Paštrovići, a Spičani da se progju sjeke i paše tugjega pod globom.

Učinjeno i potvrgjeno u dvoje, a da se sve izvrši do Petrovadnevi, koji prvi na zdravlje dogje. Trošci po pola.“

Ova se osuda napisa jednako na dva lista, oba privezana na donjijem krajima prošitijem koncem, a konac protaknut kroz jednu mletačku perperu probušenu šilom na dva boka. Dohvati pop Andrović za jedan list, a Mirčeta za drugi, a glava kmetska prestriže nožicama perperu po pola, te tako listovi ostanu razdvojeni, jedan pri popu a drugi pri Mirčeti, kao znak da se vražda megju njima prekinula.

Na sami Petrovdan oko podne prispiju u Spič tri stotine Paštrovića, naoružani i odjeveni kao da idu na svadbu a ne na vraždu, a pred njima Janko Gjurin stric onoga djeteta, što ga Spičani zaklaše. Tek môba pomoli u selo i doprije na pogled crkve, odvoji se od jedne rpe ljustva okupljena na onoj prostranoj poljani jedan čovjek raspas, gologlav i raščupan, koji, hodeći na ruke i na noge puškom krvnicom obješenom o vratu, uputi se k Janku, a po za nj dvanaest matera, svaka kolijevkom na glavi, a u kolijevkama po muško dijete ni podojeno, ni kršteno. Hodeći tako po žapke, dogje ubica do Janka i reče mu: „Evo ti krvnika: ubij me i osveti pravu krv brataničevu; da ti je moja smrt po sto puta prosta.“ A ono dvanaest matera poviču iz svega glasa: „Primi, kûme, Boga i svetoga Jovana!“ Umiljata vika onijeh ženskijeh glava, pomiješana vriskom i cilikom one gladne dječice, omeči i ražali Jankovo srce. Pregibe se, smakne ubici pušku krvnicu s vrata, dohvati ga za obje ruke i podigne u dubak, pa mu reče: „Da si prost i blagoslovljen po

:o puta! Uzimam te jutros i za do vijeka mjesti ono-
a što si mi ubio.“ Poljubi ga u čelo, a on njega u
ıku. U tome zagrme od veselja hiljada pušaka s jed-
e i s druge strane, pa se mobe pomiješaju i stanu je-
no drugo celivati.

Pošto se malko porazgovore, posijedaju dobrodo-
lice na okô po poljani, a u čelo Janko. Pristupi opro-
teni ubica i prinese mu sto i dvadeset dukata, cijenu
:rvi. Janko ih primi i s najvišom pomnjom prebroji,
ıak mu ih opet povrati i reče: „Ovo darivam Bogu i
ıvetome Jovanu.“ Onda svi nastojnici pobacaju kape na
le i zahvale.

Po ručku odaberu se dvanaest Paštrovića, da ku-
nuju onoj djeci pri krštenju, a dvadeset i četiri da se
pobratime sa Spičanima. Tako svrši umir i podmir s
najboljijem redom po starinskome običaju zemlje.

II. Pokajanje.

Kako ko nikne, tako i obikne.
Nar. posl.

Kad ču Mahmut, paša skadarski, za taj umir, po-
sla jedanak perjanike po Spičane, da su bržebolje na
Skadar. Nije se bilo s pašom šaliti, te krenu njih de-
setak za Mirčetom i izagju paši na divan.

Sjedio paša prekrštenijeh nogu na sagu prostrtu
po tavanu i pio duhan iz duga čibuka, pak ih oštro za-
pita, jeli istinit glas, što se po puku prosuo, da su se
tobož umirili s Paštrovićima.

„Jest, čestiti pašo! odgovori Mirčeta skučen i
prekrštenijeh ruku. Bijasmo im dužni glavu i ranu, pa

neka što čekasmo i danju i noću sjekiru za vrat, no nam bijahu ostale u Nadluškome polju jalove zemlje, ter pri tolikoj zaludnoj muci mrasmo od gladi."

„A što bi od granice?" — pripita paša.

„Osudi kolo da je granica gdje reku Paštrovići," dodade Mirčeta oblo.

„A ko je to kolo kupio?" povrne paša prijetko.

„Nas dva susjeda dogovorno," odvrati Mirčeta umiljato.

„A gdje?"

„Va istinu u Crmnici, o našoj torbici."

„No ja i kralj venedički nijesmo se nagagjali ni kolo kupili, nadostavi Mahmut, pošto baci na tle čibuk i slomije lulu. Pa kako mogaste vi, fukaro, bez nas dva gospodara pobijati granice, koje dijele carstva? Gdje vi se je pamet djela, ako ste je ikad imali? Znate li u čem ste ubroždili? Podmiti vas Mletčić preko popa Androvića, da mi megju potkinete, koju mi je pragjed Stevan Crnoević, evo trista ljeta, usjekao! Ja ću vam brzo pokazati ko sam ja, i, ako me prije smrt ne ugrabi, tako mi dina i ćitapa, oteti ću tome latinskome kralju sve što je Balšićima i Ivambegu hilom i himbom potomio."

„Dao Bog i svi sveci da sultan padiša..." htjaše Mirčeta da ukroti pašu s laskanjem; no mu paša ne dade ni žugnuti, no se razjari i skoči na noge kao mahnit: „Kakvi sultan i kučine? Ja nemam vrh sebe gospodara potle Boga i Proroka, a za toga padišu mislim kao za svoga hata. Dok je meni Arbanije i ljuta Malisora, ne bojim se ja, fukaro, ni sultana ni cetinskoga kalugjera, koji mi sjedi na gjedovini, ni one ćosave babe u Mlecima, kojoj se pop Andrović tri put

a dan klanja ; no ću ih sva tri potkovati prije godie i pobiti granicu topuzom, gdje mi gogj hat dopre nogom čepne !"

„U razlog se, pašo, za miloga Boga, dostavi Mireta. Amaniši i čuj. Nas je šaka ljudi na tromegji : ne možemo je ni stražiti ni braniti od jačega, no se oo nje iskopasmo bojem i glagju. Ne bi od nas niko agji da se proširiš s mora na Dunavo i da prisvetiš ve carstvo Dušanovo ; ali se ljuto varaš i griješiš, ako od nas sto pušaka spičanskijeh čekaš da ti mi popneno prijestolje. Kad se zagjene boj na toj krvavoj granici, mi, šaka nevoljnika, udarimo u poklič po svoj barskoj državi, kao kome je muka. Na pokliču se ne ozovne ni dvadeseti junak, a i oni koji pregne doći, vazda prispije u razmet i u nevrijeme, da nam potroši ako je komu u selu preostalo komada slanine ili kapi vina. Da nije jošt nas sto golića, po tebi, čestiti pašo, i po barskoj državi Spič bi Paštrovići jedno jutro do ručka spržili, da se ne zna gdje smo pirili. No kad ti je Bog dao da si gospodar i da se sjećaš ko si i čigović, a ti pogradi kule uz granicu i čuvaj je Arbanasom i Malisorom. Ako li si pao na mene, da ti je ja branim i širim kožom i dušom, kamena ti uzdanica !

Mi se sudili Paštrovićima kao dvije raje, a vi gospodari kako učinite. Mi ti nijesmo ukovali mač u balčaku, niti zabili prst u grliću dževerdara, da ne pališ, no ti široko polje i sreća na megdanu. A što pominješ nekakvo mletačko mito i popa Androvića, to si se ljuto ogriješio ! Mi smo siromasi svijet oprosili kupeći milostinju od vrata do vrata, da prikupimo krv i mito, dok nam tobož bolji pomognu. A pop Andrović, tako mi zauzâ, viši je dušman Mlečiću no ti."

Mahmut se nadme kao crijevo na vatri, pak ih svojijem rukama istisne iz sobe: „Bjež'te, da vas sviju ne posiječem; bjež'te, jer mi je svaki od vas stupac krvi pred očima."

Pogju za tijem Spičani, smućeni i sjetni, da jedu hljeba, u jednu krčmu pri pazaru. Privuče se po za njima jedan Arbanas i jednoga od njih primami i odvoji da pogju nekud blizu, kao da će mu prodati jedno dobro paripče za jevtinu cijenu. Kad se njih dva odvoje na puškomet od pazara, opali mu Arbanas dvije kubure u hrbat, i obori ga na tle mrtva. Nije niko ni dvoumio da ovo nije bila nauka pašina, no se je poslije ljepše razaznalo, da se Arbanas prevario, misleći da je onaj momak Mirčeta Niklan. Kad puče po pazaru glas da je poginuo čovjek, zakameni se Mirčeti i družini mu zalogaj u grlu, pa naglo ispanu iz krčme i pogju da vide što bi. Jadu se svome dosjete, kad nagju druga gdje je u svojoj krvi ogrezao. Brže bolje postave mu nosila i prenesu ga mrtva u Spič ocu na žalost.

Sutra dan u svanuće pozivač naglasi selu da je poginuo čovjek i da mu idu pred crkvu na pokajanje. Ubiju u mrca tri vola mesa, a ispeku dvije peći hljeba. Okupi se odasvuda obilato čeljadi, jer je pokojnik imao dosta svojte, prijatelja i znanaca. Kad ga u grob polože i prevale ploču, pristupi najprije otac, pa se stane grepsti po obrazu i u vas glas lelekati. Za njim se izrede jedan po jedan svaki brat i pobratim, dok najpotonji položi dva gola noža u prijekrst na ploču. Onda dogju sestre i ženska svojta, raščešljane i raspletene, pa svaka redom uzme nož i zakine oba bića vlasi, a stane grepsti lice. Naježe se dlake gledeći po grobu onu prestrtu rpu kosa, napojenu krvlju, što je tekla iz ljuckijeh obraza. Iza ovoga žalosnoga prizora posijedaju

'i na okô pred crkvom i počnu redimice celivati voš-
.nicu, zobati kolivo i piti rakiju. Uz to tužbalice i po-
ıjnice, po dvije i dvije čepukare po poljani, te na-
ču i plaču, a neke od njih pogju da polaze koju sta-
ı grobnicu, da se jave svome mrcu. Kad svećenici iza-
ju iz crkve, a pokajanje prestane, počne narod da je-
e, pa po ručku svako u razmet.

I providnik kotorski pošalje ulaka po popa Andro-
ića, da mu dogje u Kotor kad najprvo uzmogne.

Kad pop tamo, izvede ga pred providnika neka
ıdvorica, na ime knez Bujović, vlastelin kotorski, i tu
i sva tri sjednu na meke stóce.

„Težao sam ti, reče providnik s blagom riječi,
la pregaziš ovoliko puta, jer me je dopao glas iz Ska-
lra, da nekud blizu kuga mete, pa da ti preporučim da
ıe ne miješate s Arbanijom, da vam ko ne unese taj
:li kvasac u zemlju."

„Ja sam polazio tu skoro barski pazar, odgovo-
ri pop, i sastavljao se s mnogijem svijetom i o svače-
mu se razgovarali, ali od kakve bolijesti s ovu stra-
nu Dunava i Balkana ne bijaše javlja ni pojavlja."

A providnik : „Naš povjerenik u Skadru ljepše
propitiva i zna za te stvari nego prosti puk. No zbilja
vi ste Paštrovići svakako u krvi sa Spičanima, pa vam
se je lakše čuvati i učuvati."

A pop: „Ti si, gospodine, čuo i znaš lijepo da
smo se mi sa susjedima umirili još o Petrovudne, pa
si me za to i zvao, da čuješ od mene; a od kuge nije
glasa ni traga, u kamen se stanila! a i da je, ja se to-
ga ne bih bojao, jer što mi je svijetom, to mi je cvije-
tom. Trpimo što nam i zli ljudi zadaju, kamo li ne bi
božju? Mi smo ti taman proživjeli od kad se umirismo
sa susjedom. Sad se ljudi miješaju i posluju, zemlje se

rade, oživjela trgovina i promet, svak može na tom mirno spavati bez psa s uha na uho."

A providur veseljasto: „To je meni milo, ja se tomu radujem, no se sve bojim da vam to dobro malo ne ustraje, jedno za to što su Spičani od starine opaka vojska, a drugo što ih na zlo podbada Mahmut paša, koji, od kad se prozovnu Kara-Mahmutom a odmetnu sultanu, neće da miruje, no sve traži zadjevice svijećom."

A pop: „On se je prozvao Kara-Mahmutom jer je od loze Crnoevića, što po tursku znači *kara*, kako što vi Mlečići, ne bilo premijenjeno, nazivate naše pleme Crnacâ *Kašanegrom*. A da po čem se zove Crnagora Crnomgorom, no po Crnoevićima? Turci je prozvaše *Karadag* od kad se proglasi gospodarom Stefan Crnoević. A to ti imaš, gospodine, na pismu pred očima, no što me samo zlarad iskušavaš?"

„Kako to?" upita brižno providnik.

„Lako, odvrati pop. — Ivan Stefanov Crnoević imao je dva sina, Maksima starijega, a Stanišu mlagjega, pak ovi mlagji, od zavisti i bracke nesloge, pribjegne su nekolika Crnogorca u Carigrad k Bajazitu drugome. Tu se svi poturče i pljunu na časni krst, anatema ih bilo! Staniša primi u mito vezirstvo nad Arbanijom, da pašuje on i njegov trag do istrage, a daruje mu sultan skenderinski sendžet u zob. Od tad sve do danas taj je trbuh vladaò u Skadru i vadio oči i nama i Crnogorcima. Suleiman paša, Stanišin praunukov praunuk, prodere u živac Crnegore i iskopa crkvu i manastir na Cetinju, što je Ivambeg gradio. Mehmet, otac Mahmutov (ne raspao se!) koji poče prvi da se sultanu odmeće, zakla maloga Šćepana prijevarke, pokori i opriži listom Kuče i Moraču, i, da mu grom ne upali džebanu

Viru u Crmnici, hoćaše doći do Cetinja. A sad čuj
: dobro, čestiti providuru, ako Mahmuta prije ne u-
ıbi puška božja ili srpska, osvojiće čisto sve do Nik-
:a i Dubrovnika."

„Neće valjda do Dubrovnika, reče providur, van
:o bi bila prikojasa tvoja ili tvoga druga."

A pop istreštenijem očima: „Što govoriš, čoeče?
li se zbilja šališ kao dijete?"

A providnik: „Tako se nešto proštukava, kao
ı si tobož u neke tajne dogovore s pašom preko Mir-
:te Spičanina, pomukle lisice; ali ja to ne vjerujem,
ır mi je poznato da su Paštrovići od starine vjerni
revedrome vladanju mletačkome."

„To je laž, osim tvojijeh ustiju, vikne pop. Nije
ıeni u tragu ostalo da sam turska udvorica, a da sam
ıtio, moglo mi je biti bolje no s vama. Ja te molim da
ıijesi drugi put nikad takvu riječ izustio bez čuda tvo-
:a i moga. A tako mi spasitelja svijeta i leturgjijâ, ko-
e grješan služim, kad promislim koliko mi je jada za-
lao taj pasji trbuh Bušatljića, volio bi paši doći glave,
ıego li da me okrune Lazarevom krunom."

„Ti si, pope, kao paprika! dostavi providur ko-
zijem vekom. Treba dobro paziti na riječi, prije neg im
se otpovijeda. Ja sam rekao bistro, da ja ne vjerujem
što puk drobi, jer su Paštrovići od starine vjerni."

A pop: „Ja nijesam paprika, ni šupljoglav; ako
i vazda ne znam je li čorba slana, znam lijepo kad me
opekne. Ja ne mogu da vjerujem da bi jedno takvo lice,
kao što si ti, pogovaralo glasove kojijem ne vjeruje, pa
za to i mislim da si im u nekoliko i povjerovao i da si
me baš i prizvao, da mi ih u oči kažeš."

„Do duše, reče providur, ja tijema glasovima ni-
jesam vjerovao, ali mi je draže čuti iz tvojijeh ustiju

da nijesu istiniti, jer me tako neće senat kriva naći. No pogji zbogom i budi čovjek kao tvoji stari, pa ti laži neće nauditi.“

„Hoću, reče pop ; a znadi dobro da ti već neću nikad doći na zvanje, ako mi naprijed ne platiš konje do Kotora i ne daš po dukat za svaku laž, što o meni čuješ.“

Kad pop iz sobe, reče Bujović providniku: — „Svaki dan u Mlecima vješaju pravijeh ljudi nego li je ovaj pop. On je u tijesnijema dogovorima s pašom preko Mirčete i arhimandrita Debelje Baranina. Ako ga prije ne opremiš u Mletke, da sjedi u hladu kod kneza Grbaljskoga, Marka Lazarevića, daće ti dosta posla i činiti da ti se kapa na glavi sama okreće u vrtolac.“

A providur: „Pisao sam zaludu tri puta *desetinji*, ali ne dobih nikakva odgovora, a ja se bojim popu sam kidisati bez starije naredbe, i tako na sebe privući odgovornost takvog posla, koji bi lako mogao roditi bunu.“

„Ne poznavaš ti ćud našemu narodu, reče Bujović posmjehivajuć se. Danas se popa svako boji, jer je pop živ i silan. No da ga sutra sud okuje i zajmi put Mletaka, čuo bi što o njemu govore i pričaju. Neko bi rekao: A pas! to je odavna zaslužio. A neko drugi: Našli mu karte tajne. A treći: Potegnuo je vreću dukata, da preda Turcima primorje. Kad se zec pokrene, svako pašče za njim laje! Da ne bi mene i mojega svjeta, danas bi mali Šćepan ovdje mjesto tebe sjedio i gospodario. A kad osušismo o konopu jedno desetak ovakijeh, kao što je ovaj pop, svak u se dušu.“

„Nije sad zgoda, reče providur, čisteći čelo od poti, da se tako posluje. Već je naš Baile u Stambolu otvorio oči sultanu, i ja mnim da će prije dva mjeseca rupiti vojska s istoka. Kad propane Mahmut, lako će-

popom i djakom, a sad, dok je on u snazi, nije dro ni uputno dražiti pse, koji spavaju, jer bi mogli ıeći lisicu nabasati na vuka. Kad je Čikonja ovdje dao za Šćepanova vremena, bilo je vojske kao plje- a ja danas nemam, da sve prebrojim, sto ljudi me- avijeh u cijeloj krajini, pak i od njih polovina su od ıle uzdanice."

„Ne vjerujem ja, povrne Bujović, da će sultan na šu, dok mu ne dogje voda do ušiju. Slao je zaludu ije vojske na oca Mahmutova, pa mu ih obe skrše alisori u onijem tvrgjama, koje su proslavile Sken- rbega. No mi se sve nešto prizire da će Mahmut pri- proširiti Zecki sendžet nego li se pokoriti padiši, a o moje pretkazanje dobro upamti, da vidiš hoću li ogoditi." Tu se rastanu sjetni i nepogodni.

Providnik i paša bili su jednako kruti i na svoju iju kivni, nego je Mlečić na blage i skrovito radio, paša oporo i otkrito. *Kako ko nikne, tako i obikne.*

III. Krv.

Na koga su mnozi,
na toga su rozi.
Nar. posl.

Kad udari ljetna suša, a žito se u travi uvija i ehne, svak grabi, da svoju zemlju slatkom vodom na- opi. Ova je voda ljeti tanka, pak joj je svaka kap raga za oči. Neko hoće da okreće mlinska kola, ne- to da valja sukno i bijeli platno, neko da mu skisne an i konoplje, neko da pije i poji, napokon većina da atopi suhe zemlje. Oko nje se podionici zemalja i tajnici mlina i stupâ preotimlju i svagjaju.

U jednoj od ovijeh svagja ubije puškom na mrtv Vukac X.. sina Šćepca X.. oba Nadlužanina iz Popo va sela. Skoči sud i po tadašnjijema zakonima preki ne ubici šljeme na kući, stavi mu zemlje *pod krv*, a nje ga sa ženom i šestero nejake dječice prožene u Tursko.

Nakon godine dana zauzme se sud, svećenstvo pribrani ljudi, da sklone obesinjenoga oca na umir, il barem da onoj nedužnoj djeci dade vjeru, da se s ma terom povrate na svoj kam. No je otac ubijenoga s dito odbijao sve umolnike, a prilježno nastojao da s novlju glavu osveti.

Jedno veče u sunčanomu zahodu sjedio je Vuka X . . pri jezeru skadarskomu, i jedak i zlomisaon ubečio oči u vodeni tok. Pristupi k njemu jedan stari Ar banas, koji ga upita, rašta se digao iz Paštrovića. „Ubi brata Paštrovića, odgovori Vuk, ne od kakve obijesti no od viteške nevolje, jer me bijaše pojahao, pa me narodni sud progna u Tursko samoosmoga."

„A kako živiš?" povrne Arbanas pažljivo.

„Kukavno i nevoljno, otpovijeda Vuk sa žalosnijem glasom; s pune kuće u skitanje, sramotno stradanje."

A Arbanas sa šale: „A što si mislio, da po turskoj zemlji vise kolači o drači?"

„To nijesam, nadostavi Vuk, no mnjah da će me radnja pomoći."

A Arbanas promoli jedan tobočić, pa mu pomuklo reče: „Darovaću ti najljepšu kuću, koja je u Skadru, ako pregneš da ubiješ popa Androvića, zlotvora tvoga i moga, a uzmi sad mita na prije pedeset rušpa."

„Ne šali se, čoeče, s prognanikom; ne srči Boga, ako ga vjeruješ, reče smućeni Vuk. Ako mi djeca i mru od gladi, pa sam s kraj njih pobjegao, da ih

slušam gdje mi hljeba traže, neću ja, ni dao Bog, ıti mito vrh pričasnoga pobratima, ni pokolebati so i эb što sam s njim potrošio, i ako mi se jutros zlorom preokrenuo."

A Arbanas odvrati: „A ti kad nećeš da popu kieš, a ti kalauzi pašinoj vojsci, da pregazi i opali Paoviće."

„Progji se, griješe, da te anatema! odgovori Vuk ıteći se. Ja bih volio spustiti dušu na kocu trnome, nego se nazvati brackijem izdajnikom."

„A što žališ tu prokletu zemlju koja te je rasia?" nadostavi Arbanas.

A Vuka popanu suze i reče uzdišući: „Nije ona okleta, no čestita i po sto puta blagoslovljena! Volio h u njoj gladovati na vrh Počmina, na onoj goloj ijeni, nego da me sultan postavi ovdje vezirom. Ljum je ja kao obje oči u glavi, kao ono gladno pet oova, kao oba brata od majke. Na nju sam pao čem iz materine utrobe, tu mi se rasklopiše trepavi-, tu sam najprije čuo mili zvuk materina jezika, pro-o mladost, pripasao oružje, okućio se. Na njoj mi groblje pragjedovsko, na njoj moje pleme od Koıva klica. Kad promislim da sam po njoj u djenjstvu čuvao jagance i plandovao pod njezinijem duravama, gledao zoru gdje onako vedro sviće, kad ıe je onaj zrak jutrnji i večernji obidovao a pojioni hladni izvori; kad mi na um panu narodne svetovine, bracka dika i junački ponos, pomamio bih se a sam hljebom sit. A ti si došao silan i obijesan, a me vrijegjaš i navedaš da prodam obraz, jedino obro koje mi je preostalo! Progji se, ja te kumim d neba do zemlje, da mi ne prevre, da ne izginem lo kraja."

A Arbanas: „A no kad nećeš da pašu slušaš, ti da nijesi sutra na ovoj zemlji, gdje si voliji prosječiti nego li begovati."

Vuk se ukloni i u razdvoju rekne: „A ja ću se utopiti u jezero i samoubicom nazvati, ali brackom izdajicom nikad ni do vijeka."

S one stope pogje Vuk u jednu šumu, da razmišlja u samoći što će da radi od svojega života. Doma djeca plaču gladna; otadžbine i bolećega nije, a sutra treba seliti ili se nazvati brackom izdajicom!

Nije imao pod nebom ništa osim jedne male puške za pasom u srebrnijem cvjetovima, koju je držao u postelji pod glavom, kako bi ga trla, da san ne utvrdi, da ga ko ne udavi bez zamjene. Pogje u jednog trgovca, da je proda. „Dao sam za nju lani pred Kotorom četiri dukata, reče Vuk trgovcu, ali nevolja nema zakona; daj mi za nju što te duša boli, evo dva dana da nijesam okusio krušne napore." Lakomi trgovac pruži mu dukat i reče kruto: „A gdje si ovo ukrao?"

A Vuk: „Nemoj se, čovječe, griješiti ni trovati svoju muku. Nije ona kradena, no pošteno kupljena svojom parom. Daj mi polovinu od onoga što sam za nju dao, da ti se ne pretvori zmijom."

Lakomac pruži još po dukata i pripita: „Jeli jurmicom i bez otkupa?"

A Vuk: „Jest za nevolju!" — Pa, primivši novac, pogje u drugi dućan i kupi dva bagaša žita, jedan boba, tri somuna tmastoga hljeba i dva dublijera od procijegjena voska, svaki po po oke, pa se povrati kući i pripita ono gladno čeljadi. Kad bilo u jutru, reče Vuk ženi: „Ja idem do jednoga mjesta, da uždim ove dublijere pred ikonom bogorodičinom, jer mi je sutra ocu sudnji dan. Ako se ne povratim do današnjega dnevi veče, ve

živa ne čekaj, no se ti povrati su to djece na ono
ie u Paštroviće."

Žena osta kukajući, a Vuk, pošto poljubi najmla-
dijete, koje slatko spavaše u povojima, uzme stru-
i dublijere, pa put za uši na osvić nedjelje. U srije-
pred zoru doprije na kutnji prag Šćepca X . . .
notan u struci, legne koliko je god dug i širok pred
ita, držeći u prijekrst ona dva dublijera.

Taj je dan bila uglavljena skupština na Drobnom
iesku. Domaćica Šćepčeva podrani zorom, da spremi
ıžu brašenice u torbu i da mu osedla konja. Kad
vori kutnja vrata, vidi gdje čovjek leži prostrt kao
ada. Dohvati rukom za rese od struke i raskrije mu
ırnju stranu. Upoznade sinovljega krvnika. Zatvori
ahom vrata i potrči, da bûdi muža: „Diži se, eto ti
novlji krvolok leži pred vratima! Ubi ga sjekirom kao
ıpra." Šćepac skoči s postelje, obuje se, pripaše oru-
e, pogje dolje i otvori vrata. I on otkrije čovjeka i
pozna krvnika. Dohvati ga za ruku, podigne u dubak
izvede na pod. Kad bili na podu, vikne Šćepac ženi
a prinese rakije i smokava. A ona stravljena i smuće-
a: „Kakve rakije sinovljemu krvoloku, jesi li se po-
ıamio? ali si mito pod rukom primio, da mu oprostiš
to ti je kuću iskopa'? Neću več s tobom jesti hljeba,
ako sam kukavica bez roda!" Počne iz glasa da tuži
pobjegne nekud u selo.

Šćepac prinese Vuku rakije i vruća hljeba, no
Vuk ne hćene okusiti ni zalogaja.

Pošto se je dobro razdanilo, reče Šćepac Vuku:
„Uzjaši na konja, a ja ću pred tobom na noge, da ide-
no na zbor."

U sred podna dogju na Drobni pijesak, gdje je
već skupština zasjela. Kad narod ugleda dva krvnika

12

gdje zajedno idu, svako se obeseli i začudi, jer se mislilo da se Šćepac neće nikada umiriti. Vuk sjaše s konja, pa pristupi za Šćepcem skupštini. Reče Šćepac narodu: „Našao sam krvnika jutros gdje leži na kutnji prag. Došao je, da ga ubijem, raspas i u struci omotan, a ja ga evo dovedoh ovdje, da vam objavim kako mu opraštam sinovlju glavu, a primam ga za kuma.“

Svak se diže na noge i pobaca kape s glave, a viknu sto grla: „Svijetao ti obraz kao mudrome junaku!“

Dogje red Vuka da progovori. Razgrne struku, položi ona dva dublijera na tle, baci kapu pod pazuho, pa reče: „Braćo! okaljah se krvlju brackom, pa me vaš pravi sud zajmi u tursko. Ostao bez imuća i bez otadžbine, uzeh štap i torbu, da idem su osmero čeljadi u prošnju. U najvišoj mojoj nevolji, gladotinji, bosotinji i golotinji, posla paša čovjeka da me mami i miti da ubijem popa Rada, ili da mu kalauzim vojsci, da mi rodbinu opali; ako li ne hćeh jedno od ta dva zla uraditi, da idem da tražim glavi mjesto. Šta da radim od svojega života? Kad ne hoće da me grom ubije ni kuga omete, smislih na jednu: idem, rekoh, da me ubije Šćepac za onoga sina: dajbudi ću umrijeti u poštenju, a onoj sirotinji otvoriti put, da budu opet Paštrovići. Prodah oružje, da ih prehranim, dok mi čuju pusti glas. Kupih uzgred ova dva dublijera, da ne reče Šćepac da me ubio pod oružjem, a da mi ih užeže nad glavom ko mi tijelo ukopa. Namjerih se, Bogu da je slava, na čovjeka milostiva. Slomi srce i oprosti sina. Volio bih po sto puta da me je ubio sjekirom, nego li da se umirim s ovijem načinom bez celiva i podmira, i da sam mu rob za dovijeka. Ali što ću? ja ne mogu kako je meni draže, no kako je njega volja.“

Načini sud knjigu od umira i pusti Vuka da po-
prenijeti ono roblje iz turskijeh ruka.

Pop Andrović povede Vuka doma, da ga ugosti i de mu nož i pušku, da ne ide onako raspas po turs- j zemlji. Kad bilo pri rastanku, reče pop Vuku: „Da gledaj i pročuj u Skadru, misli li zbilja paša na nas."

„Hoću, reče Vuko, što uzmognem, no ću raditi se brže otrsim, jer se bojim da me Turci ne udave."

A pop: „Prijeti mi paša, prijeti providur, prijete ɔičani, prijete Crnogorci, prijete neka tobož braća, ık me sve strah da se neću zamijeniti, a ne žalim nrijeti."

A Vuk: „Teško onomu, koji nema zlotvora! Taj ne broji u ljudi, nego u čeljad. Ti si, pope, mudar i ınak, pa ćeš sve te svoje dušmane svojijem čoeštvom ɔezoružati. Ko umije njemu dvije!"

A pop: „*Na koga su mnozi, na toga su rozi.*" Tu ruče i razdvoje. Pri rastanku ostavi Vuk popu ona va dublijera, da ih priloži u crkvu svetoga Petra pred ušu onoga što je ubio.

IV. Paša preko Paštrovića.

Ni u moru mjere,
ni u puški vjere.
Nar. Posl.

Po smrti vladike Save nareku mu Crnogorci na- ɔjesnikom sinovca, djakona Petra, koji pogje u svijet, da ıe zavladiči.

U to doba bila je po Crnojgori muka i nevolja, ɔonešto od čestijeh nerodica, a ponešto od megjusobne rražde. Zavadila se jača brastva, a slabija podlegla jar-

mu, pa svak čekao vladičin povratak kao ozebao sunca.

U tu su vatru puhali, da je bolje raspale, paša s jedne, a providnik s druge strane. Mahmut je vrebao ugodnu priliku kako bi, prije vladičina povratka i crnogorskoga megjusobna umira, Crnugoru poharao i od nje okrnuo pitomu Crmnicu, kao što joj je bio oštrbnuo divlje Kuče. A providnik, prepredeni galac, radovao se da primorci nemaju šta da zavide susjedima.

Na kazivanje Vukovo prepanu se Paštrovići da živi nijesu, pak opreme popa Androvića samočetvrtoga k providuru, da mu traže pomoć. Uljegnu preda nj notnjo, i kažu mu kako je paša naumio da ih opali, i pomole ga da im pošalje koji brod vojske i praha, da se imaju čim braniti.

Providnik se nasmije: „Što su vam se zbili snovi na Turčina? Ne misli se paši na vas, no čeka čas po čas od sultana sjekiru za vrat, a od kad ste stali na mir sa Spičanima, nema ni rašta. To vas neko straši i vodu muti, kako bi bolje ulovio ribicu. Čuvajte se od domaćijeh paša i begova, a za Turke ja ću se starati, neka vas glava na boli."

A pop Andrović: „Vi Mlečići kad nećete da pomožete svojijem ljudima, a vi dignite s nas ruku. Naši stari uzeše dužda za gospodara od nevolje, a ne od obijesti, da ih brani od Turčina i u gladnijem godinama da im udijeli *frdšopa*, a vi sad lomite pogodbu. A što govoriš, čestiti providuru, da paša neće na nas, to možeš ti misliti i oni koji spavaju pod ključevima. Ako ne dogje to jošt bolje, mi ćemo ti vratiti prah i vojsku. No ako udari iz ubaha, a nas nagje spavežljive, iskopaće nas do traga. Ako li se bojiš od dužda, a ti nam otvori put, da idemo u Mletke na žalbu."

A providur: „Imamo mi naše ljude u Carigradu i i Skadru, koji takve stvari prate i o svačemu su obavješteni. Neće na vas niko, dok ste duždu vjerni. U Mletke ne treba vam hoditi da se lomite i trošite; ja ću pisati senatu kako ste po pomoć dolazili, pak odogo kako dogje."

A pop: „To su mazne na prazne. Dok se pisma razminu, mi ćemo izgorjeti kao luč. No ti otkrito kažemo, da, ako vidjesmo čisto da će paša na nas, hoćemo mu se predati, da poštedimo živote i kuće, pa vi dva kako učinite."

A providur: „To ste odavna naumili i osnovali, zato ste počeli susjedima i krvi praštati: ali nećete obršiti."

A pop srdito pri odlasku: „Niko se ne predava Turčinu od obijesti. Nemoj reći da ti nijesmo tražili pomoć. A znadi dobro: ako nas pogaze Turci, kao što i hoće, neće ni tebi lako biti u ovoj lakomici, gdje sjediš i gospoduješ u naše zdravlje. No ostani zbogom. Kad nas vidiš, tad nam se nadaj."

Petrova mjeseca udari nenadno Mahmut su dvadeset hiljada vojske na Crnugoru, gladnu i nesložnu. Prem da je našao slab opor, izgubi treći dio vojske dok ugje u cetinjsko polje. Tu opali manastir i obližnja sela, kao pas kad zagrizne kam, koji ga je ranio.

U toliko se Crnogorci okupe na poklič: — *sa krst i slobodu*, i svak zaboravi svoje domaće zlo spored općega. Zatvore presla i klance, da Turcima nije već bilo povratka u Arbaniju. Nagna se paša na muku! U Hercegovinu nije mogao od sultanovijeh begova. Boraviti još na pouzanu polju cetinjskome, nestalo bi vojsci hrane i zdravlja, a već bili počeli Arbanasi da ropoću.

Proumi se da piše providniku kotorskomu, da mu pusti povratak preko duždeve zemlje.

Megju dva zla izabere providnik manje. Vojsku koju nijesi kader uzbiti, ti je ugosti! Pošalje Bujovića da kuša što paša misli. Mahmut mu obeća da će proći preko Primorja mirno i prijateljski, a da se ničijega neće dotaći, nego za platu. Bujović ga nauči da on sam piše Paštrovićima da ga puste proći, kao da mletačka vlada za to i ne zna, a obeća paši, da mu se providnik neće priječiti.

U povratak Bujović prospe lažni glas, da pop Rade Androvič kalauzi turskoj vojsci, da opale Paštroviće.

Paša napiše list i pošalje ga Paštrovićima po nekome kalugjeru Srijemcu. Ovi se je zvao Jeliseje Popović, koji dogje u Crnugoru s patrijarom Brkićem za vremena maloga Šćepana. Učio je po primorju mnoge djakove na knjigu; živio najviše u selu Lastvi, a umro u Crmnici. Kad je bio pri smrti, preporuči da ga svećenici okupaju. Ovi su poslije kazivali, da je bilo žensko čeljade, što su mnogi i prije mislili i za njegova života, ne samo zato što je bio ćosav, no i po načinu njegova življenja.

Skupe se Paštrovići na zbor, da pročitaju pašino pismo. Kad se okupe, pisarčić pročita list, što ga je donio kalugjer.

„Od mene, vezira Mahmuta Bušatlije, paše skadarskoga, čestitome zboru paštrovskome mili i dragi pozdrav. A sad davam vam na znanje kako sam pokorio Crnugoru i evo me na cetinjskome polju, gdje su mi i stari sjedjeli. Naumio sam provesti jedan dijelak silne mi vojske preko vaše zemlje u Arbaniju, jer mi se sasma zahodi da je svu vraćam od kud je došla, a evo vam vjere tvrde da će mirno doći i proći, i da neće ni-

tome taći ni drače u plotu. A sad da ste zdravo, vi tano, a mi amo."

Stari pop Andrija Gregović stane da se prijeći sa svom snagom: „Ko će psu vjerovati? Bolje da ga dočekamo na primorskome ždrijelu i tu da zamijenimo živote i kuće, da mu omrzne opet dolaziti. Pošaljimo ulake po Crnojgori, neka svaki ko pušku nosi pohita na Braiće. Ako se prikupe u onoj tvrgji dvije tisuće ubojnika, učinićemo spomen da pâs pâsu kazuje. Neće poći u Skadar ni glasnika, da kaže kako im je bilo."

No preovlada umjereni svjet popa Androvića: „Dobitnoj vojsci pripravi pogaču! Kad ne nagje opora, proći će mirno. No ja bih da mu otpišemo da ide na vjeru putom, a u toliko prenio žene i djecu u Crmnicu, u Budvu i moru u otoke, a mi petsto pušaka okupimo se na jedno mjesto, pa ga pazimo što će da radi. Bolje i ranjeni no ubijeni!"

A pop Gregović: „Ako ga se ne bojiš, što bi žene i djecu prenosio? Ako ga se bojiš, jel' se bolje biti na granici no oko izgorjelijeh kuća? Ko vjeruje Turčinu, iz vjere ižljegao!"

Pošto su čitavi dan viječali s jedne na drugu — najbolje ovako, nije no onako — kao što biva vazda kad preovlada strah i sumnja, vežu na onu popa Androvića. Otpišu paši da progje slobodno ob dan i na čistoj božjoj vjeri, a u toliko prenesu žene i djecu na pohrane.

Na sami Vidovdan prodere vojska preko Kolovira i Padeža, izgori Braićima neke pojate i kuće pozemljuše, pak sagje niz Mrtvicu u Paštroviće. Zateče je noć na Lastvi, i tu se utabori. Mahmutu svanu kad ugleda plave arbanaške planine. Sutradan počne vojska da ha-

ra loze i voćke oko kuća i da pali plašte nastožen slame.

Uzmute se Paštrovići gledajući s planine gdje i se polje tlači, a pop Gregović ucka ih da udare. K hoću, ko neću, kao gdje je uzdanica opća i zajamna iš čezla. Prosuli se glasovi Bujovića od uha do uha, pa s svakome ubilo srce. Napokon odluče da se odvoje des tak glavara i da vežu šta da se radi. Sjedne zbor z jednom liticom u osoju, i tu počne da vijeća. Pop A drović ne dâ da se udara: „Kad smo ga pustili da slj gne na pjenu od mora, nije već kud, treba ga pusti do kraja. Tri dijela Paštrovića ostadoše zdravi iza vo ske. Bolje i da opale ovi četvrti dio, nego li da na ubiju sto druga. Prekrstite se i zadjevicâ progjite i z sreće! Ja ću sam poći do paše, da ga pitam, čemu pr vjeri. Ako me posiječe i opali to kućâ do granic pretecite ga na Cmilovu Ulicu i tu učinite spomen.“

A pop Andrija: „Ja nijesam s tom! Ti nas, pop iskopa! Bolje da ste primili moj svjet. Pošto izgori kuća i baci pod konjska kopita ljetinu, zla mi je z mjena i spomena. Od nas pet sto pušaka oni, koji ostade za vojskom zdrava kuća, sad će čuvati živote, nama što su kuće izgorjele, bićemo se su pô srca, k ko je bez doma ostao. Nego hajte da me barem sad p slušate! Udarimo noćas na turski okô u pô noći, pošto zag mjesec i vojska pospava, a pa gdje pukne da pukne!“

A jedan sugja: „I ja sam s tom, no pop Rade žali dva sina, jer zna da će oni najprije nasrnuti, pa mudruje.“

A jedan drugi: „Ja bih nešto rekao, no se bojim da se pop Rade ne najedi.“

„Neću, božja ti vjera, reče pop, no reci što ti je god drago. Kad je slabo vezano, bolje da je razdriješeno.“

„Vidiš, pope! povrne sugja; ja ću ti reći što mnogi misle a neće da izreku. Prosuo se po puku glas kao da si ti ušao u nekakve tajne dogovore s pašom, da nama kuća gori iznutra."

Pop se pomami. Dohvati pušku i opruči niz onu trmen govoreći: „Znam ja gdje se ta laža začela i ko je u nas unio. A davam vi jemca Boga, da ću sad poći paši pod šator, i ako ne hće proći mirno, hoću mu, skotu, krv popiti, pa ćete vidjeti jesam lija Obilić ili Branković!"

Kad to izreče, pridade nogama. Ražali se onoj deletini, te oni za njim sustopice, da vide što će biti, osim popa Andrije, koji posla mjesti sebe sinovca Gjura. Ne puste ih Turci megju vojsku s oružjem, a pod šator kod paše uvedu popa Androvića samotrećega. Nagju pašu gdje sjedi prekrštenijeh nogu na rastrtu ćilimu, puši i pije kavu. Reče im da posijedaju spram njega. Počne prvi pop: „Evo nas, pašo, kod tebe, da te pomolimo od strane naroda, da dâš vojsci naredbu da progje mirno i da nam ne pakosti."

„A koji si ti na ime?" upita ga paša.

„Ja sam pop Rado Androvié, ako ti je drago milosti!"

„A da sam te odavna želio upoznati, reče paša, jer mi ljudi kažu da si se uznio od kad mi potkide megju i darova je duždu."

„Ja ti nijesam potkinuo megje, doda pop, niti sam je darovao duždu, nego sam branio ono svoje od Spičana, koji su mi ga htjeli potomiti."

„A hoćeš li i po danas tako?" pripita ga paša.

„Hoću, dok uzmogu mahati" odgovori pop.

A paša arbanaški na pô glasa: „A da nećeš već nikad ni do vijeka!“ Pa naredi jednom agi od straže da ih izvedu i potuku.

Pop Rade znao je nešto natucati arbanaški. Vidje da je poginuo! Kako aga pogje po dželate, skoči na noge, trgne iz potaje dvije špagarice, nategne ih, zadjedne prst za stražu i obije upravi paši u prsi: „A gdje ti je vjera, pseto bezakono?“ vikne pop, a potegne za stražu. Oba kremena skoče iz olovnice, prašnici se prospu, a puške izdadu. Hćaše da ga zubima zakolje, no na pobuku priskoče Turci, pa ih sve izasijeku, osim Gjura Ivanova, koji im se ukrade i doprije doma, a oko njega puščana zrna kao grad. Zatvori se u kuću i mnoge Turke ubije kroz puškaricu. Dok Turci nanesu slamu i sijeno, da ga živa upale u kući, pade noć, a on se spusti hitro niz prozor, skoči u more i prepliva zdravo na otok Katić pod tučom turskijeh taneta.

Turci opale pred zoru ono desetak kuća na Lastvi i neke druge pokraj puta do granice. Hćaše vezir jošt kvara počiniti, no se prepade, da ga ne zateku Paštrovići na Cmilovoj ulici.

Tako svrši pop Androvič, najoglašeniji Paštrović prošloga vijeka, žrtva zavisti i prijekora.

Putom preko nadluškoga polja harala je neobuzdana vojska loze i žito. Boško Gregović su deset čobana stade da se opire i bije. Okoli ih sila turska, razoruža i poveže. Kad dogju na rijeku Željeznicu kod Bara, vojska opočine, da ruča. Tu objese Mirčetu Niklana, a arhimandrit Debelja nekako se omakne. Boško Gregović, videći smrt očima, zagrabi jednome begu dževerdan, pa mu ga okrene u prsi. Puška plane, a ne

ostavi, a Boško iz glasa: *Ni u moru mjere, ni u puški vjere!* Tu ga ubiju, a ono čobana oslobode.

Nakon dvanaest godina plati Mahmut ovu nevjeru Krusama, u Crnojgori, gdje ostavi glavu, blago i vojsku. Bog ne plaća svake subote, no kad je volja njegova!

KRAGJA I PREKRAGJA ZVONA.

Pripovijest poborska našijeh doba.

S traga trideset godin' dana, jedno jutro u prvome prasku zore, baš kad se dijele dan i noć, vikne momak s Panj-kamena, poklič poborskijeh sela: „Oj kneže Vuko, kneže!“ Ozove mu se knez sa struge: „Oj, more, oj!“ A momče: „Dobro jutro!“ Pa knez po odušku: „Dobra mu sreća bila!“ Nastavi momak: „Hajde, zlo ti jutro ne bilo, neko ti odnese zvono s crkve.“ Skoči knez kao da se pomami, poklikne selo na okup, i ljudi oružani u tren od oka stanu se kod saborne crkve svetoga Jovana bogoslova, kad zbilja na crkvi nema zvona. Svako se snebi i začudi vražijem poslu, pak stadoše megju se gonetati i razgagjati ko je lupež i od kud. Ni stope ni tražine oko crkve, kao da nije ni čepala, kamo li vadala ljucka noga. Dok od jednom knez sjetno neveselo načne ovako da govori: „Evo nas, braćo, nagje iznenada šteta i sramota, da takijeh nije još na ljude padalo. Dogje lupež pak ne pokrade iz njedra. Sad će reći primorci cijelijem razlogom, da smo ništavci, koji ležimo ženama u skutovima bez gaća. Bolje da je grom spržio deset domaćina pri ovome zlu! Kad smo ispogibali na Kandiji, braneći duždu viteški otok, i kad nas je Mahmut paša opljačkao i zarobio, proste rane, svak se je barem po tri put zamijenio, a sad ostadosmo za ukor, kao da smo pripasali opregljače, ili zadjeli kugjelje! A ti, Raško, koji piriš gotovo u sjenu crkvenomu, kako se u zao čas ne probudi na onakvi ša-

r? jer nije tu bila vojsci šala natezati se onom hr-
n zvona niz ove predoli. — I čujte me dobro, Pobo-
dok ovoj kragji ne dogjemo u trag, neće se crkva
arati ni u njoj kangjela užeći, ni mi predavati pu-
ni prèskure, e da bi se i svetome Jovanu dotužilo,
lupeže nakaže i od njih čudo počini; jer mi se sve
što snijèva kao da ovoga ne bi bilo bez domaćega ma-
i navagjanja.“ Tako se knez dohvati rukom za bir-
:u, što je ukovana pri vratnicama crkvenijema; a
ugi ga dotakne za lakat, a ovoga treći, a trećega če-
rti, i tako sve na prije, dok načine oko crkve kolo,
k se iz glasa zakunu da bude kao što je knez re-
o.

Ne progovori niko osim Raška pri rastanku, ko-
ga u živac opeče ona kneževa ukorba: „Ja sam ju-
čio dan sjekao laz, pak zaspao kao zaklan i pre-
ah cijelu noć s uha na uho, dok me onaj poklič u
rićanju ne probudi. Kao pred nekijem čudom nijesam
kad u svom danu tvrgje usnuo. I čujte me dobro, bra-
, ako i nemate koga! Evo sam se primakao ždrijelu
ječnoga doma, pak vi se kunem na sva četiri jevan-
jelja, a prav se u Boga ne ukleo, volio bi da su mi
dinca sina s Kolovira donijeli u komade, nego što su
e obezvonili kao nikud ljudi. No opet se u jadu tje-
im i razabiram. I ako sam ja tobož najbliži susjed o-
ome hramu, ja mu nijesam ni čuvar ni domaćin, pak
e čudim, hvala mu i slava, ovome starcu svetome Jo-
anu, čemu se pušta plijeniti, kako lupežima ne osuši
uke do ramena, no pade na mene, da ga ja tobož ču-
am i stražim, koji nijesam vrijedan ni svoju sirotinju
aziti, a kamo li crkovinu. No čujte me! Ugovorimo na
vome mjestu sodžbinu pedeset žutijeh dukata, to je
ô mrtve glave, pak ih skupimo što crkovinom što se-

ovakijem porezom, da ih damo soku koji nasoči zvono i lupeže, a nećemo ga do muke prosočiti. Ovako su nam stari radili, pak radimo i mi."

I tako zbilja pritvrde i zaključe svi u jedno grlo, pak se razigju po raboti, a knez dade lidžbu na četiri pazara tri put u tri nedjelje, pred Budvom i pred Kotorom, na viru i na Crnojevića riječi: ko nasoči zvono i lupeža, da mu je sodžbine pedeset dukata i tvrda vjera da ga prosočiti neće do muke.

Ono ti ne progje dugo vremena, kad jedno veče u prvomu mraku pade prijatelj u kuću kneževu, nazove mu dobro veče, i pristupi k ognjištu, da se ozebao ogrije. Kad ostanu njih dva sama, rekne knezu, da je on glavom sokodržica. „Jeli vjera?" upita gost. „Jest," odvrati knez, tvrda, božja, po sto puta neprelomna." Pak skoči knez na noge, izvadi iz jedne škrabice zamotuljak novaca, i prebroji sokodržici dukat na dukat do pedeset. Sokodržica prihvati sodžbinu, omota je tvrdo u ubrus i položi za pas, pak počne pričati redom: „Onovečeri u sunčani zahod dogje k meni čovjek vjerni i uzdani, i reče mi dosta smućen: Evo, prijatelju, na mene grijeh i muka. Ni radeći ni gradeći, nego po božijoj volji napadoh nehotice na lupeže koji smakoše zvono sa svetoga Jovana poborskoga. Tajiti grehota, javiti napast, pak s jedne na drugu razmišljaj i gonetaj, pade mi na um da tebe pomolim, da budeš ovome poslu sokodržica. Poklisaru se glava ne siječe, nego hajde, primi sodžbinu, neka ti je od nje trećina, nasoči lupeže i zvono, ali me ne prosoči do muke, za jednoga Boga, jer ću propasti kao dlijeto iza pasa. Ne hćedeš li poći, na drugoga se čovjeka neću čisto obraćati, neka nam bude taj grijeh u ortadžbini. — Da ti pravo rečem, kneže, nijesam nikad u takve posle gazio, ni pr-

metao megju tugja vrata, pak sam se dugo opirao ;ovarao, da ko ne pomisli da sam se na dukate slaio. No kad čuh da sok ne sumaje nastaviti se na ;u sokodržicu i da će ova kragja utonuti, prepa- se duši, pak se primih, i dôh da ti pričam ovu ;ju pregju. — Evo tri godine minuše od kad Lješ- ıi ogradiše i osveštaše novu crkvu svetu Petku na l polja. Zaludu se na sve strane mučili da nabave ri zvono. Slali narudžbine u Mletke preko Kotora, iograd preko Cetinja, u Carigrad preko Skadra; ne m ga sugjeno dobaviti ni za koju cijenu, dok gjavo, ni ore ni kopa, nego radi oko krštene duše, nari ljetos dva od njih u Primorje da kopaju vresove ače, kojijema grade lule duandžijama. Ta su dvojica ebe vlaštoga konačili dvije noći. Preminula u te dajedna baba poborska, pak i oni došli babi na pob, da se napiju rakije a nazoblju koljiva. Vidjeli na svee Jovanu onaj lijepi zaklad, narajili se zlatnijem mu kom, pak im pade na um zla pomisao da svoju crkvu gjom pokrase. Kad doma, otvore se nekolicini selja- Reče Šuljo, što je toj stvari glava: — Eto nam zja va gologlava kao nevjesta bez vijenca! novci ne pošu, a u tome Primorju crkava i zvonâ kao maloga ia. Nego hajte da svučemo svetoga Jovana, a da oinemo ovu staricu, pak sva ta grehota o mojoj du- Da ti nijesu sveci kao mi samoživi i ćudi lakome, da bi bogati naga odio. Kad radim za slavu božju, tu nema ni grijeha ni čuda. A lako ćemo obisti; ako dâ zvono smaći sa crkve, nije čisto žao svetome Joiu dati zvono svetoj Petki. Ako pak zvono na našoj vi ne zanijemi ni promijeni glas, nije žao ni svetoj tki primiti dar. Nego hajte nekoliko druga, da ga doiemo. Pobori su daleko i pod tugjom povlasticom :

neće doći zvonu nikad u trag; a i da dogju, mi ćem se kleti da smo ga kupili u neznana trgovca, pak zvo no zvonu nalići. Ko da razazna? Lupež dušu topi ka doma nosi, a mi ćemo se kleti u svetoj Petki, pak na ona neće pustiti da se razgubamo. — I tako krenu nji devetina na božitnje poklade, noću putuju, a u alugam danuju, dok dogju treći dan u mrak u Pobore. Bila no mraćna, a vrijeme stravično; jalovili se oblaci u ov potočine kao mješine, a vjetrovi se pregonili i zuja niz ove strmene doline. Kad bilo gluho doba noći, pri spiju kod svetoga Jovana. Skoče dva od njih i ski zvono sa zvonika, pošto mu pasovima omotaju tuca da ne zvokotne. Ugjednu mu u uho trostruku uzicu, kroz uzicu dvostruki prlj, pak dva i dva s njim na ra me izmjenice, kad im breme dotuži; a ostali neki na prijeda kalauze, a neki s traga u zapleće. Od šume d šume, od planine do planine, dok dogju doma i prip zvono na svetu Petku, pak od mila boga tri dni be prekida zvonili, cucali, i tinkali.“

Knez je slušao ovu kazalicu najvišom pomnjo S početka se našali: „Čuo sam gdje ljudi govore, da č vjeku, koji hoće da zameće uljanik, trebaju tri ulišt ako će da mu čela napreduje: jedno kupovno, drugo da rovno, a treće kradovno; ali jošt nijesam čuo da se kra gjom crkve krase. Ja ti, prijatelju, neću ni napominja kakva te sad veza veže. Ko se hvata u kolo, treba d igra, ili se ne bio hvatati! Ja se nijesam jošt selom do govorio hoćemo li lupeže sudom goniti, ili zvono pre krasti. No recimo sad da ćemo sudom, trebuje da ide s nama na Cetinje, da tamo ispričaš sve to sudu, ka što si meni. Ako se lupeži pokore, ako vrate zvono plate samosedmom sodžbinu, a nama dangubu, dobro! t se zlo o najmanjoj prekide: neće trebovati da kazujem

ɔka. No ako se po čem lupeži dadoše u nijek i u hau, ako ni dogje luč do nokata a voda do ušiju, hoće ə sok, da ih za ruke dohvati. Ja imam jošt jedan dobri ꞉ok. Zvono je na sred njega šuplje kao da si ga svrdɔm provrtio, pak ću se pri muci i s tijem obisti. Kreemo li zvonu u prekragju, hoće nam se sok, da nam u ıgjoj zemlji kalauzi, da ni rozi ne porastu. Nego ti stani sutra u nas, a ja ću okupiti selo i donijeti doıa dogovornu."

Kad bilo sutradan po ručku, vikne pozivač s polića da idu seoski domaćini na zbor. Evo pristupaju rastva jedno po jedno pred crkvu. Svak se redom prersti i poljubi crkvene vratnice, pak posijedaju u okô, knez stade da kazuje sve redom. „Sad, reče otresno, ꞌdlučite, ili ćemo na Cetinje, da se sudimo, ili ćemo ıo zvono u prekragju, dvije vas volje kao kadiju."

Na to barjaktar zače prvi: „Ja ti se čudim, kne꞉e, kud si zašao. Šta će ti sud s lupežima? A da mi ladu Lješnjani trista zvona i čapru dukata, dok ne do꞉je ono naše zvono, čini mi se da sam bez nosa. I čujte ne dobro, dobri ljudi, odlučili kako vam je draže, ꞉leli se i sudili, ja vam neću od toga dijela. Sto se ɔuta mirili a sto podmirivali, dok ne propoje nad sveıjem Jovanom ono starinsko zvono, kojega mi je jedan ꞉jed kupio evo sto godina na Senegalji, pak ga pred lušom namijenio crkvi, jedan vi Bog a jedna božja vjeꞌa! hodiću zvonu u pohode, da znam za njega glavu lati. Ne uzmognem li ga donijeti, a ja ću ga opučiti, la ne zvuči ni nama ni njima. Nego hajte, nijedan ne ɔstanuo živ, na preuzim, dok se ova sodžbina ne proıese i ne prosije, da ga donesemo doma ili da ga svoȷom krvlju omočimo, da im ckvrn zvoni."

Na to odgovori stari Raško, prekrštenijeh ruku: „Ja sam za sud. Brza osveta gotova sramota. Da pogjemo i poginemo, bruka vrh bruke. Sveta Petka daleko tri konaka, u tugjoj zemlji, na sred runja polja, a oko njega sela i torovi da ne bi perje meso iznijelo, a kamo li mi onu grudu tuča. Barjaktaru je do koljena gdje je more najdublje, ali se danas još nešto hoće osim gologa junaštva, a to je razlog. U razlog se dakle, za jednoga Boga, da ne izginemo ludo! Držimo li se suda i pravoga puta, zvono će doći, a lupeži ostati grdni. Udarimo li stramputicom, nabasaćemo na ugasnu pogibiju. Nego hajdete na Cetinje, da se sudimo, pak možemo naopako kad drago. Eto, Bogu hvala, danas sud na Cetinju kao u kojega drago kralja, pravi, razboriti, ne umitni, koji neće poprijeko suditi ni svomu ni tugjinu. Sva ta sramota pala na moj obraz i brastvo, a junaštvo prištedimo višoj nevolji!“

Stade graja i prepiranje do podna. Neki hoće sudom, neki kradom; dok se najposlije utišmaju i sklonu na onu barjaktarevu, da pogju sutradan po zvono. Na tomu se mjestu odabere devet druga, po stasu i po godinama cvijet poborske omladine: otvore crkvu, celivaju ikone, ispovijedaju se i vodicom pričeste, pak svaki raspoloži svojijem imetkom, kao da će zbilja mrijeti. Pri rastanku zakunu se na časni krst, da će donijeti zvono svetomu Jovanu ili listom izginuti. Svaka kuća spremi svojemu junaku brašenice u torbi, rakije, mesa i hljeba; pak ih otprate plačem i blagoslovom do primorskoga ždrijela, gdje se pocelivaju i oproste, pak, udruživ se sa sokom, nastave putovanje subotom. I njima je bio konak danju grm, a hodili i mlitali od zvijezde do zvijezde, za sokom sustopice.

Treći dan, u prvi sat noći, prispiju na jedno :ijelo. Bijaše nebo vedro a mjesečina na zahodu. Gle- ju pod sobom prostrano Lješkopolje, gdje su ga oša- a sela, torovi i kolibe. Čuju pse gdje oko torinâ la- ; čuju čeljad gdje po gumnima žito vršu i vjeju, gdje lno drugo dozivlje i razgovore vode. Na jednoj uzno- oj livadi leži crkva sveta Petka, koja se do pô nje eli kao labud uz mjesečnu svijeću, a od pô nje osje- le je grane visokog i gustog jablana. Koliko su god četnici vruće krvi i na zor, koliko ih je god svijest)bodila da dobro rade, opet im se smrznu krv u ži- ma, kad vidješe gdje su zabroždili. Sjednu, pomole se)gu, kao ikad skrušeno, pak počnu jesti hljeba. Po :čeri uzme knez cunet pun rakije, i nazdravi družini 'ako: „O Bože i veliki sveti Jovane! Ako idemo komu ı napast, svi devet paski glave izgubili, psi nam trup- e izjeli, ne znalo nam se groba na ovome svijetu ni okoja na drugome, no ostali ljudima za ukor do deve-)ga pasa! Ako li smo pregnuli pravijem srcem, da pre- esemo ovu zadužbinu našijeh starijeh, i ako je ona ista i pravo stečena, sveta Petko mučenice, ti pomozi a zvono s mirom dignemo i ponesemo na njegov stari avičaj, gdje je bilo posvećeno i namijenjeno, bez po- ibije ni naše ni našijeh zlotvora, da se na njegov las opet kupimo i Boga hvalimo. Olakšaj teško breme, 'mekšaj ljuti tuč i posokoli srca naša!" A svi reknu ri put: „Amin!" Knez, da ohrabri vojsku, što bijaše dosta ijetna, okrene hitro s molitve na šalu: „Ja ću, reče)osmjehivajuć se, piti prvi, jer se bojim, ako se je koji od vas prepao, da mu ne udari zub o zub a ruke se zadrhtaju, pak da ne slomije cunet i ne prolije ra- kiju, a ja da ostanem žedan."

Kad u polju prestane graja i čeljad polijegaju, a noć prevali k drugoj polovini, reče barjaktar: „Evo je svak zaspao i utišmao u prvome snu, no hajte na posao! Ostani ti, kneže, samopeti na ovom ždrijelu u zastavi, a ja ću s trojicom i sa sokom na zvono, ako nam bude do muke, da ni braniš pleća i povratak iz polja; ako li izginemo, da ne pogje uza zvono i knez. A vas tri druga svežite dobro rese od struka pri ćese, da se kojemu ne omakne, jer bi obraznije bilo da dvojica poginu, nego da se rugaju Crnogorci: „„A čudno li su lacmani strugali, a niko ih nije gonio!““ Ako li koji pogine, zakunimo se da ćemo s njega oružje dići, da ga Crnogorci mrtva ne oderu; ako li se koji òbrani, da ga svakako radimo izvući; ako li ga ne mogasmo izvući, neka ga drug prituče, da im ne pane u ruke živ.“ Tako postave na tle dvije duge puške u prijekrst, pak se nad njim zakunu i oproste.

Tek prvi kokoti u selima zapoju, ona četiri požapke i na prste od noga dogju kod svete Petke. Bijaše sprednji zid visok tri šežnja, a na vrh lastovice zvonik i u njemu umješteno zvono. Kako se peti? Obagju sve oko crkve i niz livadu dokle je pobito mrtvačko mramorje nad grobljem. Svud vlada mrtva tišina, stravična samoća, niti se što drugo čuje do jejine, koja s najgornje stručice jablana gugućе, i kvrka žabâ u lužini. Srećom nagju crkovna vrata pritvorena. Otvore ih i ugju pobožno. Jedno je malo kangjeoce pred dverima ckiljelo. Pristupe jedan po jedan i celivaju prestolne ikone. U dnu crkve nagju mrtvačka nosila, opletena prućem a prošivena blurom i likom. Pripnu ih uz lastovicu crkovnu kao stube, da se uz njih popnu na zvonik. U to reče barjaktar: „Ja ću se pripeti na vrh lastovice, a vi čuvajte soka: ako iole vidite vojsku, ubite ga kao izda-

jicu, nek mre prije nas; ako bih našao zvono zaglavljeno, teško ću ga dići bez udarca, pak se bojim da ga ne opučim!“ — Baci struku, da se ne ometa, dohvati veliku pušku lijevom rukom, a desnom se priljubi nosilama, pak stade da se penje. Tek da se dokuči crkovnog pervraza, pukoše blure i lika, a nosila se raspletu i barjaktar sunovrati na tle bez da se òbrani. Čitav sat izgube oko pletera, dok ga tvrdo vežu konopljem i opet uza zid postave. Barjaktar se popne, pak sa zvonika pomuklo reče: „Nije zvono zaglavljeno, ali je oko njega ponova; novo mu je pružalo i teljiga; nego uljezi jedan u crkvu i ostavi tri plete na oltaru, da namirimo ovaj ponov, da se ne ogriješimo svetom Petkom.“ U to barjaktar omota svojijem pasom zvonu tucanj, a rukama iskoleće kline iz žovica i turi zvono na tle. Bila oko crkve zemlja meka, pak se ni čuo pad, ni ciklo zvono. Udjednu mu konoplje u uši, a kroz konoplje prlj, pak brže bolje k ždrijelu, gdje su ih družina u meterizu čekala. Svi se izrede, da celivaju zvono, pak pridaju nogama u bespuće, dok svanu; a kad zora zabijeli, pošto zametnu trag, uvuku se u jednu spilu, gdje predane, pak opet stramputicama u trk noću, a danju u šumi, dok na osvić četvrtka prispiju na vrh Bjelóškoga Sokola. Već se ne kriju ni boje, no razmotaj pasinu, a pusti tucanj, udare u zvono do Pobora, primorju na veliko znamenje.

Kako su ih doma dočekali, ne pitaj! Niti koga na putu čuli ni vidjeli, a došli punanijeh ćesa i objuženijeh od rose pušaka. Svako ih ljubi, grli, hvali, kao da su uskrsli; no mi se čini da jošt straže zvono od Lješnjana, jer „*Ko što čini, to i dočeka.*“

PROKLETI KAM.

Pripovijest grbaljska krajem petnaestoga vijeka.

I.

Vještica i poklon.

Jeseni godišta 1474 podrane u Kotor na pazar dva težaka grbaljska, oba sjetna i nevesela. Svane im na vrh Trojice, te prozoricom sljegnu niz onaj strmeni put, što je u to vrijeme bio gori i stropotniji nego li je danas. Uz takvi put malo su razgovora vodili, no, kad prispiju na Mokru Ploču iznad Škaljara, gdje im razdani, počne jedan drugoga zapitivati, kojijem poslom slazi u grad.

Mijat, po godinama mlagji, poče da priča prvi: „Brate, dogje mi sinoć zvaće od suda. Donese mi ga knežev ulak, da sam danas po svaki način preda nj, da me o debelu poslu raspitiva; ako li po čem ne poslušam, naredio je knezu, da mi selo izjede oraćega vola u globu. Dobri knez pridrži sudski pozov tri dni, pak sinoć, taman kad se izuvah da legnem, posla mi pozivača s pismom i s prijetnjom, da danas podranim bez čuda! Razbije mi se san misleći što ću sudu. Vidim lijepo da mi je od nekud napast, pak, i kad mi ne bi bilo višega zla, dosta mi je štete, da izgubim ovako vedri dan, kad svak sije, a ja se sudim.“

Na to će ti Novak: „Domišljaš li se, rašta ti je zvaće?“

„Ne, odista ništa, no se sve omišljam kao da je to kneževo maslo. U zao nam čas knežuju i banuju! Da mu je prosto što nas kmetiće guli i timari u gospodarevo ime, ali mu ne bilo prosto ni od Boga ni od naroda, što prisugjuje i što se Mlečićima udvara, da nas bolje kuju i stežu.“

„A što ti je s knezom?“ pripita Novak.

„Evo, čoeče, progjoše o megjudnice tri godine, da sam se, da oprostiš, oženio. A nijesu tri, no po jadima trideset i tri! Pridali se po grehoti tri sinčića, svaki zaludu bijesan i napredan, kao što neće biti, pak jedno jutro na priječac dvoje zakovrče, zdrava čitava kao puce. Izdahnuše isti dan bez bola i muke, ka' da bijahu usnuli. Bješe ih trostruko žalosnije onako nepretvorene staviti pod zemlju; svaki rumen ka' jabuka. Nas dvoje poraženo i tužno, na lik obezgranjena hrasta, zabavi se i oprijemi oko onog kamenog ostatka, dok i on poče da kljeca. Hćaše reći da se vrh njega neko kunijaše. Cijedi danas, cijedi sutra, ka' voštani dublijer uz plam, dok promoli stijenj. Topac se hvata za svašto, pa i za pjenu. Tako i ja čini što mi god ko kaza: vodi ga na liječnike naše i latinske, otvoraj mu knjigu u proroka, svéti masla a čitaj bdenja, zapreštaj i vodi ga pod jevangjelje: bolje ništa, već što uz glavu propade i muka. Proljetos donese grijeh jednog Brgjanina u selo, da veresija šumadinsko svinje do ulja. Večera i prenoći kod nas, pa, kad mu kazasmo čemu smo ucviljeni i obataljeni, reći će: „Tu vi je djecu izjela nespomenica, i dok joj ne dogjete u stope, nećete podići za vašeg vijeka od srca poroda, no se zaludu mučite i rasipate.“

„A kako ću je, nevoljnik, uloviti?“ pitaj ja. — „Okupaj, reče Brgjanin, to dijete u oči subote vodom s vre-

la, pa prelij vodu u jednu žgjelu, da ni kapi ne pogine i hajde onako s punom žgjelom od kuće do kuće, gdje je god babe, i pomoli svaku od njih, da umoči obje ruke u tu vodu, pa, kad se sve izrede, opet preokupaj njom sina u sunčani zahod: već mu zle duše nauditi neće. Ako li po čem koja baba ne hće omočiti ruke, ta ti je krvnica i iskopanica." Ja se toj basni od jada nasmij. No tek Brgjanin iz kuće, a popane žena da me proždre, da idem po babama i da im slimam kapu, da peru ruke. Ne bi kud kamo, no okupah sina i pôh s vaganom po selu, gdje je god babe, da se mije. Kad doprem kovačevoj kući u kraj sela, izagje mu mati, srdita i krvomutna žena, da te Bog ukloni! smutila bi za čas barjak vojske, i ako mi je nešto podaleko u svojti. „„A gdje si krenuo s tom bljudom? reče sa šale; ali te je pop poslao, da dijeliš vodicu po domovima?"" — Ja je zaludu nazovi tetkom i lijepo pomoli da pristupi kao ostale seoske starice, da opere ruke; a ona puče na mene svake jade, pak pošto me obruči, umače u kuću a zatvori vrata."

„A rašta te obruči?" pripita Novak; gdje je tobož bijediš, ili što ne vjeruje u maštu?"

„Ko? Ona? vikne Mijat. Vjeruje, sveca mi, više nego li oni Brgjanin. Puče na me kao bjesomučena: „„Vuci se otole, bruko i sramoto! Navede te ženina pamet da udaraš po selu, da se tobom puk ruga. Bolje da si rekao domaćici, da najprije obište svoja njedra, pak bi našla krvnicu na očinu prijekladu. Ponesi žgjelu u tazbinu, neka ti se najprije punica ispere, a za mene je lako. Vještica ne udi do milome.""

„A umi li ti se punica?" prekine Novak.

„Ne ni pero, otpovijeda Mijat, jer je tresijaše groznica u postelji, pak mi reče šura: „„Nemoj se, boga ti, s bonicom griješiti.""

„Te ti?“

„Te ja onako pokunjen i podvitijeh ušiju na ugasni dom.“

„Kaza li ženi, kako te osedla baba Cvijeta?“

„Kazah na moj zli put.“

„A ona?“

„A ona ni pet ni devet, no dohvati žgjelu, te s njom u bezrod materi nad postelju, da je kumi i preklinje, da smoči ruke. Dogje joj u to brat s tora, izaždene je iz kuće, slomije žgjelu, a prospe vodu. Ona stane da se grebe i da kuka u vas glas, a ja se pomami, ščepaj pušku i pogji, da se ubijem sa šurom. Skoči selo u razvagju, ne daj da se pokoljemo, no razagnaj oba kući, a uroči za sutradan seoski zbor, da sudi i trijebi zle duše. Doći će ti u to knez iz Mlina i reći će, da se ta stvar ne smije suditi već u Kotoru. Dok jedan zlosretnjik, kao što sam sâm, progovori: „Gospoda mletačka ne vjeruju u vještice, pak će zlarad pustiti da nam trag iskopaju.“ A jedan drugi: „Gospoda će ih još darovati, da nas prije iskorijene!“ A treći: „I u Mlečića ima vještica, pak ćemo s Kotorom lako, nego hajte da ih spržimo, ostatku na zdravlje.“ A potonji: „A da nego tako; svakako su ostarjele, i mukte hljeba troše.“

„Prizva li zbor babe na ispovijest?“ upita Novak.

„Kako ne? otpovijeda Mijat, Cvijetu i taštu mi.“

„Opravdaju li se, ka' što umiju?“

„Opravda se punica i zakle vrh oba sina, da se tomu liku nije obećala.“

„A Cvijeta?“

„A Cvijeta ka' Cvijeta! Neće nikad ni do vijeka priseći dušom, dok joj ne platim najprije oklevštinu. Uz to jedan seljanin kaza, kako ga nauči proročica iz Bara, da okadi sinovlju kolijevku suhom košuljom poganice. Kad se probudi u prve kokote, da prida slame volovima u jasli, ugleda nad kolijevkom šenično sito. Dohvati ga i objesi o klin pod kutnji trijem. Podrani na oranje, pogje da uzme pod trijem ralo i jaram, kad vidje nevigjeno čudo, gdje baba Cvijeta visi o klinu, obješena za gjerdan. On joj se primače, da vidi, je li otegla. Česa? Pomoli obješenica domaćina da je slimi s čuklja za mito, i pogode otkupa tri dukata, da mu ih tobož plati kad proda sukno sa stativå Slakomi se čoek na dukate u priček, ter je slimi i pusti, pošto mu se zakune da mu već neće zla ni pomisliti."

„Plati li baba otkup?" pripita Novak.

„Jadi je crni znali, ka' su je i znali, liše nas! nastavi Mijat. Drugi seljanin kaza, da je i on s nevolje hodio na proroka čak u Mostar, i po njegovu svjetu dohvati lepiricu, koja mu je u oči subote obletivala oko svijeće, kad je s kutnjom čeljagju večerivao. Opali joj krioca na plam, pak je baci u smetište. Kad sutra u jutro, evo baba Cvijeta, rukama o vratu, gdje mu traži soli, da vida pekotine. I tu joj vrag pomoga'! Zgami se domaćin na žut dukat; mjesti da je svijetu obliči, dade roguši šaku soli iz slanika, pošto joj okine kraj od opute s lijeve noge, da mu već po kući ne obigraje."

„Te su dvije debele!" opazi Novak.

„Čuj, da znaš! produlji Mijat. Puče baba Cvijeta na njih dvojicu svake pregrgjene jade. „„Navaliste, reče, na mene ka' na meki prijelaz, ali nijeste pogodili. Objema su vi matere móre i vještice, pa ste

naumili da ih mojom strukom zastupite. Svakoj su od njih dvije iznikli veprovi brci. Činiše da presuši živi izvor pod Jasenom i da nas pobije tuča lani tri put u tri subote. Navukoše pulješke vjedogonje, da razore crkovni zvonik ošmrkom, a prekogorne vukodlake, da nam rod sjeverom preotmu. Izjedoše od mrčanoga uštapa do prepolovne srijede trinaestero djece od sise, a udaviše rusane negjelje tri mladoženje, da im se nevjeste u crno omotaju pod vijencem. Obje se pretvaraju sinjastijem jarcem, da dave stoku gdje je spaze naprednu; sivijem sokolom, da grabe kokoši s ložnika i lijega; šarenijem čelozopcem, da iskopaju čele u roju; crnijem gavranom zlokobnikom, da slute pogibiju. A ta dva laživa svjedoka, što me pravu bijede i potvaraju, tako im dočekalo Uskrsa što im je od mene milije, ako su istinu kazala.““ — A mnozi reku: „Ako laže koza, ne laže rog! Ta su se zla zbilja slučila, pak ti znaš, ko ih je uradio, jer si mu ortak.“ Dohvate seljani babu Cvijetu, ko za ruku ko za nogu, ter je posmucaju put pasje jame iznad sela, gdje su, pričaju ljudi, u staro doba bjesovi ukovali cara Dukljana, da ne može življeti ni umrijeti; a za njima malo i veliko sustopice ka' za mrcem. Kad ova gungula dopre na raskršće, srete kalugjera prevlačkoga, koji je dohodio, da kupi ujam uljanoga mlina. — „A gdje ćete s tom babom?“ upita kalugjer. A množina mu odgovori: „Da zlu dušu sunovratimo u bezdanju, da joj se za kost ne zna.“ Na to će ti kalugjer izvaditi momku iz torbe svoje oružje, krst i petrahilj, pa stati kleti da se zemlja trese, da je ne porinu u ponor, dok je on ne ispovjedi i pričesti. „Ko će od vas, reče, primiti na svoju dušu njezine grehote?“ Seljani se snebe i skamene od onoga božjega straha, puste babu kalugjeru, da je vodi u manastir, i

tamo da je sredi, ka' da od svoje umire. Čeka selo babu, a ni babe ni od babe glasa."

„A vucijaše li je i ti na jamu, da joj se za kost ne zna?" zapita Novak naperenijeh ušiju. A Mijat: „Gdje svi Turci, tu i Uso mali!"

„Bojim se, dodade Novak, da će se to obiti o Usu."

„To da znaš," rekne Mijat.

„A imaš li prijatelja u sudu?"

„Imam jednoga kuma, što je sa sudom u dobru, no se sve bojim, da će biti inokosan."

„A držiš li ga kolačem?"

„Navrćem se češće. Evo mu i danas nosim glavu i zadnji čerek pekne, što sam odvojio od svojijeh ustiju."

„Sve se bojim, prida Novak, da ćeš ti poginuti s kolačem, a ja bez njega."

„Kako to?" upita Mijat istreštenijeh očiju.

„Lako, odgovori Novak. Užirio sam zaludu i ja jednu peknu, ne bješe je takve u svoj knežini; izjela mi sedam koša žita a deset želuda. Dogje pred Božić knez u nas, da mi načne bačvu vina, jer se prosuo glas da od koje on prvi okusi, neće joj se vino naoctiti. Tom srećom, od božitnjijeh poklada do Vasiljeva dnevi, ne ruča nikad doma. Kad ugleda peknu, reče: „Ala si je gospodski užirio!" A ja njemu: „Zaludu, kneže, kad se od nje neću omrsiti." A on začugjen: „Nijeku kami! Što govoriš, čoeče?" A ja: „Gospodaru ide glava i zadnji čerek u poklon, popu drugi uz bir, dva sam prva izio jošt ljeti, kad mi nestade domaćega žita, a meni će ostati ono drobno omrsku. *Nekomu na glas a nekomu na čast.*" Na to će ti knez: „A da bih te naučio, kako ćeš dati svakomu od šake do lakta?" — „A kako?" pripitam ja.

„Ti je, reče, ubij, osmudi i ostruži, pak je objesi o so-
ı pred kuću, kao da joj se krv cijedi, neka je svako
eda i neka se divi, pa kad primrači, unesi je u kuću
adimice, a kad je uneseš i spremiš, izagji opet na
or i stani u vas glas da kukaš: Ukrade mi neko pe-
ıu sa sohe! Tako ti neće niko zazirati da mu od nje
ıšlješ." — Hoću li, ne ću li, prelasti me grijeh da po-
ıšam kneza. Objesim peknu sregjenu o sohu, pak u-
ignem u podrum, da pretočim čabrić vina. Kad se vra-
m pred kuću, kad li pekne nije, nego je neko ponio
'ije mene. Stani ti ja zbilja da kukam, a knez od ne-
ıd dogje i reče mi: „Vikaj i kukaj bolje, da ti prije
lo vjeruje!" Ja mu se kuni i preklinji, da je istina i
ı se ne šalim. A on opet: „Tako, kume, tako! sad si
ɔdmirio poklon, bir i dug, nego mi plati svjet."

„To ti je on isti očistio!" prekine Mijat.

„A da ko do njega? povrne Novak. Ko će s
nezom da rati? Ter se ja nastavi jednoga kalugjera
revlačkoga, da ga pomoli na duhovnu, da mi plati pe-
nu, ili da mi se za nju opravi kletvom. Knez se njim
ıruga i izasmije, kao ko je obijesan. Teža mi je nje-
ova sila, nego svoja nevolja! Teže mi je što se sa
ınom bruka, nego što mi izjede božitnji ručak! Dok
ı učinim njemu pozov, da se sudimo danas u Kotoru,
opade me zvaće od gospodara, da mu nosim poklon,
i da s njegova idem preko granice; a u pustoj kući,
ɜr su tobož mesojegje, nema mrsa ni mišu. Nego znaš
to ćemo? Ti mi zajmi taj tvoj kolač, da ga ponesem
ronjaru u poklon, a ja ću mu tvoj razlog preporučiti
olje nego da je moj. On sjedi u sudu i može čoeka s
ješala dići. Da znaš ti koliko je on krivijeh ispravio,
ı pravijeh iskrivio!"

„I siromaške muke proždro!“ pridade Mijat.

„E jà! potvrdi Novak; ali da je prosto, kad ti je od uzdanice.“

U to prispiju na pazar i pogode meso u tri perpere, da ih Novak plati Mijatu od prvijeh tvorila što usiri.

II.

Kotorski sud sredovječni.

Pošto meso promijeni torbu, uljegnu putnici u Druškov dućan, da popiju, kao što su navikli, po kupicu rakije. Nagju Druška gdje se riječa s onijem kalugjerom, o kojemu su se putem razgovarali. Pristupe pokorno i poljube redovniku ruku. Zavadio se Druško s kalugjerima oko materine zadužbine. Ova starica ostavila sto cekina od svoga materinstva „da pogju u dva zvona vèličine onijeh što slave nad svetijem Tripunom u Kotoru; a tó ostavljam pred dušom mrtvijeh a za zdravlje živijeh, da mi sveti Arandio Mihail priteče duši u pomoć, kad se htjela dijeliti s ovijem svijetom; da je primi i prenese gdje se pravednici raduju, a gjavo neka utone u vječnu muku, gdje kokota ne poje, gdje zvona ne zvoni, gdje ih je od iskona trusa i trepeta. Ako li mi po čem sin Druško (ne bilo mu sugjeno!) ne ispuni ovaj moj zavjet, ne bio prost ni blagoslovljen pred Bogom ni pred ljudima.“

No Druško pokleknuo imućem, a ostao suhotan od novaca, trošeći u dobru čoeštvu i zajmljući gospodi kotorskoj, tek da s njim drûže, nije imao da kûpi crkvi zvona, no je prebacivao dûgom od dan na dan, kriveći

ı Petra čas Pavla; zanatliju u Mlecima, što zvona
ɔro slijeva; mrnara, koji ih je pod zimu ukrcao; na-
kon jug, što brani brodu da u krmu jedri. „To su
ke za muke, reče kalugjer Drušku. Evo treća go-
ıa da motaš brastvo začepicama: nije kud kamo, no
ɔna na srijedi, il ćemo te sudom goniti.“

Izagju iz dućana kalugjer i Mijat, a Novak osta-
s Druškom, pak počne da mu svoje bole otkrijeva.
›aj ti meni to meso, reče mu Druško, pošto žgjipi
rbu: ja ću ga s prijateljima izjesti, pak ćemo lako
ći knezu glave.“

Novak daruje Drušku kupovno meso, a Druško
, ponese doma, da se njim počasti. Pošto naredi do-
aćici, kako da ga zgotovi u lopiži i na ražnju, trkne
'aznoruk do susjeda Vraćena, koji je bio Novaku pro-
ar. Nagje ga u postelji gdje ječi, jer ga je bio vučac
ıopao u sve zglobove. „Koja te je nesreća pogodila?“
ɔita ga Druško.

„Zlâ, Druško, da gora bit ne može, odgovori Vra-
ın. Odmetnuli mi se kmeti, ne davaju uvjeta ni cari-
ɔ, to li će poklona i peškeša! A ja ostario godinama
osiromašio na djeci i na gospostvu, oboljeh i evo se
dušom dijelim. Pri tisuću ralâ oraće zemlje po Doli-
ıa i Mrčevu polju jedem arbanaško brašno; pri deset
ıljada motika vinograda pijem dalmatinsko vino, a
ri dvanaest dubravâ maslinâ davim se neosmočanijem
ranjem, a o svecu sladim dubrovačkijem uljem. Od
ıletačke vlade, mjesti pomoći i zaštite, dočekah od-
ıoć i odliku; ovehćala i preživjela, i svoje se sjeni
oji. Ivambegu pruža povlastice i poslastice, a nas, sta-
e prijatelje, odbija i zaboravlja. Moji su djedovi zado-
ili krvlju pronje i vlasteostvo, sudili kmetićima kao

pravi gospodari, zlice stezali i nakaživali, a dobre tješili i pitomili. A danas?“

„Svaki dan će gore, odvrati Druško. Preoteli kalugjeri mah! Do sad su u potaji uckali i nagovarali kmetiće, da vas ne priznaju za gospodare, a sad očigledice i otvorito sude i jedu vaše plodove i poklone, a na sva usta viču: Zemlja božja, a muka težačka! Izjedoše Novaku, tvome kmetiću, prijevarke i kradom prasicu, u dogovor sa knezom, da ti nema od kud donijeti poklona ni peškeša. Spališe babu Cvijetu u manastirskoj peći, pošto je pronesu vješticom, da ih ne preži i nadvara što zbore i snuju, kad u selo dogju. Obnoć udjelju dlijetom na jednu ploču starinska slova, kako ste vi vlastela podjarmila puk i silom mu se nametnula gospodarom, pak ploču zakopaju dva šežnja pod zemlju, a prospu glas da je dolazio sveti Srgj igumnu na san, i rekao mu da kopa iza svete trpeze. Tú otkriju i otkopaju ploču, pak je litijom prenesu staru u crkvu puku na ugledu. Isprebijaju fratra, koji je dolazio u Tivat, da poje misu o Tijelu slavnome u Grgurinovoj crkvici, i pričaju narodu, da se od vas latinâ neće gjavolji posvetiti, jer jedete žabe i spuževe, mrcinu i slegjenu krv, a u časni post mrsite sirom i ribom.“

A Vraćen zajauče od bola, pa posjede i reče: „Ja sam odavna vlastelu opomenuo da gojimo zmiju u njedrima. Pošto pade carstvo srpsko, a Gjuragj Branković očisti nogu od Boke, bijaše se vatra pritajila i gotovo pregasila, no je kalugjeri propovijedanjem, a slijepci pjesmama požegu i razjare. Kad vidjesmo da će opet planuti, posavjetujemo se megju se i pošaljemo krvavu žalbu u Mletke, i reknemo gospoštini oblo i bistro: Mi vam ne krijemo u kučine: ako ne iskopate kalugjere i slijepce, nama vlasteli, što smo vam tobož ogranci, ne-

ıa zakopa u Boci. Ovo smo krupno pogriješili, jer Mleıćima nije stalo da meni i mome drugu bude lakše, no aze sebe. Da smo bili dosjetljiviji, pisali bi, da će kaıgjeri i slijepci dići narod i izagnati svetoga Marka iz ıoke; tad bi nas prije poslušali. Pak znaš li, Druško, akav nam odgovor dogje? „Gospoština mni, da je boe iskopati masline nego li kalugjere i slijepce, slabu eljad, jer težaci uljem bogate, pa kad obogate, stanu ragovati, a u nevolji izgube čoeštvo i junaštvo.“ Kad ula gospoda da će joj masline iskorijeniti, i ako ne rimamo s njih ulja ni što je dosta svijeći, prepani se, odvij rep, a jezikom za zube. No ako je istina što am skoro čuo, da crna kapa priča puku, kako je Steın Crnojević založio kotorskoj vlasteli Grbalj i što je Grblju za tisuću dukata veresije, i da mu je vlastan in da ga otkupi i pobije granice sa Žute grede, kamialom, do dno soliockoga polja, to bi bio neisposni griıh, koji bi podbô tromu vladu da ih prožene preko rha, da već megju nama ne pire.“

„Ta je stara, reče Druško, no je novije i gore.“

„A koja bi spored te mogla biti gora?“ upita 'raćen žurno, kao da je bio najzdraviji.

A Druško: „Od kad vladika diže sa stolom s Prelake a sjede na Vranjini u sred Blata, svaki dan se ogovara i dopisiva s brastvom prevlačkijem, i već se o puku javno zbori: Crn mu obraz bio Ivambegu što e otkupi Grbalj, ja li ga ne primi.“

„A ima li o tome svjedoka ili barem sroka?“ ıripita Vraćen.

„Svjedok sam ja, a srok ti, koji ne primaš ni ıvjeta ni poklona, od kad se vladika preseli,“ odvrati)ruško.

„A bi li to rekao kalugjerima u brk i, ako dogj do muke, kleo se?“ doda Vraćen.

„Hoću, ako Bog da, danas kad se pred sudom u-očimo, otpovijeda Druško. Zovu me da im platim, il da predam zvona, što mi je tobož mati crkvi zavješta-la, a oni su isti u nje ime napisali potonje pismo, ka joj se bio jezik zavezao a vratne i petne žile ispresije-cale, kad je bila više toga no ovoga svijeta, pak pro-čitali pismo pri pogrebu, kao da je napisano iz nj glave i čiste pameti. Svako reče, kad ču: Pokoj joj Bo da' starici, pošteno li je umrla! Tom majstorijom mâm siromahe, da se prijelozima prosipaju i zadužuju. Sa me gone sudom da im dam zvona, pa, ako me sud n hćene priteći, prijete da će dići na mene kletvena bde-nja u crnijem odeždama a svijećama naopako, da s Bog rasrči, a ko čuje da mu se dlake ježe a srce pro-trne. No se ja svakako više plašim vašega suda, no ka-lugjerskijeh kletava, jer se vi sugje pojunačite na pri-jatelja, a od zlotvora se prepanete.“

„Kad je tako, zaključi Vraćen, i kad te Bog i na-ša pravica uče, da nas vlastelu od propasti sačuvaš, haj-de se ispovijedaj sudu i providuru: sve kaži pod klet-vom. Ja tamo danas ne mogu od života. Ako prije n umrem, tvoja zasluga neće utonuti. Evo ti zgode d od potištenjaka postaneš čoekom i kotorskijem pl-mićem, što ti ne bi praunuče dočekalo, pak da je ka Kraljević Marko.“

„Ne šali se, gospodaru, siromasima, pridade Dru-ško. Što mi hoće gola gospoština, kad rakiju preprod-jem na razmijerke, da djecu prehranim? Znaš li dubrov-čku riječ: *Rgja se od gvožgja nikad ne odvaje*; *tu n je gospostva gdje ga loza ne daje?*“ Na to se Vraće sitan nasmije i zamoli Druška, da mu opet tu poslovi

izusti, da je bolje u pamet pritvrdi. — „Nije tako, moj :uško, moj sinko, jer mi po godinama možeš sin bi- Svaka je loza jednom nikla, pak se vremenom raz- anala i žilama učvrstila. I Pačkvali je pretrgario si- m i oputom, pak mu srećom jedan prevlački kalugjer tavi na sahrani prošitu torbu, da mu je čuva dok se ›vrati iz svete zemlje, gdje je hodio da celiva božji ob. Tamo ga omete čuma, a Pačkvali, kad mu ču pu- i glas, otvori torbu i megju prnjama i rutinama na- e dragi kamen od jasofije, iz kojega sijevaju varovni- kao iz užarene mazije gvožgja, kad je kovač mlati, : kojega se može večerati kao uza zublju. Daruje kam agu svetoga Marka, a dobije u uzdar mletačko plem- vo i mnoge druge povlastice. To li ne bi ti, kad sa- ıvaš duždu Boku i u njoj vlastelu? Daćemo ti mi go- ›oda četvrtinu prevlačke crkovine, stolac u crkvi i mje- o u sudu, spored najstarijih kuća. Takve sreće, ako :imaš pameti, neće te zapasti u tvom vijeku.“

Tu utvrde ruku na ruku božju vjeru. Druško iza- e veseo, a Vraćen napiše i opremi list sudnicima, da ›stupaju s Druškom na lijepe.

Druško nagje Mijata, odvoji ga od kalugjera i po- :de doma. Kad ugju u jednu klijet, Druško preobide › klijeti, da se nije ko zabio, da uša, pak zatvori vra- ı iznutra.

„A Mijate, zla ti sreća, čemu pogibe ludo?“

„Nijesam, ni dao Bog! reče Mijat, a rašta?“

„Kako rašta? vikne Druško; osudi babu Cvijetu a pasju smrt!“

A Mijat: „Ja nijesam no selo. Ali joj ne moga- no svi ništa, jer je izbavi kalugjer iz našijeh ruka.“

A Druško: „A znaš li što se od nje dogodi?“

A Mijat: „Sad sam baš pitao kalugjera, pak mi reče, da je oni nijesu mogli odriješiti, nego da su j opremili vladici na Vranjinu, da je on odriješa."

„Ona je sregjena i oproštena, moj Mijate, tak ne bio ko ti je mio! pak ćeš je danas ti platiti. No bježi dok te žbiri ne optaju, jer si poginuo sramotno."

„Ja?"

„Ti, duše mi, pak da si deset puta viši neg si."

„A ima li lijeka, da prav ne ginem?"

„Ima, vaistinu, ako kažeš sudu kako je bilo: d su te naučili kalugjeri prevlački da pred pukom obijed babu Cvijetu, pak da su je oni isti poveli u manastir obnoć spalili u užikanoj peći."

„Ja voliji poginuti na pravu Boga, reče Mijat o tresno, nego li maći na dušu pravedne kalugjere."

„Eto vidiš, prihvati Druško, kako nećeš istin no se uzdaš u laž."

„Ja se ne uzdam u laž, povrne Mijat, no ho ćeš ti da mi je silimice nametneš."

Tad Druško jetko: „Ja ne bih na te ni glave o bratio, da mi se nije Novak o vrat objesio, da ti pom gnem. Nego bjež', jer si poginuo!"

„Neću prav, boga mi, zaključi Mijat, no ću n diti da se zamijenim, da barem imam s čega mr jeti."

A Druško: „Pazi šta radiš: ne kaj se u nevr jeme."

A Mijat: „Hvala da je Bogu, neka je više muč nika!"

Mijat izagje, a Novak uljegne u klijet kod Dru ška.

„Novače, veselo! reče mu Druško; nagje sud je kalugjer knezu ortak, i da su ti oba prasicu alili."

„Neće biti kalugjer, ni dao Bog, primjeti Novak; dovnici nijesu jošt u takva djela broždili."

A Druško: „A no su sad počeli; svjedok kazuje o da si sve očima gledao."

A Novak: „Bog i moja pravica! Dobro se reklo: *ıklela se zemlja raju, da se tajne obaznaju.*"

A Druško: „Sad gospodar vidi, da si prav, pak mu draži no ikad. Grehota da taj svjedok neće da obliči i da lupeže dohvati za ruku, jer ih se boji; i se je sudu zakleo vrh dva sina i trećega sinovca, ı je istinu kazao. Sad, ako ti pritvrdiš kletvom, da je jedok pravo kazao, lupeži će sramotno platiti kragju prijevaru."

„A kako, u zao čas, da se ja kunem, kad od ista : znam, no samo što sumnjam i nagagjam?" dodade ovak.

A Druško ga nauči: „Lako ti se kleti vrhu tugje povijesti. O duši svjedokovoj grijeh i čudo, ako se ıde krivo zakleo."

A Novak: „Neću se ja u neznanju kleti, ni su- o Bog! To bi bilo što se priča: dva bez duše a tre- bez glave. No znaš kako bi se kleo, kad bi ti prije ıene prisegnuo, da je svjedok istinu kazao?"

A Druško: „Bi li se ti zbilja kleo vrhu moje kle- re?"

A Novak: „Bih, da se znam razgubati i poma- ıiti."

A Druško: A ti me dakle kuni, da prisegnem, ako je svjedok bezimeni sve pravo kazao."

A Novak: „Neću ja ovdje na drvenijem slikama, no hajdemo u crkvu, pak se kuni pred prestolnijem ikonama srebrnijem, da se zemlja trese."

Pošto se Druško zakle na volju Novakovu pred carskijem dverima, pogje u sud i u providnika, pak tamo izlaže sve što je Vraćenu obećao, i tu se zakune pred raspećem, da je kazao istinsku istinu.

Sjedjelo u kotorskomu sudu dvanaest vlastela, a na čelu im providnikova zamjenica. Svake je godine trećina otpadala na sreću, pak se dopunjala općijem izborom vlasteoskijem. Sudili bi zborno i u glavi i u imuću, bez obrane i priziva, po grackome starostavniku, kako su ga sami razumijevali i nedostatke mu samovoljno dopunjali.

Pismo Vraćenovo uzruja sudnike, i onako plašive i sumnjičave. Zakunu Novaka da je neznani svjedok sve pravo ispričao.

Za Novakom dogje red Mijata. Iskušavaju ga s daleka i majstorijom o babi Cvijeti i o kalugjerima. Mijat kaza pravo sve redimice, kao što je Novaku putom pripovijedao. Kad sudnici vide da Mijat ne kazuje kako je njima milo i ne ugagja u Druškove riječi, narede mučiteljima da ga prenesu u jednu mračnu izbu. Tu mu vežu ruke i noge užem u četvorak opletenijem, a prodjednutijem kroz dvije gvozdene brnjice što se okreću na čekrk, pak raspnu megju dvije zasagjene grede i stanu da ga protežu, dok mu se presumite rebra, a odvoji zglob od zgloba.

Na takvijem mukama vikne Mijat stravično: „A ljudi, za veliko ime božje, što od mene siraka činite? Što me od jednom ne smaknete, no mi takve muke zadavate, kao da nijesam krštena duša?"

A krvník mu reče: „Ako istinu ne kažeš, ovako ı te mučiti, dok ti duša kroz nozdra ispane!“

A Mijat pothvati: „Nemam, za Boga, da kažem šta više od onoga što ste čuli, tako me Bog izbavio vašijeh ruka!“

Onda mučitelji okupe uža i smotaju mučenika kao klupko, previnu mu ruke i noge tako da mu pête tanu šiju a dlani lopatice. Stane nevoljnik da jauče da e sve razlijega, pa kad mu bolovi dotuže, bobočući ekne: „Pustite me, da vam se ispovijedam.“

Tad ga slime na tle i dadnu mu da pije rakije, la se tobož malašno pokrijepi.

Pošto odahne i pošto mu se povrati išno duha, othvati i počne da se kune, da ništa ne zna više od noga što je kazao.

Kad vidje da će ga opet mučiti, rekne: „Sve je stina što je taj bezimeni svjedok kazao. Kalugjeri spaiše babu a nas kmetiće uče da ustanemo protiv gosodara i da idemo pod Ivambega.“ Te riječi Mijatove rimi sud pod pero, pak mu pruže raspeće, da se kue kako je istinu kazao. Dohvati Mijat raspeće, prekrti se, celi ga i reče: „Bože i časni krste, oprosti mi rešnome, što sam pod teškijem mukama lagao i prae ljude potvorio.“

Onda sudnici narede, da mu na poplate prilijepe uareno gvožgje. I krvniku se ražali, pak mu pomukle rišapti: „Kuni se, nesretniče božji, to je svakako lainsko raspeće.“ A Mijat: „Ako je i latinsko, Bog je edan, pak bi me krivokletnika stigao gorijem mukama, lego su ove vaše.“

Kad mu puče koža na poplatima a meso se rasoči, stade opet da leleče na vas glas, pa na novo pregjeri od muke i reče da je sve istina što je svjedok

kazao, i da nije kalugjerima ništa predigao. Kad na kletvi, opet stade da mucka i da izmiče, dok ga jedan od onijeh obješenjaka udari zaušnicom po obrazu tako da mu puče krv grlom i nosom. Zakune se kako mu reknu, potpiše krstom lažljivu svjedodžbu, pak što od straha što od bola, obumre i pane u nesvjesticu. Potajom i u mrtvačkom odru prenesu ga u tamnicu, i svale na tle na jednu rastrtu bjeljinu.

Dogje red kalugjera i Druška da se sude oko zvona. Kalugjer potraži da sud prinudi Druška da preda manastiru materinu zadužbinu: „Gospodo sugje! Naši su manastiri postali i obdržaju se zavjetima i zadužbinama . . ."

„I kragjom!" dodade Druško.

„Ne presijecaj!" opomene ga sugja.

A kalugjer, kao da nije ni čuo, nastavi: „Evo tri godine da se prestavila Druškova mati, dobra i pobožna starica, Bog da je prosti, pak na smrtnu času zavještala dva zvona svetome Arhangjelu, kao što izgovara potonje pismo . . ."

A Druško: „Koje ste vi sami pisali i naregjivali, kad je ona bila zanijemljela i zakovrčila."

A sugja: „Opet ti velju, da ne presijecaš redovnika."

Kalugjer produži: „Sin joj Druško, evo ga ovdje, nijecka se da ispuni materinu zadužbinu, nego prebacuje i odmiče, kao da će ga snom proći. On živi s toga pod roditeljevijem proklestvom, pak bi mi duhovnici bili dužni da mu ne otpojamo ni prekagjujemo; no se sve nadali da će doći pri sebi i na pravi put, pak ga ne hćesmo odbijati od crkve ni pred pukom obličiti . . ."

A Druško: „Jer su vi bile milije proskure i birovi, no crkovni zakoni . . ."

A sugja: „I trećom ti velim da mučiš!"

Kalugjer zaključi: „Poslalo me brastvo k vama, oji zemlji sudite . . ."

A Druško ga opet prekide: „I kalugjerima, ako e da im gospostvo ustraje."

Sugja se nadme i vikne: „Druško, jezikom za ube!"

Kalugjer nastavi: „Da vi svedete rukom od suda voga Druška, da preda manastiru zvona, eda bi mu ıateri bilo lakše duši, i da slimi sa sebe kletvu rodieljsku, u koju je upao."

A Druško smijući se: „Ako li ga zemaljski sud e natjera da preda zvona silimice, mi ćemo ga kalujeri po našijem zakonima spržiti živa, kao dušu izguljenu i neznabožnu, a mater mu ispisati iz čitulje mrvačke, kao da nije bila krštena . . ."

A sugja: „Muči, umukao!" Pak u sebi: „Ako ću ti ı! Ne šali se barem pred sudom, no kazuj pravo, rata nijesi izvršio u tri ljeta materinu zadužbinu, no zaovetaš i odmičeš, kao da će te snom proći?"

Na to će Druško ozbiljno: „Moja je kuća od pamivijeka pobožna i bogobojazna: o tomu su živi svjedoi mnogi prijelozi što vise i danas o svetijem prilikama ı kotorskoj crkvi. Ja se nijesam od njih izrodio, ıo krasio i potpomagao svoju crkvu, u kojoj sam krten i vjènčan, i gdje će mi kosti opočinuti, ako mi bue od Boga sugjeno. No od kad kalugjeri udariše u oahniti vjetar, omrznu mi s njih sveti Mihail (Bože mi ıe upiši u grijeh), pak rekoh u sebi: ako im neću žlje aditi, ano im barem neću dobre misliti. U staro doba :alugjeri osnovaše manastire i podigoše hramove proıujom i postom, a danas pune svoju torbu, pa kad im ırelijeva, odliju je bratanićima i sestrićnama, a puku

propovijedaju mjesti slova božjega navjete gjavolje, dok ga smamiše i obezumiše, da udari u nesvijesni vrtolac, a uz to manastiri propadaju, crkve ginu a vjera tone. No i ako mi nije mati ostavila t zvona svetome Mihailu, jer je smrt iz ubaha ukrade, ja bi ih isto priložio manastiru na slavu Arangjelovu, koji će mi mjeriti dušu na tereziji, kad gogj bude, i suditi potanje no vi. Ali kad promislim komu ću ih dati i ko će s njima vladati, udare mi plamovi uz pleća, pak zadrhtim kao list na gori, kad ga sjever ošine. Nema već redovnika staroga kova, posnikâ, trudoljubacâ i štednikâ, da sade i grade; sjetnika, mirotvoracâ, da tješe i tule, no ih ima samoživacâ, da požižu, draže i na svako zlo navedaju. Ja se danimice s pukom miješam, pak čujem i vidim što mu ti sveti oci u uho udijevaju. Ako smo i jedne vjere, nijesmo jedne ćudi; ako smo i braća, nijesmo družina. Ko gjavolom tikve sadi, o glavu mu se lome! Ne dam zvonâ bez muke!“

Na to će kalugjer tiho: „Ja nijesam došao pred ove obraze, da se psujem i brukam, nego da se sudim i razlogu podam. Druško skače jelenovijem skokom u lisičijoj koži, kao ko je sudu i zakučicama vješt, a meni slane kite po obrazu biju od njegova stida. Ako propadaju crkve i manastiri, nije kriv ko ih nadvara i njihovo traži, no ko im imanje pritiska, zadužbine usteže, rukodavanje potomi. Ne žali se Druško na kalugjere, što manastirskijem napunjaju svoju torbu, no žali što je ne izruče u njegovu. Ne laje kúco sela radi, no sebe radi! Takvu je soju ljudi Hristos gonio bičem iz svetog Siona!“

Sugja osudi dogovorno s družinom:

„Ti, Druško, nećeš dati zvona popu ni djaku, no Bogu i crkvi, ma ih sutradan kalugjeri prodali. U tri

;odine, od kad ti je mati preminula, nijesi se sudu po-
ɪalio, da ti je napast i da su kalugjeri prijevarke za-
ɪisali tu zadužbinu u nje ime, no si sad udario, da se
ɪtimaš, pak si to začeo s debljega kraja. Valja da daš
ɪvona do Mitrovadne, kad što pristupi, iz oka il iz bo-
;a, ili će ti sud lidžbom prodavati dobra, da crkvu na-
niri."

Druško izagje nezrelice, povikujući: „Kako pra-
'o tako zdravo!" A kalugjer po za njim tiho i smire-
ɪo.

Kad izagju njih dvojica iz suda, uljegnu knez i
Novak. Ispriča Novak sudu, kako mu je knez izio pra-
ɪicu majstorski, tek da ga omrazi s gospodarom, da mu
ɪema od šta ponijeti poklona.

A knez živahno: „Teško onome, koji se uzda u
až i u šuplju tikvu. Gospodo! dogovorili se neki kme-
ɪići da ne daju gospodarima ni uvjeta ni poklona, pa
ɪad dogju kola k brijegu, stadoše da lažu i da potva-
'aju. Nijesam ja učio Novaka da vješa peknu o sohu,
ɪiti sam se učen šaliti s takvom sojom ljudi, nego sam
ɪu nevolju svjetovao da nosi gospodaru poklon, da uza-
ɪivi na njegovo, jer koju ruku nije sjeći, valja ljubiti.
No je Novaku bilo draže da ono meso zdrobi svojom
ɪvakalicom i da počasti dvije tri skorovečernje delije,
ɪto digoše svijet na toljagu i s kojijema se udružio, da
ɪagovaraju kmetiće, da se odmeću gospodarima. Dok je
ɪečenice trajalo, a kobasice vrhu ognja visjele, nije se
ɪ Novakovoj kući lijegalo prije ponoći, no do kokota
ɪz gusle, u igri, u gonetalicama, da se susjestvo razli-
ega a selo progluši."

„Nas oba ne možemo kneževati, jer su jasli tije-
ɪne. No, gospodo, birajte megju mnom, koji sam na de-

vet čuda s pukom, da ga svedam na dužnost, i njim, koji ga uči da se odmeće i ustaje."

Novak se zabuni, pak poslije podužeg mučanja proprti: „Znate li vi, gospodo, čemu kokotu režu huhor kad ga škope?"

A jedan sugja smijući se: „Ne mi, vaistinu, ništa, jer nijesmo navikli kokote škopiti."

A knez pomuklo: „Ne, boga mi, kokote, no ljudi!"

Novak nastavi: „Kad ne znate, ja ću vi kazati:

Režu mu huhor, da zaboravi donju ranu pri gornjoj, pa da se zabavi pri glavobolji, kako neće prokljuvati i pozlijegjeti donju ranu."

A sugja: „Pak?"

Novak zaključi: „Tako i mene ubi knez u glavu, da pri njoj zaboravim prasicu, pošto se njom gostio i božić oslavio. I vigju lijepo da bih poginuo, no mi je volja božja pritekla u pomoć i proputila soka, da se pravo sudu ispovijeda."

„Kazuj, kneže, reče sugja, jesu li se zbilja zarekli kmeti na kakvom skupu ili zboru, da ne davaju gospodarima ni poklona ni uvjeta?"

A knez: „Ne uči se skup od skupa, nego drug od druga. Kad počne jedan da ne daje, a probije mu, drugi čini sutra, a deset ih prekosutra. Za davanje treba skupa i zbora, a za nedavanje svak je ma koji čas gotov."

Hćaše knez da još drobi, no mu sugje ne dadnu nego osude da plati prasicu samosedmom i da već ne knezuje.

U sami mrak uljegne Druško u Vraćena. Upita ga bonik: „Što bi?"

„Boga mi, lijepo, kaza Druško. Dok dobijem temelj, plemstvo i stolìcu u crkvi, osudi me taj vaš sud da dam zvona, ako će mi žuć prsnuti. Rekoh li ti ja, gospodaru, što će mi se dogoditi i kakve su te vaše sugje? Povjeruju kalugjera, a moj razlog pod noge!"

Vraćen se posmijehne i dohvati ruku Druškovu, pa mu je stane mazati svojim dlanom: „Tako treba da bude, moj sinko (jer bih te mogao roditi); to se zove mudrost. Mi ćemo ti dobaviti zvona kakvijeh u Boki nema, pak ih crkvi daj, a kalugjerima na miru; tako ćeš ih bolje musti i nadvarati što misle i snuju. Već smo zvona naručili, pa, kad stignu, ponesi ih u manastir, tu se ispovijedaj i pričesti po vašu, pani kalugjerima pod noge, ljubi im skute i rukavce, primi pokoru i oprijatelji se: tako ćeš ih nagnati da ti povjeruju i da te opet priljube. Danas ne smijem da ti više kažem, jer su stvari skrovite, za koje smo uhvatili vjeru da ćemo ih pritajiti. Imaj pamet, otvorila ti se sreća; nemoj da izvjetri!"

Druško se stisne u ramena, nazove Vraćenu dobru noć, pak pogje doma, gdje ga je meso vareno i pečeno od podna čekalo.

III.

Ispovijest.

Pošto je nesretnji Mijat nešto izbolio i životom objačao, pošalju ga kotorski sudnici u Mletke, da tamo pritvrdi svjedodžbu, koju su mu pod mukama iz ustiju izvukli.

Kad dogje Mijat u Mletke, mjesti da pritvrdi svjedodžbu, poče da izmiče: „Sve što sam, reče, u Kotoru kazao, gola je laža, na koju me natjeraše oni bezakoni sudnici, Bog im sudio, kao oni meni!"

Tad ga Mlećići bace u svoje tamne izbe, da ne vidi bijela dana, ni ko mu danimice pruža koru sjerčana hljeba, gdje bi od smrada i od vlage pseto crklo.

Osmi dan dogje i sjedne kod sužnja jedan duhovnik, koji mu žalosnijem glasom rekne: „Mijate!, došao sam, da vršim što me crkva duži. Osudio te pravedni mletački sud na vješala, i u velikoj svojoj milosti i dobroti darovao ti života do sutra u podne, da se od grijeha kaješ."

„Ja se veseljah, odgovori Mijat, da me je Bog doveo gdje se pravo sudi, pak se nadah i sebe varah da će me tobož ovi starokućići osloboditi da doma idem. Kad hćah da zapojem: Blago meni, evo me! a ja zakukaj: Lele meni, nije me! Ali svakako da im je prosta krv moja, kad me neće mučiti, no od jednom smaći."

Duhovnik objesi petrahilj o vrat, pročita Mijatu proštenu molitvu vrh glave, pak mu rekne: „Pristupi i ispovijedaj grehove, koje si učinio ili smislio od kad sebe znaš do jutros."

Povrne Mijat: „Ne bih ti ja, pope, ispričao za godinu ni one krupnije, koje sam upamtio, to li sijaset drobnijeh, koje sam sâm zaboravio. No, da ne težam ni sebi ni tebi, prekinimo na to, da ti povijedam, ako ćeš me čuti, s čega su me tisli u ovu jamu i rašta ću sutra sramotno umrijeti."

Tad Mijat ispriča duhovniku redimice sve ono što već zna, ako je ko pročitao i upamtio ovu pripovijest do ovdje.

„Zlo si uradio da se priča, vikne pop, da pod krstom i kletvom potvoriš te kalugjere, ako su zbilja pravi. Tebe ne bi odriješila, da ih na jedno sastaviš, sva četiri vaselenska patrijara, to li ja najmlagji megju braćom. Utopio si dušu a okaljao obraz. Nećeš naći pokoja na tome svijetu, niti će ti se truplje raspasti na ovome, no će se tvoj grob prosjesti devet šežanja duboko, da se tobom mrtvijem puk uklinja."

A Mijat razabran: „Neće biti sve to tako, o pope! Nije Bog naše ćudi opake, no milostiv i pravedan. Ja nijesam kriv što sam se ragjao i što su mi muke dovrele, kad su me na riganj rastezali, da mi se bubrezi odvaju. Da ko tebe i te vaselenske patrijare stavi za očni tren na onu protezavicu, i vas malo izgruha, odricali bi ste se i Boga i zakona, a i majčina mlijeka. No nemoj mudrovati, nego driješaj i praštaj, pa kako mi tamo bude, tot ga meni!"

„Ja ne znam ni sam, povrne duhovnik, što bi mi sveštenici radili na takvoj muci, i bi li bili dostojni da nas Bog ohrabri, da zaboravimo i pregorimo ovo umrlo tijelo pri duši; no znam čisto, da ko prava čoeka potvori, topi dušu u bezdanju, gdje će se oko nje grabiti i pregoniti rogati bjesovi, ko da je prije raskube i na ražanj natakne. Druge su to muke, moj Mijate, nego li te kotorske; to ti ne dao Bog ni u snu snjeti!"

A Mijat hladnokrvno: „Ja se božje ne bojim, jer sam se ovdje u Mlecima odrekao u današnji dan lažne i napasne kotorske ispovijesti, pak, i ako je bilo raspeće latinsko na komu sam prisegnuo, daću sutra glavu za dušu. Ja mnim da može poći jedna za drugu na koji mu drago sud ili pazar. Za to idem sutra na smrt

ka' na svadbu i kao da ću se preksutra roditi carev sin!"

Na to će duhovnik : „Dušinu si već utopio, o njoj nije zbora, koliko li ni o onoj Arije bezumnoga, ako si slušo, nego sad poradi da bare spasiš to telesine."

„A kako, priupita Mijat hitno, kad si rekao da sam na smrt osugjen, i da će me sutra daviti?"

„Lako, ako si u svijesti, nastavi pop. Ti potvrdi, kan' da je istina, ono čim si već zapačao dušu u Kotoru, pak ćeš se oprostiti tamnice i zle sreće."

A Mijat istreštenijem očima: „Šališ li se, pope, amanet ti božji?"

„Ne ja, vaistinu, odgovori pop ozbiljno, no si me ubolio, pak te zaludu učim i upućujem da ne pogineš do kraja, da ne izgubiš oba svijeta; jer dok si živ životom, možeš se pokajati i — ko zna? Bog je milostiv — oprošten biti; a po smrti nije kajanja, no se opet sastavi duša s tijelom, da oboje strada, kao slijepac i hromac, kad su krali smokve krkočke, jedan očima a drugi nogama, pak ih na taj svijet onako i združili, da se muče i da primaju za svaku smokvu oku meda."

Pomami se Mijat na takvi svjet, skopa objeručke strževi stolac, na kojemu sjedijaše, pak sa svom snagom okroji ga popu sljepački po vrh glave. Pane duhovnik u nesvijest, svojom krvlju oblit, a Mijat stocem pritukuje dokle ga s dušom rastavi.

Svuče Mijat sebe i popa, obuče njegove haljine, a njega ostavi gola naga, kao što se od majke rodio, pak izagje lagano iz tamnice s krstom u ruci a s petrailjom o vratu. Srećom Mijatovom bili oba jednoga stasa i jednijeh godina, a jedan drugome dosta blizu naličili, pak

ıu se straže ponizno uklone s vrata, da Mijat u popo-
o ime slobodnije izagje, i da mu poštu učine. *)

Na boga nagje Mijat jedan grčki brod, koji se ta
ıti dan spremao na put k istoku. Mijat mu se kaže
džijom, koji ide da polazi sveta mjesta. Brod ga za
ušu prihvati i bez brodarine i drugog troška preveze
Carigrad.

Dvadeset i pet dana hodio je Mijat iz Carigrada
reko Rumelije i gornje Arbanije, konačeći po hanovi-
ıa i kolibama, proseći hljeba za ljubav božju, dok
rispije gô i bos u Crnu Goru. Tu se stani kod jednog
obratima u selu Dupilu podnu Crmnice, i treći dan
o uzdanu prijatelju poruči ženi u primorje, da se je
o božjoj volji izbavio iz mletačkijeh ruka, ali joj sto
uta preporuči i u glavu zaprijeti, da to ne prosoči ži-
u duhu.

Nakon nekoliko dana dogje u Dupilo manastirski-
ım poslom stari prevlački kalugjer. Mijat pogje k nje-
ıu i pomoli mu se da ga primi na ispovijest i pričešće.
'u upoznade oca Maksima, onoga istoga koji mu je
reoteo babu Cvijetu, da je u jamu ne svali, i s kojim
pio rakiju u Druškovu dućanu. Kad bili pri ispovije-
ti, Mijat izruči cijelu vreću i povijeda kalugjeru u re-
u sve što mu se desilo od njihova rastanka u Kotoru.
a to mu kalugjer otpovijeda: „Za sve bih te lako o-
riješio i pokoru dao, ali što ubi svog ispovjednika, to-

*) Kad sam ovu pripovijest prvom čuo od kalugjera Mojseja
'ukšića Grbljanina, pominjem se da je ovdje primijetio, kako su
o tada Mlečići razdvajali sužnje od ispovjednika jednijem pri-
ıbojem, na sred kojega je okno s rešetkom, da jedan drugoga
e vidi; jer, reče starac, zlo i nesreća uče čoeka pameti.

me nema proštenja na ovome svijetu, a teško i na drugome; ti si duša izgubljena i prokleta!“

„Što kažeš, oče, za veliko ime božje? Ja mnijah da je to dobro djelo i da ću s njega s opancima poletjeti u raj. Jedan bezbradi raskolnik, koji nije znao što je Bog ni božja vjera, i kojega su Mletke žirile, da pri ispovijesti vara i na zlo naveda nevoljne sužnje, zaslužio je da mu krv popijem, a neka što sam tijem spasio sebe od nepravedne i sramotne smrti.“

A kalugjer oštro: „Ti se, Mijate, varaš ljuto. Nije mogao duhovnik tebe silimice natjerati na laž, no si ti bio dužan kao hrišćanin ostaviti u Mlecima glavu na otkup zarobljene duše. A tako što si uradio, jadna ti majka? Zlo vrh zla, grijeh vrh grijeha! Pa, kao što bezdna bezdnu priziva, tako ti, da opravdaš bijedu i krivoklevštinu, a da učuvaš jošt koji dan, zar gorijem mukama, to truhlo i smrdljivo tijelo, postade razbojnikom svog ispovjednika! Pa jošt krvavijema rukama pristupaš, da primiš strah božji u svoje prsi, ne misleći da bi ti se ognjem živijem pretvorio. Nijesi li čuo, nesretnjiče, da ko nožem siječe, od noža i gine?“

A Mijat kao izvan sebe: „U razlog se, pope, tako te pod starost moje muke ne dopale! Ja sam čoek prostak i neuk; vi me redovnici za mlada ne učili, a otac mi je žlje bolje od mene znao; pak u svojoj nevolji i tuzi razabirah se i tješah, da su tobož Boga ražalile moje muke i bijede i da me je za svoju višu slavu, i da mu se čudesi bolje po żemlji šire, naveo da ubijem onoga bezakonika, koji me je nagovarao u njegovo sveto ime, da do kraja utopim dušu i tijelo. On, Savahot, a da ko? učini da raspop zamre pod prvijem udarcem, i da men pane na um u onoj zabuni i strahi da ga svlačim i d

njegovim haljinama izbjegnem iz pasijih ruku. Oče, je to božja, ili božje nema!"

„Ili vražja! dodade kalugjer namrgogjeno. Ne dali, Mijate, zla ti sreća kao ti jest! Da je Bog htio ti život spasi, ne bi mu bilo od potrebe da te ubim načini, no bi se lomila gvozdena vrata, rušili kaeni zidovi, a straže zamirale jal bježale na glas grozi njegova. On te je bio naveo da otkupiš glavom dui da primiš pakao na ovome svijetu, kako bi čist i ocijegjen uljegao u carstvo nebesno; a ti mjesti da :eš, ubi onoga, koji je u crkovno ime dolazio, da te Bogom miri; pak još mniš u svojoj praznoj šiški, da junaštvo stvorio, i da te Bog naveo da rastvoriš svog žnjega, kojega je on stvorio po svojoj slici i prilici. eži, sotono, s kraj mene, da se pod nama zemlja ne osjede. Dva put si se obuo u vražju kožu, pak iz terogati laje!"

A Mijat očajano: „E dao Bog i sila Hristova, da prije svoje smrti namjerim na duhovnika boleća i lostiva, koji će moje muke i nevolje povjerovati i naim lijeka i razloga!"

„Ako im ne nagje?" upita kalugjer.

„Ako im ne nagje, pitaš li? A ja ću se sam po ški zavjetovati pod kovčegom svetoga Vasilije u Osgu, da neću mrsiti dok sam živ životom, da ću jeoličiti petkom i srijedom, a da ću pri stražnjem času taviti u svetoga Mine u selu cijelu okrutu, kalež, dari kadionicu, ako će, ostane, prodavati potkutnjicu u scijenu, koju mi čeljad hljebom živu drži."

Tu se rastave skoro bez pozdrava.

U te dnevi kopali jednoga gjeda u donjoj strani blja, pa se na pokajanje skupilo mnogo svijeta. Mei pokajnicama nalazile se žena i sestra Mijatova. Malo

pred tijem Druško prospe glas u puk, da su Mijata Mlecima odrli živa na mijeh, jer je htio lažima i kriv klevštinom da obijedi prevlačke kalugjere; pak nek ne vjeruje, neko se ruga, a neko priča i primeće des puta više neg je čuo.

Nevjesta nije ni zaovi kazala (čuda vaistinu!) je Mijat živ i zdrav u Crmnici. No kad sestra Mijat va, čuvši bratu pusti glas i da su mu na obojke ko smicali, stade da ga tuži i da mu narijeca, kako p gibe ni kriv ni dužan, na velikoj božjoj pravdi, jer je knez su nekoliko seljana sudu oblagao i na dušu p tegnuo, — puče Mijatovici srce, videći gdje se ne smiju i rugaju; zaboravi jedanak muževlju zaprjek pak se primače zaovi i vikne joj iza svega glasa: „M či, umukla kao stanac kami! što kobiš živa brata i z veš na pod zlo bez zla? Nije Mijat poginuo, ni dao Bo no eto ga u Dupilu, bijesna kao vuk; našle ga Mlet prava kao dublijer, pak mu dale obilježje, da mu na p sima sja i namirile sve štete, a Ivambeg će mu pokl niti Crmnicu, da je nad njom gospodar. No sam, kuk vica na zelenoj granici, to krila, da mu gospoda koto ska ne dogju u trag!"

Svako stade da se čudi i divi vražijemu posl dok glas preko Druška dopade gospodu kotorsku, Mijat zbilja čami u Dupilu, a pripovjedač prida, se posvetio živ, da su ga kalugjeri stavili u kovčeg, da puk vrvi i rijeva oda svud, da ga celiva i preda metaniše.

Gospoda se uzrujaju, pak nagovore providnika, pošalje k Ivambegu svog uzdanog i u takvijem poslin vještog prijatelja Beskuću, kako bi ga na lijepe sklon da preda Mijata u mletačke ruke.

Dočeka Ivan Beskuću kao da mu je dužde u goti došao. Beskuća mu izruči pozdrav providnikov i sve ospode kotorske, pa poče iz daleka da mu otkrijeva s ega je pod onim godinama preduzeo tako teški put: Ima neko doba, čestiti beže, da se je puk listom obezjerio. Pominjem se u svojoj mladosti kad ljudi govoahu, da nije bogomoljstva latinskoga i posta hrišćankoga, ne bi ni sunce sjalo! Nedjeljom i praznikom biıhu crkve pune udušene naroda; muško i žensko, stao i mlado vrvljaše, da se Bogu moli. Dizahu se od po oći, da prije prispiju na uskrsnu jutrnju. Četvero posa, srijedu i petak, ne premrsaše ni bônik. Dva put ıa godinu pristupaše svako ispovijesti i pričešću. A jutros?! Crkve puste, večernje nije, a jutrnje po jednom ıa godinu; kumstvo i bratimstvo šala i sprdnja; milostinja azmet; praštanje slabost. Tome je kriva neka nova ıkola, koja je naumila da pretvori ljustvo u skôstvo, ako će ga lakše navesti da potkopa temelj crkvi i dr:avi. Teško onda onome koji što ima: ili valja da gine ıraneći svoje, ili da ga pusti bezníšnjacima i praznovina, da mu ga dijele na oružje pod njegovijem očima. Ko je ıa upravi i gospostvu, valja da za rana otvori oči i da se ıd te bolešćine vida. Ako ona (Bože sačuvaj!) oprijene ako se udomi, po što prevali oltare i ćivote, doće 'ed na prijestolja i dvorove. Opća pogibija, koja prijei, opominje gospodu da se posavjetuju i udruže, da toj ıždaji satru glavu, dok ne objača i cio svijet ne progu:a. U to ime ja sam ovamo poslan od prevedre vlade mle:ačke. Ona je gotova da te potpomože novcem, pa i ıvjetom i džebanom, samo da mi obećaš, da ćeš joj biti na ruci, da trijebite gubu iz torine. Ti si jutros mletački zet i prijatelj: ne smiješ se oglušiti razlogu go-

spoštine, koja za tebe, kao za sebe, bdi i prati svaki pogibeljni pokret praznovâ i skitačâ."

Na to će Ivambeg: „Ja sam gotov pristati na svaku pravednu želju, i pružiti vam po svojoj vrijednosti u svaku pristojnu zgodu ruku pomoći. No Bogu hvala to zlo, o kojemu besjediš, od mene je daleko; ako je kod vas proniklo, to je od više znanja i nauke. Moj narod svaki dan gine i zlopati, boreći se za krst časni i svoj opstanak. On je bogobojazan i vjeran koliko ikakav narod na svijetu. Gladuje, a neće da radi sto dana na godinu, kad se sveci slave. Jedan je perjanik dosta da red održi u cijeloj nahiji, a dva tri starca iz sela da sude i mire. Jeftinijega a urednijega vladanja ja mnim da nikugj nema kao u nas i, da nije turskoga bjesnila, ja bih bio najsretniji gospodar."

„I ja mnim, progovori Beskuća, da se ta kuga nije još dotakla ovijeh brda, ali se je dosta dobro primakla: prvom južinom nadaj joj se doma: jer znaj, čestiti beže, da u primorju vjera i strah božji iščeznuše, te preote mah krivoklevština, vjerolomstvo, preljuba i nevjera. Lažni proroci te nove škole već su počeli prelaziti granicu i kradom se provukivati na tvoju zemlju gdje nahode utoka i gozbije. Imamo mi, beže, prijatelja koji nas o svačem obavješćuju, svašto dokazuju. Ti si opit borbom za krst i opstanak, sa srećom. No iza tvojijeh legja neko sije razdor i mržnju kako će ti djecu zavaditi, da zavidi jedno na drugo, a tebi vrat slomiti u najvišoj tvojoj pobjedi! Jedan od tijeh laživijeh proroka prisegao je tu skoro pod ćivotom svetoga Marka (sveta što nam je tobož zajedno), da su prevlački kalugjeri prevjerili vladi, i da si ih ti, beže, na to podbô. Sud mletački, kojemu je poznato tvoje prijateljstvo i pobožnost prevlačkijeh redovnika, nije mogao nikako da to

ga prokletova ne nakaže, da se drugi pameti uče. Pošto ga osudi na smrt, kao što je obično u prosvijećenijem državama, pošalje sud zlikovcu mudra i osvijesna duhovnika, da ga nagovara da se kaje i Bogu preporuči. Pak, bi li vjerovao? Dlake mi se ježe, jezik trne, usta kamene! Taj pàs (liše one vode, koju su mu na glavu sipali i imena koje su, skotu, nadjeli) ubije strževom gredom jadnoga popa i s njegovijem haljinama pobježe u Crnu Goru, i evo ga u Dupilu, gdje se svecem proglasi, a ćôri puk svašto goneta i vjeruje. Dubrovčani pak, da iskopaju tebe i nas, šalju mu srebrni kovčeg, da mu tijelo hrani, kad se tobož prestavi.

No ako želiš da ti gospodarstvo ustraje, predaj toga sveca nama, da ga mi po naški proslavimo i u svaku od četiri knežine grbaljske po jedan čerek objesimo, neka se puk stravi i u sebe dogje; pak ćeš brzo čuti da je svak oprijenuo crkvi, strahu božjemu i svojijem starešinama.“

Ivambeg se zgrozi, pak, poslije podužeg muka, progovori: „Ako je ta bezakonik unio glavu u moju zemlju, davam ti jemca Boga, da ću ga vezana opremiti u Kotor. Nego pogji zbogom, pozdravi mi providura i uvjeri starca, da sam mu drug i pomagač da pljevemo troskot iz njive i kukolj iz šenice!“

Pošto razmijene darove i kolače, Beskuća krene put Kotora, a Ivambeg pošalje ulaka po pobratima Mijatova i po Mijata, ako se tu namjerio.

Kad dogje pobratim Gjiko pred Ivambega: „Je li istina, upita ga beg, da si ugostio Mijata Grbljanina, koji je utekao s konopca?“

„Jesam, gospodaru, odgovori Gjiko; to mi je pričasni pobratim, izjeli smo zajedno, od kad se poznajemo, tri peći hljeba.“

„A kakav je zbilja ta čoek?“ pripita Ivambeg.

„Vazda je bio mirne naravi i poštena obraza, doda Gjiko. To je kuća od starine junačka i čazbena.“

„A je li ti kazivao rašta su ga Mlečići sudili na vješala?“ opet prihvati Ivambeg.

Tad Gjiko kaza redom, kao pjesmu na izust, sve što mu je Mijat uz vatru pričao od svojega života. Na to će ti Ivambeg: „Dakle je istina, i sam Mijat potvrgjuje, da je krivokletno obijedio prave ljude, pak i mene upleo u tu mrežu!“

A Gjiko: „Jest pod teškijem mukama kalugjere na dušu uzeo; ali o tebi, gospodaru, nije tu govora bilo; to je neko pridao.“

„Tu ti, Gjikane, nijesi bio, da gledaš i vidiš kako su ga mučili i što je drobio.“

„Ne ja vaistinu, ali bi se svakako poduhvatio sa svijem svojijem suhijem i sirovijem, što je u tvojoj oblasti, da mi nije pobratim ni jedne izvratio ili išarao,“ otpovijeda Gjiko.

„Nećemo te na muke metati, o Gjikane, reče mu gospodar, nego mi dovedi ovamo toga uskoka, da ga ja malo prorešetam i ovijem; pak, ako ga nagjem prava, biće mu i pravo; ne li, neka plati poganstvo što je uradio.“

Gjiko je mislio na povratku, što će da radi. „Da ga dovedem, razgovara se sam sobom, pak da mu po gjavolu što ružno bude, reći će svijet, da sam izdao pričasnoga pobratima na sô i hljeb, i vrh njega primio mito, a neka što bi me sveti Jovan razgubao. A da ga po ćem i nagje gospodar prava, ko zna, za hator mletački da ga ne preda latinima, pa ja stidan i bručan! Danas je tazbina od rodbine milija! Da sam ja pobjegao

od zuluma gospodareva u primorje i našao zakloništa u Mijata, ne bi mene pobratim izdao dok mu šljeme ne pregori. Ako ga ne predam, ko će s gospodarom ratiti? A svakako me donekle hvata razlogom, kad kaže, da se Mijat krivo kleo, a da za muke nema svjedoka. Pa kad lijepo čoek razmisli, i jest pogano učinio, ako mi je i pobratim, maći dušom prave redovnike, koji za nas grešne Bogu dodijaše moleći po zraku i po mraku; i još pridodati, da ih naš gospodar ucka, kako će ga tastu omraziti, stvar je debela! Bješe umrijeti u poštenju, pak bi mu svak živi rekao: pokoj mu duši! Da ga ne znam kakav je pod kožom, rekao bih da je mjesti muka primio blago, da iskopa Prevlaku, što se jošt nalazi srpske zadužbine i gospodara, što se jošt pomiče od srpske ruke. To je svakako trn u oči Mlečiću i bez Mijatove prikojase. — Da mu rečem da bježi u Tursku, stići će ga tamo mletačko mito! Da mu stvar zatajim, propasti ću, a njemu ne pomoći. Što ću presirak?!... Idem doma, a nemam ga, boga mi! Najbolje da naženem prijatelja da se zabije u spilu na planini; tu ću ga pîtati bolje no na kući, dok izduši ovi prvi oganj a stvar se zaboravi i ućutka."

Kad bio doma, kaže Gjiko Mijatu za što ga je gospodar zvao i što mu je rekao, pa ga prinudi da se za neko kratko vrijeme izmakne i zakopa živ u spilu, a poruči gospodaru, da je Mijat pobjegao preko granice prije nego se je on, Gjiko, vratio kući.

Pobratim je nosio Mijatu u spilu čestijeh ponuda kao mlijeka, skorupa, surutke, jemuža, ribe i po komad mrsa.

Nakon mjeseca dana oboli Mijat u onoj vlažnoj i osojnoj spili, pak zamoli pobratima da mu pošalje po ženu. „I ako me, reče, na nju droh boli, da me je

prosočila gospodi, opet se bez nje ne mogu proći ovako bolan i sužanj.“

Treći dan dogje Mijatovica s tovarom hrane i nagje Mijata u zloj koži. Izišao mu osinjak pod lijevo pazuho, a osule ga kraste kao kora dubova, pa na ugnjojeno tijelo pala muha i svaki gad i jad. Ležao je skoro gô na jednoj ‚tralji spletenoj jasenovijem prućem, a po njoj prosuta do dva naruča rževe slame, i već nije okušao ništa do po kap mlijeka, što mu je jedva slazilo niz zajaženi lijetnjak.

Kad ga žena onakva vidje, stade da kuka i da se pod grlo zamiče: „A ko te zabi u ovu jamu, lele meni, kao mi jest, kukavici na suhoj granici?!“ — „Vaistinu ti, progovori nategom Mijat, koja si me prosočila gospodi. Dok ja tisnem, po tvojemu nagovoru, babu Cvijetu u jamu, ovo je treća u koju mene živa zabijaju, a neka ona što me čeka kad ispijehnem. Dobro se reklo, moja, da ko drugome jamu kopa, sam u nju strmoglavi.“

„Ja te nijesam prosočila ni sestri, to li gospodi; no kad se prosuo glas, da su te u Mlecima na mijeh drli, stade Gorde da te živa plače i kobi, pak mi prevre srce, gledajući gdje ti se zlotvori naslagjuju . . . . Za dlaku se ne dohvatih knezu nosa!“

Mijata obuzme trostruki oganj, kao da pod njim ko piri, pak poče da klapinja i da svašto zbori; a kad se pred zoru malašno razabere i okarlja, reče ženi: „Ja sam svoju čašu dopio; no šljegni u selo i reci bogobratu Gjiku, da sam dokončao, pak ga molim da mi dobavi popa iz Spiča, i preporuči mu da mi, za svetoga Jovana što je megju nama, ne vodi duhovnika koji zna duboke knjige, da mi tu zapreda i u božje ime zakučice nahodi, kao da svaki dan s Bogom ruča; no neka

mi dovede popa od naravske, koji je učan našoj seoskoj nevolji, a vik da svašto sluša i prašta."

Dogje sutra dan zbilja pop Arso iz Spiča; odriješi i pričesti Mijata od prve u manji čas, pošto mu dadne posnu pokoru, ako preboli, a napiše na koljenu prijeloge i salandar u svetoga Mine, ako po čem umre.

Mijatovica zaustavi popa pri kretanju: „Kaza li ti Mijat ko mu je krvnik, i napisa li ga u tu knjigu, da se obliči pred pukom prve subote, kad mu grob prekade?"

„Ne ja, niti je meni Mijat kazivao o kakvome krvniku. On umire evo od svoje a ne od tugje već ako ćeš da zapišem da ga je požnjio stari srp, koji će, kad gogj bude, i mene i tebe i svaki stvor pokositi!"

„Nemoj tako, pope, za rane božje! vikne Mijatovica da spila odjekne; no sâm pripiši po dnu te knjige da Mijat liči svoju pravu krv i ranu smrt na kneza Miloša i dvanaest seljana, koje ću ti ja nareći, ter su ga obijedili da je tobož jednu zlu dušu, koja mu je djecu jela, u jamu turio; a evo ti tri perpere truda preko petrahiljske i pudbene."

„Miči se otole, zla stvari, vikne na nju pop. Ne bih ja pripisao iz tugje glave što ne čujem od Mijata, da mi gospodar pokloni Crmnicu, to li za te tvoje šuplje perpere. Ostavio sam volove pod teljigom, da prije dogjem u ovu pustinju, da ti domaćina živa zatečem i da ga sredim; pak jedva čekam da se iza dnevi vratim, da mi ko one ranjenike ne zajmi; a ti mi zagovaraš i nagovaraš. Nećeš da kriviš kraste i zlu sreću, jer im ne možeš ništa, već trpjeti i razabirati se, pak bi sad hćela da ti ja pomagam potvarati prave ljude, da iskališ to tvoje pogano i otrovno srce, ženo bogomrska, da te

anatema!" Kad to izreče, obrati joj pleći, pa okreni k Spiču, a Mijatovica za njim:

„Čuj, pope! Ostalo mu je jedno čame iza babe Cvijete (u kam se stanila!) koje ni piri ni viri, ni raste ni prede; no ako dočeka oružje, kao što neće, nagnaću ga kletvom i ukorbom da osveti oca, ako će me na tom svijetu mlini mljeti."

Onu istu noć počne Mijatu hropnja. Žena mu je vrh glave držala zublju povikujući: „Kuni kneza i seljane, koji su te sudu oblagali i gospodi omrazili; ko zna da im jedna od stotine ne prione!"

„Vuci se s kraj mene, zli jeziče, pusti me da s mirom umrem! Dosta ste opanaka razdrli, gjavo i ti, dok ste me ovamo suturisali. Nije meni kriv ni knez ni seljani, nego ti, koja me omrazi sa svijetom. Svakomu opraštam, i onijema što su me na muke metali u Kotoru, samo ti ne prosta, ako mi ono dijete zloćom otruješ." To govoreći uzdahnu, pak reče: „Bože primi i ove muke za moju pokoru!" Pak se pregne i otegne.

Mijatovica je željela da prenese muževlje tijelo u Grbalj i da ga tamo ukopa u domaću grobnicu, kako bi lakše ličila krv na kneza; no joj ga bogobrat Gjiko ne dade od straha gospodareva, već naredi svome momku Mrgjenu, da iskopa rupu pri samoj spili, pod jednijem osušenijem brijestom. Bila zemlja tvrdi gjer, pak se Mrgjen oznojio i umorio dok iskopa lakat dubine, odvajući motikom plasu po plasu.

Pred samu noć dogje Gjiko, da zakopa pobratimovo truplje. Kad vidje grob, poče na Mrgjena svake jade:

„Gdje ti se djela svijest? Ovo je plitko! no za Boga u dublje, pak ćemo vrh njega red ploča, gomilu kamenja i navilje drača, da ga po smradu ne optaju i

ne raznesu zvjerad i psi, kao što su mu popovi za života slutili; ili ako bi se po čem tencem pretvorio, kao što se dogagja krivokletniku i krivomjerniku, da mu bude teže iz groba izlaziti i djecu obnoć plašiti."

Mrgjen dohvati opet motiku i stade da lomi gjer. „Gdje ga gjavo i moj grijeh nagna na mene siraka! Živ iskopa kalugjere, a mrtav evo sad mene! Da se vrag rodi ili umre na kraj svijeta, mene dopane da mu napravljam kolijevku i dubem rupu. Prije Mrgjena zakopali do godine, no već jeo Gjikova hljeba!" Ovako Mrgjen narica, dok izdube rupu do pasa. Zakopaju u nju Mijata i natovare vrh njega kamenje i trnje, da bi na čudo bio i živi da iznutra prokopa i izagje.

Kad Gjiko i Mrgjen pogju kući, Mijatovica počne da kuka muža i da kune i u kam zatuca kneza i seljane, što joj na pravuboga dom zatvoriše.

Treći dan dogje noću môba iz Grblja, pak prenese kradom Mijatovo tijelo doma, gdje ga svèčano ukopaju u sjen crkovni.

To se bilo gotovo i zaboravilo, dok Druško pronese da je iznikao u sred zime bosiok kao čućeg na Mijatovoj ploči, i da vrvi staro i mlado, da gleda to znamenje i da grob celiva. Vlastela se od straha smame i nagnaju providnika, ter pošalje četu vojske, da mrca otkopa i da mu truplje sažeže.

Namjeri se u selu onaj isti kalugjer, koji je godinu prije izbavio babu Cvijetu od pasje smrti, i što nije htio Mijata odriješiti i pričestiti. Ne pusti kalugjer vojsci da mrca otkopaje, no skoči na grob, stani u dubak i počni kleti krstom u ruci, ko bi se mašio da zemlju prevrće; dok jedan od suda, što je vojskom upravljao, reče: „Jadan kalugjere, ta je psina kao živ di-

gao na dušu tebe i sve prevlačke kalugjere, pak ga valja mrtva spaliti živijem klakom, da se svijet pameti uči!"

„A ko je vas postavio, vikne kalugjer, da mrtvijema sudite? Ako je istina što kažete, Bog će biti već za to osudio ili pomilovao Mijatovu dušu. Pustite mu tijelo da miruje do stražnjega suda; ne srdite Boga i ne dirajte se u njegovu vječnu pravdu. Ne puštam groba otvarati, ako će se meni na ovom mjestu danas moj otvoriti."

Tek vojnici da dohvate i vežu kalugjera, skoči puk, koji se bio na pobuku okupio, i razaždene onu četu plaćene kupljavine, i slomi je drvljem i kamenjem.

Promisli kako su providnik i gospoda to našarali u Mletke: „Posvetili kalugjeri Mijata i podigli puk protivu duždeve sile. Koji čas će Boka udariti na tvrde gradove i oboriti krilatoga lava. Ivambeg im je drug i postrekač, koji je obećao da će Mijata živa predati, a hranio ga je u potaji medom i pogaćom za živa, a sad ga proglasi mučenikom i svecem." Nije niko skuplje laži plaćao od Mlečića; no je bilo teško onome na koga su se pridizale.

IV.

Tenac.

Mrtvi Mijat razbijao je san kotorskoj gospoštini. Stari Vraćen pošalje po Druška, kao tobož da mu navijesti da su zvona krenula iz Mletaka i da će

koji čas doći pod Kotor. Gdje zub boli, tu i jezik tiče! S riječi na riječ dovede ih razgovor na Mijata: „Ja sam čuo sinoć, kaza Druško, do će ga kalugjeri otkopati i prenijeti krstima u manastir, pak ga uspeti na oltar, da mu se puk moli i zavjete nosi; a doći će na to veselje puka kao tušta čak s Dunava. Ovome je poslu kriv vaš sud, koji je poslao vojsku u sred podna, da Mijata raskopava, a preporučio joj da miruje, da ne bi koga drača ogrebla ni glava zaboljela, ter skoče žene iz sela s kugjeljama i vilama, vojsku slome, a djecu nauče da pjevaju kako je duždeva sila strugala niz one doline, ka' ovce kad ih zvijere goni! Da sam se ja čuo, kojega često pitate a rijetko slušate, ne bi slali vojsku, da raskopa onu mrcinu, no ćah ja navesti isto selo da Mijatovu lješinu raspori i da joj grohotom grob naspe."

„Je li moguće?" upita začugjeni Vraćen.

„Jest, bogme, onome ko umije, i koji je našemu puku vješt," otpovijeda Druško.

„A je li se taj lijek opoznio?" pripita nestrpljivo Vraćen.

A Druško uzdišući: „Ne zaludu da mi je što pri ruci, barem od onoga svojega davanja! Ja bih Mijata tencem pronio, podmitio soke i svjedoke, da kazuju i da se kunu gdje su ga gledali; a selo bi živo umrlo i od strahe grob napalo."

Onda Vraćen da Mijatu s ruke u ruku zamotuljak perpera i preporuči mu da to izradi pomnjivo i skrovito, kako ne bi bila gora posljednja laž od prvašnje.

Primi Druško mito i nješto malo od njega odvoji prijateljima i pristašama, učnijem u takve posle rukovati.

Treći dan prospe se po selu glas, da je neko vidio Mijata u samoj zori gdje se mije i kuplje na Marovoj vodi. Drugi kazuje, da je čuo od jednoga šekca Bugara, što je ranio poslom preko Župe, kako je gledao Mijata gdje jezdi krilata konja, koji, kad igra u sve četiri, ne tiče kopitom tle, a iz nozdara mu suče krvavi plam ; i da nije, srećom njegovom, pri sebi imao nož crnokoran, čisto bi poginuo od tenčeva zora. Treći povijeda, da su seoske drvarice kazivale nekome na tajno, kako su našle Mijata gdje pred samu noć kupi u grmu planikove maginje. Niko ne reče da ga je vidio, a stotina da su čuli. Selo se stravi do zla Boga, i svak se u kuću zabije, tek izleti iz puklotine slijepi miš; pak ne dosta što su iza dnevi zatvarali vratnice, no su ih iz nutra tvrdili mandalima i klinima, a zatvarali potpiračama u prijekrst i zabijali trnove drače pod kutnji prag. Obližnja sela počnu izvoditi strašivicama pjesmice i napijati im podrugljive zdravice. Spopanu Mijatove susjede strah, sutuka, stid i zloba, od kojijeh jedno bi bilo dosta da ljude uznemiri, kamo li sve četvero.

Sutra dan crkovno zvono okupi selo na zbor, tek je rekla zora: Evo me. Začne da govori knez: „Od kad se je ovo selo naselilo, nije još padalo pod ovu mahramu! Dokle smo bili na jade živijem Mijatom, proste muke, puta i sud pa leglo! No sad, kad bijasmo bez njega proživjeli, a mi napani na gore zlo! Ko će boja s mrtvijema?! Izagjosmo iz čiste pameti mi, tobož junaci, to li neće žene i djeca, što im se Mijat po svu noć snijeva. Ne mili mi se doma poći, jer, kad kucnem na vrata kutnja, svako mi čeljade dohvati trostruka groznica. Izveli okolni zborovi pjesmice i podruguše, pa mi tone obraz pod oči, kao da sam pripasao kugjelju. No hajte da se vidamo, dok smo još živi. Molimo sud da

oprosti što smo ludovali, a providura bogoradimo, da pošlje opet vojsku, da spali Mijatovu lješinu, i obećajmo mu da ćemo joj biti pri ruci, da se oslobodimo od ove nove kletve.“

A kovač seoski: „Tebe je, kneže, nešto iz daleka bolo, pak si udario stramputicom. Pretvorio se Bezmiat tencem, prokleo ga sveti Arangjeo, jer je diga' na ušu manastir i kalugjere, pak ne hoće zemlja da ga rimi, no mlita obnoć ka' jejina, dokle nas podavi i se› iskopa. Ostavimo mi sud i providura, neka se priga ivijema, tu mu je dosta posla, a mi se vidajmo od ırtvijeh po starinsku. Posijecimo devet trnovijeh koıca gdje u taložini, pak izbodimo Mijatu drobušinu a rob naspimo bobicom i sravnimo ga spored zemlje, da e ne zna gdje su ga začeprljali.“

Neki Radun od stotine ljeta, što je bio nekad ıanastirski kuhar, s krvavijem očima od ognja i dima, eče: „Nije Mijata, vaistinu, prokleo Arandio, no nas. ›n jezdi mrtav vilovita konja, a mi živi umiremo na ogama; a neka što nas ljudi po prstu kazuju. Ne hoe niko ni u mlin ni na vodu bez pratioca, a u drva e zadigne četa kao na vojsku. Kojijem ćemo obrazom Kotor? No hajte, dok ste jošt živi, po koce, da od as sutra ne bude otpatka!“

U to dogje od nekud Mijatovica raspletena i u nu, i puče na kneza svake jade: „Nije ti to dosta, rvo, da si ga u grob složio prije reda i vremena, rava kao angjela božijega, no mu mrtvu nadijevaš sraıotna imena . . ?“

A knez kroza zube: „Prava ka' uže u vreći . . .“

Mijatovica sljeduje kao trlica: „Nije u Mijatovu rodu ikad bivalo tenca ni vukodlaka otkad ljudi pamte, već ko se po gjavolu umetnuo u prababu, što je bila tvo-

ja kost! A evo mi živa u Crmnici bogobrata Gjika Kojičina, pak ga kunite na srebrnu ikonu neka kaže pravo, kako je mrtvu Mijatu zabô u palac pod nokat na obje noge trnovu draču, pak ga potrbuške svalio u grob, a vrh njega gomilu za čoeka visine, da ne bi počem izlazio, ako se bude naturio na gjedovnu ujčevinu. A ja, kukavica u plotini, liše onoga crva, ja bih jedva dočekala da se pretvori i gjavolom iz pakla, tek da ti glave dogje, a svoju zamijeni!" Pak se obrati k seljanima i reče im: „A od vas koji se prvi maši motikom, da Mijata otkopava, prostrijelila ga suha munja iz vedra neba, mrtvu mu zemlja kosti izmetala a vrana mu ih u peštere prenijela!"

Svakome se godi sramota prepirati se sa ženskom glavom, dok jedan momak slomi mûk: „Hvala Bogu! Ima li na svijetu tenaca, i mogu li nama živijema pakostiti?"

A stari se Radun podbočio na držalo od šekljakure, pak mu odgovori, pošto se posagne i udari tri put zaosopke o kam srednjijem prstom, kao da se o kamenu obije zlo: „Bog ti, sinko, ne dao da obideš ima li ih, ni u stopu da im staneš, ni da te njihova apa ošine. Bilo je u Spiču za moje mlado doba sedam brata u jednoj istoj kući, svi na zor kao lavi, dok jedan od njih premine na priječac od pokošljice na same Petrove poklade, a rodi mu se posmrče negdje oko cvijetne nedjelje. Vješte žene matore broje na prste nahode da je rodilja zahvatila nošnjom komad desetoga mjeseca. Pogju u popa, da zaviri u knjigu, i nagje po da su te godine Petrove zauze prevrgle lje četiri nedjelje a Cvijeti podvrgli barem pet, pak reče, da dijete nije ni donošče kamo li prenošče! Stričevi pinje, te da ne odvoje sinovčiću dijelak očevine, skoče na ne

vjestu da je proždru, a ona se, na nje zli put, od straha izuje i kaže, da joj je dolazio mrtvi domaćin obnoć, petnaesti dan po ukopu. Kad to čuše djeveri, puknu na nju: „Gdje mrtvi muž?! Što lažeš, tamo ona, koga nije ovdje, i zloglasiš mrtva druga?“ Dohvate je, da je u vreći od kostreti utope u more, no na Boga skoči selo i osudi da pogju na proročicu, da udovici na dlanu pročita staro i novo žitije, da vide je li zagazila. Proročica kaza iz pera petoprsnice ka' iz knjige, da se mrtvačko truplje, kad krene da se vukodlači, iza hoda savije u kožuricu, kao buba kad svilâ, pak se začne u smotki lepir, a kad lepiru petnaesti dan promole rokčići a izniknu krioca, izleti i ide po ženu. — Gdje lepir po ženu? je li Boga pod nebom? reku zla braća. A proročica: A vi ga raščeprljajte, da vidite jesam li pogodila. Pogju svi šest s trnovijem kocima na grob i nagju zbilja brata gdje se naduo kao kožurica; skopaj koce i izbodi onu mješinu nabreknutu. Na njihovu nesreću bilo im drvlje kratašno, pak se preginjali u grob, da im prutovi dosegnu, ter u onoj hitnji i navalici oštrkni i okropi ih po koja kap one pogane krvušine, i nestanu svi šest u kratak rok, a pretvore se zaosobice tencima, da je bila na čudu sva barska država, dok je gjavola istrijebila.“

A jedno momče sa šale: „A da za to Mijatovica ne da muža bosti, jer se lepiru nada!“

A brat Mijatovice: „Ne nada se ona tome, niti je ko polazi, no, tamo njemu, muči, kad ne umiješ ljepše zboriti! Mijatovica se razvila kao livada; da na nju breculja pane, bi se moljak učinio!“

U to dogju s pazara dva seljanina i kažu, da su čuli u Kotoru kako je pop Krco Bjeloš hodio nekugj pred zoru, da ispovijeda bônika. Kad dogje na jednu

raskrsnicu, napane na magare natovareno na utreš mijehom punanijem ulja. Pošto vidje da je šićar pust, reče djaku, što za njim igjaše: „Dohvati mijeh za grlić, stisni ga dobro i dobro, da ti ne popluzne, da ne prospeš ulje, pak ga pripni na rame i nosi u selo, a ja ću uzjahati na magare, da me iznese na tu glavicu, jer su me . noge izdale.“ Kad dogju u selo, jedan s bremenom na ramenu a drugi magarcu na hrbatu, tu im svane, a mijeh progovori: „Gdje me, more, nosiš?“ Pane djak od straha i zamre, a pop se obrati s magarca, da vidi što bi, kad li je mijeh otskočke zasio za njim na kljuse, a iz mijeha promalja Mijatova glava. Da ne bi pop hitar da zaprešta, pogibe kao djak; no je pop znao dublju! Iščezne Mijat, mijeh i kljuse, a pop ostane na noge u dubak, lak kao pero! A mnogi reku: „Kao ko umije!“

Kad seljani čujú što se dogodilo popu i djaku, skoče i pogju jedanak po koce, a Mijatovica trkne do onoga kalugjera, koji joj je spasio muževlji grob od vojske. Seljani odozgo s kukama, s motikama i s prutovima, a kalugjer odozdo s petrailjom i s krstom, dok se suteku kod Mijatova groba. „Gdje si krenuo, o narode?“ vikne kalugjer. A stari Radun: „Vaistinu da izbodemo Mijata, što se u zao čas pretvorio tencem; da nas mrtav ne raseli, kao što je živ htio da vas kalugjere raskući!?“ — „Kakvi tenac, jeste li zdravi?“ vikne opet kalugjer iza svega grla. Nema toga na svijetu, no ćete jutros od božje poginuti, prije neg Mijatu mrtvu naudite. Progji se bezakonja, o narode ćori i glupi, da te ne prokunem, jer se moja kletva svaka stijeca kao u amin.“

A stotina grla, da se jedva od treske i buke razumije: „Ako si, kalugjere, izbavio babu Cvijetu, pravu

kao krivo držalo, nećeš barem Mijatovu trbušinu, no se miči bez tvoje pogibije, a mi s njim kako učinimo.“

Kalugjer skoči na grob i s njega reče krstom u vis: „O bože i silo božja, koji prvi udari motikom na grob, udarilo ga gdje najviše boli bez prijebola!“

Seljani razjareni i ne osvrnu se na te kletve, koliko li ni prije na onu Mijatovice, no nasrnu hrpom na grob i udare su sto motika i kuka, da ga razdvoje od zemlje, kako će lakše pod sobom tenca bosti, da ih ne ockvrni koja kaplja njegove krvušine.

Slučilo se da jednome od njih ostrkne pod motiku jedna grabova ljuska i da mu se zasadi u sred očne zenice. Ranjenik stane da kuka i leleče, a ostali se začude što mu bi, dok mu vidješe grabovu ljusku i oko otečeno kao u volu, a bijelu nasjela krv nacrna. Pobacaju gvozdiva i koce a umuknu i ruke podaviju.

Kalugjer upotrebi prigodu, i reče: „A sad skinite kape i molite Boga za ovoga nesretnjika, što je za sve vas platio! Ja ću očitati molitvu, a vi aminišite: „Bože veliki i pravedni, divna su djela tvoja i nijedna besjeda nije dovoljna da iskaže tvoja čudesa! Smiluj se na nas grešne, poštedi nas od više pogibije i ozdravi ovoga, što si nakazao, za veću slavu tvoju!“ A sto grla u tri put viknu: Amin! A kalugjer, kao dobri vojskovogja, pobjedom naprijed: „Ko bi po danas, mimo božje, vjerovao u tence, u vjedogonje, u vještice, u móre i u svu gjavolju silu, da je proklet i prodevećen!“

Na to će stari Radun reći: „Ja ne bih, oče, da hitamo i da se danas kunemo, no ćemo se razabrati i vladiku pitati, ima li zlijeh duša i vražije sile, jer ne bih rad doma ponijeti pod ove godine kakvi blagosov. Ja sam slušao od duhovnika koji je premetao te iste tvo-

je knjige, da mu ima ko otkriti tiglu na crkvi kad preko leturgjije reče *„oglašeni isidite,“* poznao bi s oltara svaku vještīcu; a da mu ko ta isti čas stane desnom na lijevu nogu, pogodio bi ko je vjedogonja.“

Seljani ne dadu Radunu da svrši, no vrh njega da ga udave, dok se i on od straha s njima zakle na volju kalugjerovu.

Mijatovica donese koljivo i svijeću voštanu, a kalugjer prekadi grob i očita Mijatu proštenu molitvu. Tako se narod skroti i dade u razmet, a kalugjer povjeri ranjenoga Mijatovici, da ga doprati za ruku do manastira, da mu tamo vari i privija trave oku.

Kad bili putem, reče Mijatovica kalugjeru: „Ja se, oče, sve bojim da mi se počem nije muž posvetio, jer sam čula od svekrve, da se ta kuća iskopa, od koje se čeljade posveti, pak se tresem vrh onoga siraka što mi na očima linja!“

A kalugjer: „Moli se Bogu, moja, za sebe i za njega; i ja ću ga, grešan, moliti; a progji se zlomisônstva i sutuke, tako ti Bog sačuvao to siroče, da ne ugasiš kuću do kraja. Ne kopaju domove sveci, no zloća i snevjera!“

Hodili doma Radun i kovač seoski. Putom pita kovač Raduna, što mu se čini, ko ukle Vojina, ter mu oko ispade, kalugjer ja li Mijatovica. A Radun: „Zlosretnjega lumbarda bije! Nego ti, Krcune, tako živ bio, skuj do sutra četiri gvozdene spone, pak im glave olovom zalij preko procijepi, gdje se ploča ploči na Mijatovu grobu priljubljuje; ako ti niko ne plati, ja ću ti dati osmanik žita. Jer, moj sinko, dobre su kletve, a još bolje posti i molitve, ali ko se čuva, on se i učuva! Ako je gjavola u paklu, ne može biti da nema i on svoje vojske ovdje dolje.“

„Idem s ove stope u uviganj, da kujem spone,“ reče kovač, pak ću poći da ih noćas po noći zalijem na ploču Mijatovu, a procijepi ću zaklačiti, da ne može ni lepir iz nutra izletjeti.“

Radun zaključi: Vîš, Krcune, onu Mijatovicu! čudne ondje pasjake! Žalije joj što nije kneza Mijat ubio, nego što je ostala samohrana. Ovakva je bila jedna u našemu selu u mome djetinjstvu, Bog je prostio! Zvali je babom Stanom, na nju se svako zlo ostanilo, kao neše! I, tamo ona, bila samohrana i kao živa krvomutnica. Žnjela podnu polja nešto šenice, što su joj tugje ruke za dušu usijale i opljele. Zovne je čeljade s toga brda: Hitaj, kukavice crna, doma, a nemaš ga, izgorje ti kuća! A baba pripita, izgorje li uz svoju i ona susjeda Panta. Dok čoek povikne: Ne ona, jer su seljani vatru pregasili. Tad će ti Stana baciti srp iz ruke i stati da se bije pestima u glavu: lele njojzi ugasnoj, gdje pogibe do kraja sama! — Da je knez poginuo, lakše bi Mijatovica muža pregorjela! Žalije je njekijema tvoje dobro, no njihovo zlo!“

Kad se i ova majstorija izjalovi, Druško pronagje treću i smiješniju, da se progje Mijata mrtva. Nagnao se u Budvu i tamo u onoj luci upoznao jednoga Ucinjanina, koji je od zla vremena tu brodom svrnuo. O svačem su se razgovarali a najviše o blagu i trgovini. Reče Ucinjanin: „Od nas živi bolje svako! Izdao rod, trgovine nije, more izjelo, ako je ko imao brodića, stoka lipsala, ostali na ništa i bez ništa.' Svi oko nas žive kao bubreg u loju; grnu blago kao lopatom, svaka im para rodi deset, sto je puta godinom premetnu, a nama pusta u rukama linja i bježi ka' da je skovana od živoga srebra; a da joj nijesmo krvnici, no je zaludu stiskamo i pred njom gladni zjamo. Radimo u tomak danju ralom

i motikom, a noću veslom i mrežom, da izbijemo iz zemlje i iz mora koru hljeba. Kad ni dotuži, a mi na knjige starostavne, da vidimo što ni pišu, pak u njih nagjemo: Teško mjestu koje nema svoga sveca, no se tugju moli i zavjetuje. Kad od nas neće vraži da se sveti, evo treća godina, da obijamo, da ga gdje kupimo, i ako je trgovina mimo ikakve grešna i prijevarna. Negdje nagji sveca, koji jošt nije počeo da čuda gradi, negdje napani na cijenu za oči, a negdje ti donesu kakvu mrcinu, da je kupiš kradimice pod rukom. Da je svetac pravi, bi li se puštao krasti? Pak smo čuli gdje se ljudi razgovaraju, da ih je dosta u ovim krajima, gdje je, bogu hvala, crkava i manastira ka' u jednoj carevini. Ali ne znamo na koga bi smo se nastavili, i ko je tijema poslima glavadžija. Ne bi gledali za cijenu, ako smo i siromasi, tek da je cjelokup, da miriše i da mu riječ kod starijeh valja."

Druško odgovori: „Ala si srećan da na mene napaneš! Ja sam taman tomu poslu vješt i trećak! Rad bih samo znati, tražiš li sveca na glasu, koji je odavna sebe proglasio i što se sad obretko čuje da je živ, ili jednoga koji je jošt pod zemljom, a već počeo od ozdo znamenja činiti." Onda ispriča Ucinjaninu kako je činio Vojinu da mu oko ispane, jer je htio da ga raskopava i mrtva rusmari. „Njega bi narod odavna otkrio i u crkvu prenio, no ne smije od Latina, a do duše nije mu ni hitnje, jer, kad mu gogj dažda trebuje, dosta mu je ponijeti grančicu cvijeća na grob, evo u čas kiše, da sve ponese. Ako udari crkavica u stoku ili pomor u čeljad, on to prekine kao nožem, tek mu se obeća zavjet ili namijeni svijeća. Ko se njim zakune krivo, zgrči se kao žaba gubavica, prije neg se sunce na istok povrati."

A Ucinjanin: „Je li putnik? To mi ti kaži, jer ıama mrnarima, ako nije putnik, za sve drugo malo bi ımo mu težali."

A Druško: „Jest! Od kad se, hvala mu i slava, ıbjavio, pak do danas, više je no sto topaca spasio od norske pučine."

„Volio bih da mu nije naško ime i da je bio svetenik. Je li mlad?"

„Prosijed."

„Zna li mu se žitije?"

„Lijepo! Mitili ga Mlečići, da obijedi lažima selamdeset i dva kalugjera prevlačka, a kad im mito ne ıomoglo, udare da ga na ognju peku; a u to dogji anlio s neba, dohvati ga za perčin i prenesi iz Mletaka ı jednu spilu, gdje je posteći i sebe pelješući preminuo. A nije preminuo, blago njemu, no je vazda živ."

„Dakle mučenik?"

„Petozarni!"

„Je li mu ko od roda živ?"

„Niko, no se ugasilo cijelo pleme!"

„A kako se pojavio svecem?"

„Došao je popu u san; iznikao mu bosiok na goıj ploči u sred zime, a vojska, što je htjela da ga otopa i sažeže, oćori listom i obezumi."

Ucinjanin zaključi: „To su dobri sroci! A koja ıu je cijena?"

A Druško: „Ne mogu ti ja danas nareći cijenu, ok ne nagjem ko će ga ukrasti i do ovdje prenijeti, ır ga narod ne bi prodao, da mu daš za nj ovi brod un udušen žutijeh dukata. No ću se ja nastaviti priıtelja vješta, pak, ako se svetac pusti otkriti i nositi, ıko ćemo se pogoditi; mi, Bogu hvala, nijesmo na

njega samoga pali! Ako li se ne pušta, mi ćemo raspazariti."

„No ako kome oko ispane, kad ga otkriju, ter ne bude rad seliti, ja za to neću da znam; takva je trgovina, zdravo za gotovo!"

„Ne, bogme, nego kad bi te duša boljela da ćoru što baciš!"

„Ludi se daru nada! — To je kolo šareno! Ja hoću da znam cijenu na ovi čas; meni svetac u brodu, a tebi pare u kesi! Ovako se posluje. Više valja jedan *drži*, no stotina *uzmi*."

„A da dobro, reče Druško; a mi se pogodimo ovako, bez prijevare i grehote. Vi donesite na kraj mora onu veliku vagu, na kojoj duždevi ljudi prodaju puku so; ja ću na jednu stranu staviti sveca, a ti na drugu primeći para, dok breme ne krivi ni tamo ni amo."

„Mjera nije dobra, primijeti Ucinjanin. Ako svecu nije ugodno seliti i otadžbinu ostaviti, neće vaga u krst doći, da stavim Lovćen spored njega, ako je pravi svetac."

„Dobra ti je, progovori Druško. Ako svecu bude dosadilo pod zemljom, te bi bio na narod jedak što ga ne otkrijevamo, olakšaće kao maslinovo perce, pak poći u dvije pare tamo u vas gdje će mu pred njim svijeća gorjeti, tamjan blagouhati, a prsi zavjetima sjati!"

A Ucinjanin: „Najbolja je cijena osijekom. Ja kupujem mačku u vreći, jer ako bude svetac i cjelokup, ja ti ne bih za nj paru dao, ako nije čudotvorac. Dakle znaš koja je? prekinimo na sto cekina na sreću božju. Ako li učini svetac da prestane južina, koja me ovdje usidrila evo dvadeset dana, i dovedem ga vjetrom

krmu sutradan, pošto ga ukrcam, doma, pridaću ti ća i bakšiša deset dukata.“

Na tu stanu i razdvoje se puni vina, da bi ga stom u grlo dotakli.

Nagje Druško dva hercegovačka uskoka, koji mu poduhvate, da će truplje Mijatovo kradom iznijeti iz oba i prenijeti u Budvu prvijem mrakom. Nakon pet-est dana oba se povrate k Drušku neveseli. Reče mu ariji: „Mi zaludu odbismo spone i otvorismo grob. Od rada i hale imasmo oba panuti na vrh glave, no jasmo ponijeli po sreći smrekovijeh zrna, pak nji-a okadili grobnicu. Nagji Mijata raspadena i ugnje-, gdje su ga crvi rastočili. Opet pokrijemo pločama ob, pak, da nas narod ne kune, prikovasmo ih opet onama. Ti si nas prevario, ali, što je još gore, s nama rugao; no daj ni dva dukata, da se sad oko nas ne pi veliko i malo.“

Druško plati dukate, a Ucinjanin je čekao zaludu rca pod Budvom mjesec dana.

Napokon gospoda kotorska proume se da na sva-način proženu oca Maksima s duždeve zemlje, jer je on bio péta koja smeta; bojali se da nastoji oko ga, kako bi Mijata proglasio mletačkijem i njihovijem učenikom.

Jedno veče pane u prevlački manastir knjigonoša lonese igumnu Ruhvinu pismo providnikovo, kojijem moli lijepijem načinom, da ga dogje koliko prije po-diti: „Ja bih lično, piše providnik, kod vašega prepo-bija prestao, no mi se godi sramota putovati suhijem, kad je nesreća htjela da se gospoštini odmetne je-n dijelak Grblja; a morem ne smijem sa slaba že-a.“

Sutradan pohita iguman u Kotor. Uljegne iza dn
vi pred providnika u najveću sobu. Tu nagje starog
Beskuću i uza nj sjedne. Beskuća je prenašao igumn
riječi providnikove, a providniku igumnove. Kako? Č
ćeš, ako ti se ne dosadi čitati!

„Je li poznat vašemu prepodobiju otac Maksim
Popova, hercegovački uskok?“ upita Beskuća igumna
ime providnikovo.

„Kako mi ne bi bio poznat najvrijedniji brat?
otpovijeda iguman, začugjen nenadnomu i neumjesnom
pitanju.

„Je li vam poznato njegovo žitije?“ pripita Be
kuća.

„Lijepo! ponovi iguman; ono to jest od kad
postrignut, a za prvašnje mi se kalugjeri i ne pita
niti istražujemo, u koliko se smatramo onaj dan, u k
ji se ovom liku obećamo, novorogjeni redu, a mrtvi s
jetu.“

A Beskuća, dohvativši igumnu ruku desnu meg
obje svoje, pa gladeći je i posmjehivajući se, kao u
li reče mu: „Za to i mijenjate imenom, da, kad umr
te, ne nagju vas pod starijem. No ime i haljine
mijenjaju što je pod kožom. Pučka poslovica kaže: A
lisica i mijenja dlaku, ne mijenja ćud! A naši su st
kovali poslovicu sto godina, dok se u puk stanila. Zn
te da ja počitujem mimo čoeka redovnike krotke i b
gobojazne, koji su ogledalo svijetu. O krsnici, o boži
u opće pri svakoj svetkovini domaćoj, moje trpeze
je bez redovnika vaše i naše ruke. Ali mi dopusti
kao staru i iskusnu opaziti, da šenice bez kukolja
ma, ni velika brastva bez ukora. Otac Maksim, liše s
štenstva što je na njemu, ostao je ono što je i bio
se zvao Markom, bratoubica i razbojnik! Pak da ga

su srećom godine stigle, brzo bi vidjeli, oče igumne,
am na vrh manastira!"

A iguman tiho: „Ne znam, gospodo, opet vam
govaram, šta je bio i činio taj duhovnik prije neg je
milavku stavio; no da je počem i istina što vi sad o
emu kažete, bila bi ta najsjajnija pobjeda našega re-
, koji pretvara najgoru zlicu u krotka čoeka, a naj-
esnijega vuka u blago janje. Znam za život oca Mak-
na to, da su mu sedamdeset godina, a da ih je proš-
pedeset od kad je monah. U to vrijeme nije premr-
nikad ni ribom ni mesom; petnaest godina preveo
prošnji, tri put polazio grob božji, a šest svetu goru.
vaput je prekužio čumu, jednom kraste, žuticu, sra-
i petiće, bolijesti koje su mu oprijenule dvoreći Hri-
u svom bližnjemu. Dva put se topio, tri padao u
zbojničke ruke, šest izbjegao kao po čudu turskom kó-
, propovijedajući riječ spasiteljevu, mireći osvagjene,
aueći slabašne, pitajući gladne, razabirajući potištene,
šeći tužne i prezrene! On je lani spasio jednu babu,
je sutuka vašijeh kmetića u jamu ne svali, niti je
rovao dok je ne smjesti u Hercegovinu na crkovnomu.
d onijema godinama udara i mlita od sela do sela, od
libe do kolibe, da traži gdje bi Hristu poslužio. Mnoge
ne provagja gladan, okisnut, ozebao; mnoge noći visi
klima nad posteljom bônika, bjesomučena, ranjena, tru-
e rodilje! Za sve ovo što rekoh, i što je blijedi opis
gova neumorna truda, on ne zaslužuje pohvale, jer
prosto vršio svoju dužnost. No sam vam htio nabrojiti
ke od mnogijeh njegovijeh vrlina, jedno za to, da se
m u njih ogledam i, ako mi milost božja udijeli toli-
kreposti, da im barem donekle podražim; a drugo,
dokažem vašoj razboritosti, da svako njegovo djelo,
ije neg se je Maksimom prozvao, pak bilo gore i be-

zakonije od tijeh što mu se prišijevaju, stoji na to vi-
šu diku i ponos onoga reda, kojemu smo se oba obre-
kli, i na utjehu one naše braće koji, pošto ostave svjet-
ske slasti i razvaranja, uzmu krst svoj i slijede Hri-
stu !"

Providnik upita Beskuću, što je iguman rekao,
Beskuća izvrće talijanski ovako: „Pas ne jede od psa
a svi djaci jednaci. Kaže iguman, čestiti providniče, d
mu se je brat Marko posvetio živ: ruke mu već požu-
tjele kao žukov cvijet, živi o mani božjoj, tragovi m
vonjaju, a iz njega sveti duh prozire i (čuj!) čini se-
dam čudesa na dan, kao oni naš, ne bilo premijenjeno."
No je Beskuću svakako ubila živa i iskrena besjed
igumnova, pak stade da uvija i previja i poče da m
odgovara: „Jedan domaćin koji misli na diku i napre-
dak svoga doma, valja da sebi stegom potčini svak
kutnje čeljade, ako će da mu je na domu sreće i mir
Njegova je riječ zakon što se ne poriče; ko mu prestu-
pi, nije njegov. Tako isto radite vi u manastiru, tako
providnik u zemlji. Ko tlači zapovijedi starijega, treb
da seli, pa bio on vojvoda ili vojnik, gospodar ili kmet
vladika ili djak: pravda svakomu!

A iguman: „Pa dobro!"

Beskuća sljeduje: „Pošla jedna četa javne sile, d
spali jednu nakazu, koja se u grobu očajala, razbojnika koj
je makao o dušu sve vas prevlačke kalugjere i ubi
svog ispovjednika. E dobro! kako svak ljubi svoju soju
tako i otac Maksim razvratnom besjedom uzruja svjeti-
nu sujevjernu i raspuštenu, kao da su došli tobož La-
tini, da joj sveca ugrabe, diku i poštenje narodno! Sko-
či neobuzdana svjetina, ko šilom ko ognjilom, slom
javnu silu niz one strmene bregove, da je jedva živ
Kotoru doprla. Preko toga otac Maksim siplje po puk

neke ludorije i sanjarije, da bi se čovjek sitan izasmijao, komu do plača nije. Mi od vas ne tražimo ni da toga kalugjera spalite ni drugom mukom mučite; mi ga nećemo ni svjetskijem sudom goniti, da se viši dim ne diže, no vas svjetujemo da ga uklonite s naše zemlje i vaše trpeze, da ne kvari djakove, koje nastavlja i sinovima zove, jer sve što mačka koti, to miše lovi! Neka ide u tursko, da teče dušu i proštenje što je rasporio onoga koji je na istoj grudi počivao! Spasitelj je rekao: „Ako te oko tvoje sablažnjava, izbodi ga; ako li ruka, osijeci je!" Mi ne tražimo toliku žrtvu; tu ne treba ni ćoriti ni kljastiti, nego s Maksimom preko vrha, pa mi prijatelji kao do danas, tako po danas! Drukčije, Bog uklonio... dolje u Mlecima, gdje se iz daleka gleda a bliže vidi, moglo bi se posumnjati da... da... Bog zna što! da ste svi vi u tome kolu!"

Iguman se zažari, pak reče živahno: „Gospodo, u razlog se, ako ste i jači! Groblje pada bez spora pod crkovnu vlast. Napadati na raspalu telesinu, koju je mati zemlja primila u svoja vječita njedra, djelo je što se vašoj razboritosti ne pristoji. Bila je sveta dužnost oca Maksima braniti grob, čiji bio, — cara ili vojnika, bogata ili uboga, pravedna ili grešna! Da se on nije tu namjerio, isto bi kamenje progovorilo! Nije otac Maksim pronio, da se je Mijat posvetio, no vi, kad ga mučenikom gradite u oči lakovjerna puka. Ja, koji i onako nedostojno nosim ovo teško breme manastirske starješine, kojijem bi obrazom i dušom obličio onoga, koji vršeći Hristove zapovijedi i nauku, zaslužuje pohvalu? Kakav bi to bio s moje strane zlokobni primjer?! Nijesu riječi oca Maksima uzrujale narod, ni činile da javnoj sili popada oružje iz ruka, no je to božja volja, pred kojom su nedostašne sve ljucke javne i tajne sile:

Prijetite i vršite! Mi smo znali, kad smo se ovomu liku odali, da ćemo se izložiti srdžbi pučkijeh kneževa i da će lakomi vukovi zjati nad stadom gospodinovijem; no ko izgubi dušu svoju Hrista radi, ta je i spasi!“

Opet pripita providnik, čemu se kalugjer zgrijao; a Beskuća prevagja: „Iguman kaže, da je Mlečić otec ove kraje lukavstvom, pak da su kalugjeri dužni otvorati oči slijepu puku i učiti ga da mu je red gospodariti a ne robovati!“

„Je li moguće, dostavi providnik talijanski, da je smionstvo kalugjersko doprlo toliko daleko?!“ Pak skoči na noge, kao da prekida svaki dalji razgovor.

I Beskuća ustane i zaključi: „Oče, pošli zbogom! Mi se nadali da ćemo lijepijem načinom odbiti oluju, a javnoj sili povratiti obraz na mjesto. No vidimo da ste se vi išno ugrijali. Kad budete sami u vašoj ćeliji, prizovite duha svetoga, da vi pamet prosvijetli, kako će vas ovo zlo o najmanjoj suminuti! Bacite Jonu u burno more, da spasite brod i vojsku!“

Iguman se digne dostojanstveno, i pri polasku zaključi: „Moliću se i prinijeti Spasitelju svijeta molitvu vjere i ufanja, da nas sviju spodobi vršiti njegovu svetu nauku: Ljubiti Boga i bližnjega! Vjetrušina, o kojoj natucate, ne duha s neba, da joj treba žrtve; ona je plod sumnje, a sumnja slabosti. Blažen oni koji je ozloglašen i progonjen Hrista radi! On se raduje i veseli, jer je velika nagrada njegova na nebesima!“

Početkom jeseni prispiju zvona iz Mletaka, veličinom, opravom i zvukom, da ih se takvijeh jošt nije dovozilo u Boku. Druško se zauzme da ih nategom i môbom iskrca iz broda pred Kotor, svijetu na uglede. Malo i veliko hodilo s pazara na more, da gleda i da se

ivi onijem grudama tuča glagjenijem i narešenijem slikama i natpisima. Megju pažljivijem motriocima bio i ədan djak prevlački od postarijeh, koji donese glas igu-ınu, da je Druškov prijelog prispio. Kaza da su zvoa visoka najvišemu čoeku do grla, da ih on nije moao obuhvatiti po srijedi, da je na oba slita slika, s jene strane Arhangjeo Gavril gdje naviješta Bogorodici ačeće, a s druge Mihail gdje siječe i gnjeći Vrzeula i atanaila. Podnu, oko prvaza, sliveno je velikijem sloima ime matere Druškove i Druškovo. „No, reče djak :isnuvši usnicama, ja ne znam, dopušća li naša crkva a se sveci slijevaju i djelju, jer sam čuo od starijeh ədovnika, da se ne smije Boga moliti no pri pisatijeıa prilikama!"

A iguman njemu: „Moj sinko, od zla dužnika i ozu bez kozleta! Mi se svakako nećemo zvonima klajati ni pred njima Bogu moliti. Naša zvona slijevaju ıatini, pa ko kuje lonac, on mu meće ručicu gdje sam oće! Da bi čekali da Srbi nauče taj zanat, ne bi za coro zvona propojalo na našoj crkvi, no bi klepali o skrsu kao velike nedjelje. Znanje i umjetnost naprenju gdje je mira i sloge, a toga kod nas nema, no no vazda na pohariciу. Neko ljušti a neko prljušti!"

V.

Prevlaka.

Ravan soliockog polja pruža se sa sred grbaljske ıpe čak do kotorskoga zalijeva. Pri obali podno polja ži blato i močvara, negdašnji ribnjaci manastira Preake, a poslije njega solila, gdje su Mlečići u plitkijem

potkopima miješali slatku sa slanom vodom, da
njih slegjenijeh načine bijelu i tmastu sô. Sa sred
obale spušta se u zalijev niski brežuljasti rât zva
Prevlaka, koji obalu dijeli a luku predvaje. Sjever
strana ostaje pri Tivtu, pitomo i ribljivo pristaniš
ljetica i raskoš kotorske gospode. Južnu stranu zap
čaju zelena brda a po brdima sela luštička i krtoljsk
gdje su bivali kmecki stanovi prevlačkog manastir
koja sela i dan današnji zovu miholjskijem zborom.

Na sred toga rta, nasagjena lozom i maslino
bijelio se za vremena naše povjesnice pravoslavni m
nastir prevlački, namijenjen saboru Arhangjela Mihail
Kažu da ga je gradio pri kraju dvanaestoga vijeka p
vovjenčani kralj Nemanja prvi, i da mu je zvonik b
takve visine, da, kad su ga Mletčići prahom oborili, p
digao je svojijem padom u more tako strašni vode
slap, da je oskočke oškropio obližnje krtoljske kuće. N
da svu istinu rečem, ja se nijesam toliko potežio da ob
znam ko je tomu manastiru temelj udario, ni količ
mu je zvonik bio, no sam se bavio najviše da znam
iznagjem ko ga je i s čega u gomilu pretvorio.

Što se čisto i bistro zna to je — jer se po divn
me čudu u tome slažu svi pisci i povjedači — da
za vrijeme svoje užasne pogibije prevlački manastir g
stio sedamdeset i dva kalugjera starosjedioca i prido
lice, koji su došljaci selili s turskoga zuluma iz opu
tošenijeh manastira gornje zemlje i donošenijem blago
povećali prevlački samostan, nadajući se (a ko se n
dao ne bi?) da su pribjegli pod zakrilje čovječne
prosviještene vlade, pod kojom bi proživjeli i vrš
dužnosti svog reda.

Jedno jutro po časovima izigje iguman manast
ski da se prošeta niz poljanu, gdje je prosuto mrtva

o groblje. Kad bio kod ulaska, megju dva visoka će-
eriza, zazrije čoeka gdje pram njega upravo konja jez-
i. Povidje pod rukom, da mu sunce oči ne zabli-
šti, upoznade Druška, pak se povrati u ćeliju, da
: s njime ne srete na put. Do malo uljegne i Druško
ı igumnom u ćeliju, povučen i kao pretvoren. Metani-
: tri put, dok se približi igumnu, i svakom udari če-
m o pod. „Oče igumne! vikne Druško žalostijem
asom, sagriješih Bogu i tebi i nijesam dostojan na-
ati se tvojijem sinom! Navede me ljuta nevolja da se
agjam s ovijem hramom, da ga sebi zatvorim, i da
ımam u nj pristupišta, ni svratišta, ni utočišta
ıo ostali hrišćani. Od straha i zuluma gospode ko-
rske prosuh očinstvo i materinstvo; ostadoh da hra-
im sedmero grlâ na kupici i mreži; najedih vas,
atvorih crkvu a na sebe navukoh božju srdžbu, a
ni, da ikako mogu, objesili bi me sutra pred Koto-
om, da me nije, da je jedan manje! Božja volja,
e po mojoj zasluzi no po svojoj milosti, namjeri
ie na prijatelja tugjina, koji mi zvona poveresija, da
u ih platim kad mi Bog promisli. Ovako ću jednom
puniti materinu zadužbinu, da me iz groba ne kune
a koja me podnjivila i čoekom učinila. Zvona dôše,
asno al časno, da ih takvijeh nema megju Zadrom
Skadrom, ni megju narodima koji se krste su tri pr-
a. — Došao sam, znam lijepo, bezočno, kao ko je
riv i dužan. Pouzdah se u vaše meko srce, e da se
klonite: ako nećete praštati vi, a da ko će? Rekoh
am sebe: što je viši grijeh, dičnije je oproštenje. Ni-
smo na svijetu za jedan dan. Mogu naknaditi, mogu
ıšt crkvi koristan biti! — Da me žena ne zamiće (hu-
a zamćica!), došao bih pri crkvi. No žena na krdu dje-
: traži da joj donosim danimice po tri put hljeba, a

uz hljeb svilene odore, da se u crkvi gizda spored pi
vijeh gratkinja, a ne zna sirota, da gdje veliki konji
graju tu malijema trbusi pucaju. Tako i mene troši
duži se, dok propani sa svijem halkom! Ta me je n
sreća naćerala da ljudima ne prispijevam na rokove
da se svagjam s rukodavnicima a vami mrazim! Otvori
jednom oči i reknem: Idem najprije da se crkvom miri
ostalo će doći za tijem!" — Opet pane na koljena, plač
uzdiše, udara čelom o tle, da bi kam omečio. „Pr
mi me, oče, kao zadnjega od tvojijeh najemnjen
ka!"

Iguman se zbilja ražali, povjeri mu i reče: „Dru
ko! pristupi, sjedi i čuj što ću ti reći. Tvoje blage r
ječi i iskrena pokora meni su prijekor i sramota. Bila j
moja sveta dužnost hoditi danju i noću u trag izg
bljenoj ovčici, koju mi je zavidljiva lisica oplijenila i o
divnoga stada odvojila. Bog mi je svjedok, koliko sa
se puta kanio doći, da te zastranjena pohodim; no vid
ći te smotana u gnusnu toku gracke razblude, smalak
sala mi uzdanica u samog sebe, i ogriješih se misle
da ja i moja riječ nešto vrijedimo, mjesti onoga, ko
hćaše kroz moja usta besjediti i tvoje uho i srce sklo
niti i nadahnuti, da ih čuješ i oćutiš. Sad je višnji pr
misao htio da me ti pretečeš i otmeš najdičniju zaslu
gu, pa, kao da me prekori s moje ljenosti i taštine, sp
dobio me ovome duhovnome piru, za pokazati mi sv
ju veličanstvenu silu i svu nagotu mog ništavila. Ti, Dru
ko, kojega sam toliko ljubio, za kojijem sam toliko s
za prolio, o kom sam moleći Bogu dosadio, ti si o
mene sretniji, ti dobi milost kajanja bez ičijeg nagov
ra i truda! — Kad mi na um pane tvoja negdašn
privrženost k ovomu hramu, kad te gledah na stra
pjevati, milostinju po crkvi kupiti, čuvati kao svoje vla

to gdje je god crkovnoga, pak sve od jednom postati
izmatorom ove starinske zadužbine našijeh pobožnijeh
retkova, ogriješih se misleći koliko jošt na svijetu mo-
e vražje iskušanje i navjet!" Pak, dohvativši Druškovu
esnu ruku, nastavi: „Daj da pomilujem ovu desnicu,
oja će stokratno namiriti ovoj svetoj obitelji svaku šte-
u!" Pošto to izusti, skoči na noge i reče mu: „Da si
rost i blagoslovljen!" Povede ga u crkvu i pred vratima
apjeva: *Vnidi v radost gospoda tvojego!* Po ispovi-
esti i pričešću iguman zaustavi Druška na objed, da
a pokaže brastvu pokorna i pretvorena.

U tomu dogje jedno djače u crkvu i navijesti
gumnu, da čeka na poljani okupljena množ naroda,
a im sjemena blagoslovi. A iguman djaku: „Pusti de-
edeset i devet neka mirno pasu po livadi Hristovoj;
a ću se baviti sad ovom, koja mi se je bila zavrgla i
dvojila. Uzdam se da im čekanje neće dodijati, jer
e sila Hristova usijati u srca njihova radost i strplji-
ost za ovaku stečevinu!"

Kad bili pri objedu, reče iguman namjernomu
rastvu: „Pristupite, blagujmo ugojena junca, jer ovaj
aš sin bješe mrtav pa oživje, izgubljen pa ga nagjo-
no!"

Djakovi, nastojnici oko trpeze, trknu u kuhinju,
a i nižijem slugama navijeste radosno Druškovo kaja-
je. Starina Radun, koji se u kuhinji namjerio, kad ču
pću radost, upita jedno djače: Što je to veselje, i a-
o ja već s njega nijesam?" A djače mu kaže, da se
Druško crkvi pokorio, zvona donio a proštenje do-
io."

Na to će ti Radun: „U stara zlotvora nikad no-
a prijatelja!"

A djače: „Draže je nagjeno no negubljeno!"

A Radun: „Ko me je lani bio, ljetos mi nije mi(da mi se priga i vari na vatri, ne bih mu vjerovao!"

A djak: „Ako te ko ošine po obrazu, obrati m i drugi, neka bolje pritukne!"

A stari: „Kami, da mu se u sred srca uvali! A ko te ko zalijepi, ti ga oblijepi, samo ako možeš!"

A djače: „Ko tebe kamenom, ti njega hljebom!"

A Radun: „Ko tebe kamenom, ti njega manda lom!"

„Dakle ti, djede, ne bi nikad nikoga oprostio n na pokoru primio?" reče djak.

„Ne ja, ni dao Bog, odgovori starina, no i ka bih ja htio, Bog mi ne dao! Kad mu ne mogu ništ za života, barem bih pamtio, a kad vigju da ću mrij ti i da već ni pamtiti ne mogu, oprostio bih i zmij ljuticu pod kamenom! Ja sam, sinko, bio na situ i po sitom, svake sam muke obišao, osim što me još nijes mlini mljeli. Opareni kašu hladi!"

A djače opet: „A da mi učimo svijet da se zl tvorima prašta, da im se u zamjenu dobra čini i z njih Bog moli, da ih obrati na pravi put i da se dobr tvorima preokrenu!"

A Radun: „I vi, moja djeco, tom pameću br raskućiti. Upamtite što vi ovi starac govori, a ja, B že, to ne dočekao!"

A djak: „A ti, djedo, čisto zlu smrt imati i d šu utopiti tom tvojom pameću!"

Radun zaključi: „Branite i praštajte vještice, te ce i zle ljude, da vidite što ćete dobiti! Ja vam od t stečevine dijela neću! Pokrij sirotu za svoju sr motu!"

„Više ti, djedo, možeš za dan pokvariti puka, no :alugjeri poučiti za godinu!“ nadoda djak pošto star:u okrene legja, koji osta mahajuć glavom.

Pri objedu uglave iguman i Druško, da zvona doju u oči Arhangjelova dneva, kako će se okupljati puk ko njih, diviti im se i reći starici, koja ih je priložila: Pokoj joj Bog da'!“

Malo za tijem umru na priječac Beskuća i Vraćen isti dan ka' da su glavili od godinâ i zastarale bolijesi. Kao što se obično ponavlja, kad naprasno premine oji pribraniji čoek, i o njima se reče, da su ih zlotvoi otrovali, kako će obezglaviti kotorsku gospodu. Bilo mita i istraživanja, imale su uhode dosta posla i rostora da rade i da lažu, dok še sve od jednom prope glas, kako je hodio pred zoru jedan mrnar po vou na Peljuzicu, pak srio putom jednu veliku ženetinu olu i bosu, crnu ka' arapku, sisetinama preko ramena rudijema kosminama do više koljena, i da mu je ona ekla: „Idem u Kotor, da pročistim grad i oplijevim grajanstvo!“ — Sud proglasi da je ta žena kuga sarajevska, i agje svjedoke da pričaju i da se kunu, kako su Vranu, prije neg je izdahnuo, izašli kužni petići po živo, crni kao zrno zmiočice, i napupuljila na dimnjama otkožna čovilja, a Beskući otekla kila pod pazuhom kao ijviša dinja, modra i nabreknuta. Sažegu im pokućstvo,)stelje, platna i haljine; dvorove začavle, da im nije ristupišta, a truplje im izgore u živom klaku. Ovom žom i majstorijom novi je providnik zatvorio putove i)stopice, zabranio pazare i okupe i prekinuo megju udima svaki doticaj, misleći da će tako najbolje sa see odbiti svaku sumnju za opako djelo što je naumio raditi, i pokriti ga za do vijeka koprenom skrovitosti i iboravi.

Na miješnje Arhangjelova dneva zovne novi providnik Druška u sami mrak. Začudi se Druško nenadnome zvaću u ono doba opće strahe, a jošt se više udivi gdje mu providnik pruža desnicu, da se s njim ruči i dogoni mu stočić, da uza nj sjedne, što bi mnogo bilo da je vladika. Reče mu providnik : „Druško do danas, a po danas gospodin Druško! Ja se radujem s vami i s vašijem porodom iz svega srca. Prekjuče sam ovdje stigao iz Mletaka i, što je reć, nijesam se još ni sitan napio kotorske vode, a evo me da ispunim prvu poruku, za koju me je ovdje poslala gospoština mjesti onoga starca, koji što s godina, što s kratke pameti, nije znao s ovom zemljom upravljati, ni cijeniti one ljudi, koji su čestimice pregorijevali živote i imuće na slavu i diku svetog Marka. Vi, gospodine, kao čoek razborit i iskren, znate dobro, da mi Mlečići držimo ove nevoljne krajeve za dušu, da ovu prepuklu sirotinju ne poplešu Turci. Ali su svi naši trošci i napori u zalud, jer je turska sila već odasvud obuhvatila. Bože daj da ja budem rgjavi prorok, ali budite zdravo, vidjećete. Ivambeg će dočekati što i Skenderbeg, a sinovi hercega Šćepana što i Stefan Lazarev! Ali dok prevlački kalugjeri drže ključ Boke, s Veriga na Bigovu, mi smo Mlečići ovdje gosti, a nezvanijema gostima mjesto za vratima! Pozdravio vas dužde i po meni poslao vam knjigu gramatu, zlatnijema slovima napisanu, kojom je obdario vas i vaš posljedak, do najpotonje kapi krvi, mletačkijem i kotorskijem plemstvom, da ste gospodin za do vijeka, a poklonio vam četvrti dio prevlačke crkovine, da ga sami birate, ako pregnete otrovati prevlačke kalugjere i tako osloboditi ovu vašu otadžbinu od turskog jarma, što oni rade da joj ga naprte.“

„A kako?“ upita Druško, kojemu su se već bila počela grijati uha.

„Evo kako, odgovori mu providnik, učan tući gvožgje dok je vruće. Sad, kad ste se tobož pomirili s kalugjerima, pogjite sutra kod njih i predajte im zvona, pa pomnjivo uhagjite gdje kuhaju jelo svecu. Na sami praznik pred objed izručite kradimice u lonac ovaj prašak, što je u ovoj mjedenoj kutiji. Otrov je tako silna, da mora na priječac umrijeti ko god okusi iz toga lonca. Kad budete pri objedu, vi posrkajte od čorbe i očebrsnite draču od ribe, da se ne bi kalugjeri po čem sjetili, da se vi toga jela libite. A kad oni počnu oko trpeze zamirati, a vi bježite s kraj njih, proždrite ukljuvak praška, što je u ovoj maloj drvenoj kutijici, da vam rizičan ublaži, a viknite u vas glas: Kuga! Tako će se skupština smesti i svako bestrva pobjeći. Kad se vi (ako Bog dâ) povratite zdravo i veselo u Kotor, mi ćemo vas okupati i pod zatvorom držati cijelu nedjelju danâ kao da se tobož bojimo da nam kugu ne unesete u grad, a poslaćemo brode, da obore manastir, da se kuga zakopa pod one razvale. Kad izagjete iz zatvora, predaću vam pred okupljenijem zborom vlasteoskijem knjigu i prsten i primiti svečano vašu zakletvu!“

Druško blagodari, primi obje kutije, prenese ih u dućan i zatvori pod ključem.

Kad dogje doma da večera, srete ga žena namrgogjena i napučena, pa skoči na nj da ga proždere: „Nećeš ga već izjesti gjavolji zalogaj što ti ga ja zgotovim. Pomamio si se oko zvonâ i zadužbina, kao da si samoran i istražnik, a ne na krdu djece i u dúgu do ušiju! Bolje da krasiš i pokrijevaš svoju crkvu, a ne da

ti žena i djeca puklopeti skaču. Evo zla zima na kutnjem pragu, a ja vlačim ljetne aljine ka' da je Petrovdan. Ne idem ni u kume ni u druge, nego sam se, kukavica za tobom, usjela na pepeljaku, da te odrepana pred pukom ne stidim. Ostarah prije reda i vremena od truda što mi život lomi i od jadâ što na srce slijevam od zraka do mraka. Odvalih lopatice po svu božju noć na štativama, da tkam platno svoje i tugje, tek da ti platnom djecu odijevam a užinom hranim. Proljećem sjejem lan, konoplje i sebicu, ljeti trlim i predem, jeseni sûkam i u niti udijevam, a zimi po svu noć brdom udaram, cijevnjake motam, vratilom okrećem, a nogama u podnožje upirem, dok mi za lopatice zapre prijet, a na noge i na ruke nabreknu žulji i mozulji; a ti, jado, jade ti Bog dâ'! manastire krasiš!"

„I ja bogme, odvrati joj Druško, po vas bijeli dan točim rakiju, a obnoć lovim ribu, popunjom skakve mrazice, prostricom palomniće, skuševe i širune, ričkom sape, udicom zubace, ukljate, vukove i kance, vršom murinje, omecem gruje i krnje, žegom ljubljaje, ostima sipe i obotnice! No će brzo propojati druge tice, zabijeljeti bolja zora, da ćeš se sama začuditi!"

A žena nadirući se da se smije: „Ali si gdje snio zakopano blago? Crna ti pamet za do vijeka!"

Druško koračeći po sobi kao izvan sebe: „Plemić, vlastelin, crkovni domaćin! ovo me sve čeka prije Božića, a temelj suviše! pak ćemo baciti k vragu mreže i stative. Tebi će žene ruku celivati, a meni ljudi kapu slimati. Sutra ću krojiti kod šavca crvenu dolamu od najskuplje čohe, a tebi zeleni koretac od kadife! Nego se smiluj i isprigaj mi koje jaje, ako su i posti, ja sam trudan i gladan! Dosta smo postili, preživali i zaživali, pa sad ćemo u bogastvu plivati kao žmira po ulju."

A žena: „Prosta loza, koja je dala tu rakiju što si večeras slio niz krivi potok, i para što se za tu mučenicu prebrojila!"

„Blebeći ti i sluti ka' što si navikla, reče joj Druško, a ja ti kažem, vjerovala, ne vjerovala, sve mi jedno, da mi je došla u providura knjiga gramata, zlatnijema slovima, svako ka' orah, i piše po njoj, da sam plemić za do vijeka i da primim četvrtinu prevlačke crkovine u dar a zvona u većinu, ako poslušam dužda, koji je prstom knjigu pritisnuo, tek da je jača, i kojemu sam mio kao da sam mu kroz pupak ispao!"

A žena: „Hajde spavaj, šupljoglavče, pa ćemo se sutra na šte srca razgovoriti. Da ti vjeruješ mletačkijema ljudima?! A svaki od njih bi te sedam puta žedna preko vode preveo!"

Podrani Druško, da krca zvona i da ih preveze pod Prevlaku. Kad lagja u Verige, skoči istočnjak da sve ponese, a more uzavri kao ključ u lopiži. Mrnari, videći smrt pred očima, htjeli bi da utope zvona, da olakšaju lagji breme, a sebi da spase živote; no i to nije bilo lako, jer se lagja mogla baš onda izvrnuti, kad se zvona prenesu sa sredine na stranu. U takvoj pogibiji reče stariji vozac: „Već voda rijeva odasvuda u lagju, da je nijesu vrijedni trojica crpiti a dva voziti, pak će se koji čas podušiti; no bacimo sa sebe aljine, zašimo s očima i preplivajmo Verige, prije neg se lagja poduši i nas sva pet ponor, koji će zinuti, ne povuče na dno. U Boga su pune ruke, ko zna da svi ne izginemo! zamijenio družinu najgriješniji! Neka se lagja i zvona tope, sve zlo s njima! Ako koji od nas mrnarâ preplovi, mi ćemo pomoću božjom i našom pravostečenom mukom dobaviti drugi brodić; ako li ti, Druško, preplivaš, dobavi druge božije glasove: ovi nijesu čisti, te ih

crkva odbija, a Arandio poslao iz ubaha silu nebesnu, da poduši nas i njih. Ko se zlijem dâ, uvijek kuka i tuži!"

No ili Druško nije umio plivati, ili se od zapjenušenijeh valova prepao, ili ga je grizla savjest a mučila misao da su lagji teže kutije no zvona, stane da plače i da se moli mrnarima da bolje zavezu, dok barem uminu Verige i zatvore Lepetane, a u tome se prospe u lagju jedan val kao niz žlijeb, kad mlinar pusti s jaže skupljenu vodu. Stane Druško da se kaje i zavjete dava svetome Nikoli putniku, gromovnome Iliji i ognjenoj Mariji, koje svetitelje topci u nevolji prizivaju i zavjetima mite, a kad stave nogu na suho, zaborave, ako još i ne pohule. Pruži Druško ruku put podnice, da iz nje izvadi kutije i da ih utopi u morsku pučinu, no se prepade da će to vosci vidjeti, posumnjati i pričati, pak sukrati ruku. Sve od jednom, kao po čudu, zapljušti kiša kao iz mjehova, more pane a vjetar uduhne, po svoj prilici s širega žaplja, što se rastvara s onu stranu Veriga.

Oko podna prispiju pod Prevlaku. Skoči puk, prenese i uspne zvona na zvonik, koja svojijem gromovitijem zvukom navijeste Boci prvom i posljednjom svetkovinu osmog novembra na Prevlaci!

Iguman kaže Drušku, da mu je došlo pismo iz Kotora od novog providnika, gdje ga svjetuje da preglavi svetkovinu Arhangjelovu, a puk da raspusti, da se ne bi u toliko mnoštvo prosula bolijest, koja se i onako gdjegdje povukuje. Druško se na to nasmije i reče igumnu: „Niko se više od smrti ne boji što gospoda kotorska, učna ležati u pamuku i vuni, da kojega dračica ne zagjedne. I meni su svjetovali da amo ne idem i prijetili, ako se zdrav povratim, da će me držati pod zatvorom cijelu nedjelju, kúpati u octu, kaditi smreko-

vijema zrnima, da im tobož kugu ne unesem, a gore kuge i srdobolje od njih nema!“

A iguman otpovijeda: „Moj sinko, bolje je i njih snositi no turski bič. Zlo se trpi od straha gorega!“

A jedan mladi kalugjer: „Gospoda žale mrijeti, jer im je na ovome svijetu dobro, a tamo na drugome Bog zna kako će im biti!“

A stari Radun, što se primakao, da upozna Druška lično, reče mladome kalugjeru: „Kome je dobro amo, njemu će biti tamo jošt bolje; a kome je žlje amo, kao meni, njemu će biti tamo zlosrećnije!“

A iguman njemu: „Šuti, stari zloslutniče i zlovarniče! Vazda li žlje misliš a goremu se nadaš!“

A Radun: „Koga je jela zmija, taj se i gušterice boji. Nebojišu izjede vuk!“

Poslije bdenja i večere svak polijega da spava.

Dali kalugjeri Drušku lijepu ćeliju prozorom pram istoku. Kažu da Vukašin nije mogao cijelu noć oka zatvoriti, prešto je ubio mladog Uroša. Druško legne da spava. No mjesti sna osjeni ga mrtva straha, uzdrkti mu srce, zatrepću živci, a po svem životu pohmili srbež, ka' da je legao na mravinjak. Skupi koljena do zubâ, skuči se životom ka' povjesmo vune, pokrije glavu bjeljinom, podvije ruke u prijekrst, no česa? svako oko ka' u volu. Opet se pruži, okreće s lijeve na desnu stranu, s desne na lijevu, potrbuške, na uznak, u pokos; otežao mu pokrijevač ka' planina, utonule uzglavnice do najdonje postave. Utuli kangjeoce, koje skilijaše pred prilikom bogorodičinom, kao da mu je ono krivo nespašici. No pošto uduhne svijeću, zatvori mahom oči, ali mu ostane u njima neka stravična svjetlost, što se mijenja i pretvara, čas crvena kao krv, čas žuta kao vosak, čas zelena ka' gušterica, čas sve tri boje u je-

dno kao u dúgi, a po njoj slike grube i nakazne, što se megju se bore, sukobe, mimolaze kao munje nebeske; dok se sve od jednom preliju i pretvore u kalugjere sa sijedom bradom do pojasa, s kamilavkom i sa sinovnikom svaki. Prizire mu se kroz one tmuše da ih gleda gdje redimice zaviru i umiru, ko na vrat, ko na nos; čuje im lelek i gdje ga pod teškijem mukama kunu i preklinju. Trlja oči predvojestručenijem prstima obojih ruku, tek da one slike sa zenice skine i raspši, no sve što više tare, one se bolje tiće i preobražuju u stravičnijema stvorovima, kao po bijelcu od jajeta kad ga žene izruće u čašu i mute, da vrh njega gataju. Skoči s postelje, grozničavom prinaglicom traži ognjilo, krem, usjeku, sumpor, cijeli alat, da začne vatru i uždi svijeću. Pošto se dobro i dobro izmuči, upali kangjelu stijenj, klekne pred ikonom, stane da bije prsi pesnicama, da se kaje i plače. Dohvati ugasne kutije, da ih baci niz prozor, no mu opet preovlada strah, da će ih naći pod njegovijem prozorom: „Oh Bože i presveta majko bogorodice! vikne, daj da čas prije svane, da prije pogjem kod igumna, da mu se čisto ispovjedim, da mu predam proklete kutije, da mu sve redom kažem! Kučki bezdušni na što su me naveli, da prodam vjeru, da pljunem u žgjelu iz koje sam ručao, da pohulim na pričešće, da izgubim rz ljucki, da mi je ime prokleto i anatemnisato, dok je god na svijetu srpskog uha! Iskopati ovakvi hram, gdje se Bog slavi a mrtvi spominju. Razoriti ovakvi odžak, što je sirotinsko zaklonište! Otrovati ovakovo brastvo, koje bi podičilo jednu kraljevinu! Pa kad? Sutra, baš sutra, na sami praznik kad tri put kolo nebesko igra, kad se i baba sirota raduje! Smesti ovaki skup, ovakvo veselje, da me proklinju hiljade grla i praunucima po grdilu kazuju! Kakvi

Iskariot, kakvi Branković? Ja sam odvojio, ja sam ih počastio!"

Ovako narijecajuć kao pokajnica, trene, ni na tome ni na ovome svijetu no u nekakvom mrtvom drijemežu, dok se opet razabere, napije vode i obrati gudalom naopako: „Haalah sam strašiviji od svakoje djevojke! Od čega sam se prepao? Šta me je osjenilo, da ludujem kao dijete jučeranje? Dobro mi reče sinoć žena: Crna ti pamet za do vijeka! Pogodila, tako ja zdravo! Da ja žalim i branim kalugjere iskopanike, koji su krenuli da mi posunete otadžbinu? Da ja za njih pregorim temelj i plemstvo? Da za njih ostanem spregnut pod turskom teljigom? Bogme neću, ako će me gjavoli peći i variti! A može bit da me je Bog navlaš odabrao, da istrijebim ovakve gade iz ove zemlje, prije neg je zarobe u Turčina!"

U tomu zaspi kao zaklan. Kad bilo pred zorom, snijeva mu se gdje vidi pred očima Arhangjelovu sliku, onu istu što je gledao slitu na zvonima i kojoj se je zavjetovao, kada se u Verigama topio i gdje ona sve viša i viša približava se k postelji. Htio bi da joj kakogod umakne, da se trgne oda sna, da dohvati nož bjelokorac s čuklja, no ga Arhangjeo sposobi, pritisne mu desnijem koljenom dimnja, zagrljuši ga lijevom rukom, da mu ne dâ oduška, a desnom mahne sa svom snagom, da ga mačem posiječe. Druško postavi lijevu ruku, da dočeka mač, a desnom dohvati Arhangjelu bedro, da ga tobož odbije od trbuha. U toj strahi i muci oblije ga mrtvački znoj; skoči s postelje i vikne: „Davi me Mijatova krv!" Dohvati nož, dožene mu tilut do grkljana, taman da se zakolje, kad ču zvona gdje slave prazničku jutrnju. Baci nož, opaše drob što ga jošt jednako bolijaše, otvori mahom prozor i pogleda put istoka. Bje-

še nebo pokrio tanki plavi oblak, na istoku crvenjast, a vrh polja panuo čaj nad slegjenu slánu. Druško pogleda uz polje i vidi gdje odasvud okolo hmili puk k Prevlaci. Ko nosi prilog, ko zavjet, ko punje i svijeće, ko trgovinu i sjemena, svak po nešto, a pred svakijem buljukom krst sja, barjak vije a pop pjeva. Dan, javlje i onoliko hmileta raspršе Drušku noćnu strahu, pojunači se, posokoli, stane da sebe kori i da se sobom podruguje o pretrpljenoj notnjoj strasi.

No je bio u manastiru jošt neko, što nije svu noć ni liježao. Stari Radun, bojeći se, da će Druško upaliti manastir, jer o otrovi starac nije imao mnogo pojma, svu je noć klima' pred Druškovom ćelijom, šišem za pasom. Kako što je činio sponama ukovati Mijatu grob, tako je isto stražio Druška živa, a jošt strožije od kad ču u ćeliji neki pokret i žamor.

Odma za jutrnjom uljegne liturgjija. Služio je iguman samo sedmi a pjevalo trideset djakova i čteca. Crkva prevlačka prilično prostrana, gragjena na podobije krsta su četiri mramorna stupca po srijedi, na kojijema je počivao svod, nije mogla primiti ono mnoštvo okupljena puka, već su devet djelova stojali gologlavi na poljani. Po liturgjiji izagje iguman krstom u ruci i popne se na uznosito mjesto pri poljani, a pram njega obrati se skup, da vidi i čuje. Iguman pozdravi narod praznikom, pripovijeda mu ko je manastir ogradio, ko ga je dokrasio i danas obdržaje; priča čemu je posvećen Arhangjelu Mihajlu, onome radosnome danu, kad je krepost pobijedila porok. „Arhangjeo je, reče iguman, obraz dobra, kao što je vrag obraz zla. Arhangjelov zlatokrug znamenuje vjeru, ljubav i nadanje, a vražji rozi znače izdajništvo, mrzost i očajanje. Mač Arhangjelov znamenuje slogu, bratinstvo, milost i krotost, kao oštro oružje protiv vražije čeljusti, koja blju-

je raspru, zlobu i sujetu. Ko takvijem mačem vojuje, pobjeda mu je gotova. Vaga, koju Arhangjeo drži u lijevoj ruci, znamenuje pravdu. Teško onome, komu na mjeri pretegnu grijesi! Za takvoga nije budućnost! — Izdajstvo je upropastilo mnoge narode i moguće, zavist im brani da se razaberu i rasvijeste, očajanje dovelo ih do toga da zaborave prošlost, da se brukaju sa sadašnošću, da gledaju ravnodušno na budućnost! Mač Arhangjelov priugotovljava narode prazniku mira, paski vaskrsenja! — Danas žnješ što si juče posjejao, a pripravljaš hljebac za sutra! Teško onome koji ne sjeje, ni žnje ni pripravlja! za takvoga nije budućnost; on je osugjen za do vijeka plaču i škrgutanju zubovâ!" 1)

Tek iguman svrši besjedu i blagoslovi slušaoce, dignu se krsti. Prvjenčio je kao domaćin miholjski barjak s krstom, a vrh njega pozlaćena jabuka, pak za njim u poregje sustopce jedan po jedan: grbaljski, risanski, novski, katunski, paštrovski i crmnički; ter djakoni i pjevači, a po srijedi iguman pred sveštenicima; pak ženske glave, i one na buljuke: starice, mužatice, udadbenice i djevojke. Gdjegdje koja bosonoga, zavjeta radi; napokon kljasti, hromi, sakati, slijepi i mnogovrsne iznemoglice zapučale su dugu prugu, koja se protezala čak do careve livade u sred polja. Djaci pjevaju hvale angjeoske, kalugjeri pjesmu prazniku, a žene narodnu popijevku, koja se i danas pomiče, a počinje ovako:

„Krste nose, Boga mole,
A od Boga milost prose!"

---

1) Pitam proštenje što sam se usudio iz duge i preduge besjede svog povjedača probrati ovu rukovet obrašljica. Ako sam kome dosadio, vjera mu je da nijesam na vlaš.

Kao pred čudom, od kad su se u Boku Srbi st
nili, višeg oduševljenja a boljeg poretka nije se mog
željkovati.

Stari Radun, gronuo i ohvečao, u tolikom svije
izgubi s očiju Druška. Tiska, moli, provukuje se, da
gdje zazri, da mu u stope stane; no se je Druško
krao krstima, omakao skupštini, a pošao da preži i
hagje u kuhinju. Nagje je pustu bez nikoga, jer su
kuhari i momci pošli da gledaju krste, ko s poljan
ko s gornjijeh prozora, ko s vrh zvonika, da ljepše v
di a bolje priča. Pogleda Druško na ognjište. Na vat
kljuka veliki mjedeni kotao od četiri vjedra, i u nje
se vari riba, što se vâlja i skakuće po površini čorb
kako je kad ključ goni ili smota. Obide Druško cije
kuhinju, gleda vidi li ga ko, sluša plešu li čije stope, pr
makne kotlu prokletu ruku. Hoće, neće, zaže s očim
stisne srcem i izruči ugasni prašak iz mjedene kuti
u sred kotla, pak, bojeći se da to nije dosta, skopa m
ćavicu, užene je u kotao, takne mu njom dno, pak
bjeručke stane da miješa čorbu, kako bi se prije sva
grunčić rastopio i otrov oprijenula do jednome koma
ribe. Povrati mećavicu gdje je i bila, pak, da se ni
ne sjeti gdje je i što radi, trkne u crkvu i umiješa
megju pukom, koji se s krstima vraćao.

Po svršetku litije razdijeli se skup na buljuke,
blaguju, da trguju, da se prijatelj s prijateljem a znan
sa znancem poceliva i za zdravlje upita. Iguman sa sve
tenicima, s kneževima i s Druškom sjedne oko veli
trpeze, očita pjesmu prazniku, blagoslovi postavu i n
zdravi gostima. Djaci prinesu ribu u velikijem kosite
nijem žgjelama; svak stane da jede dragovoljno iza
noliko puta. Druško posrka i on dvije tri ožice čor
i očebrsne dračicu ribe kao mačka.

Otac Maksim zavrata najprvi; pane glavom u bljudu i izdahne mirno kao tić. Ostali pomisle da mu je u grlu zapala drača od ribe, no u toliko zamre drugi i treći, pa deseti i dvadeseti, da nije bilo odmaka da se pita ni što im bi. Padaju i premeću se svi redimice kako je ko više založio, ili slabijega želuca bio, ili se raspoloženiji nalazio.

Ko ječi, ko riga, ko pothvaća, ko se od bola za bradu skube, ili po podu válja, ili glavom o zad udara; ko priziva oca, ko mater, ko Boga, ko sveca. Mnogi bježe k vratima ili jošt zdravi ili stoprv smućeni, no ih bol i smrt stignu baš pri izlasku, gdje ih hrpa leži, jedan vrh drugoga, kao klade na posječenu lazu. Druško skoči preko te hrpe vičući: „Kuga! Čuma! Bjež' ko može!" — I on se nateže da riga, da se tobož ko ne sjeti, ali se je na to malo pazilo, jer se svak zabavio o svom jadu. Dogje na poljanu bez kape, raščupan, kao da je umao: uzjaše tugja konja, zaigra ga u sve četiri i pobjegne put Kotora povikujući: „Kuga! Čuma! Bjež' ko može!"

Narod se s početka osudi i skameni. Niko ne zna a kaže, a stotina zaludu pitaju: „Što bi? što je za Boga?" No kad čuše od Druška, da je kuga, stade jedno d drugoga bježati, kriti se, lučiti, prati ruke, moliti Boga, obećavat zavjete i zadužbine, praštati. U onoj labuci i smjesi, strasi i prinaglici, jedno drugo tura, umi, bruči, kune i preklinje. Neko traži ženu, neko jecu; neko pita u tomah gdje je preči put; nekomu e čini da su ga bolovi spopali, nekomu se od straha iži; stotina ih osta potrljano, a stotina pod nogama i opitama, dok sve od jednom zagruha top s mletačkog rodovlja, prospu se na manastir gvozdena zrna kao ajviša tikva vodenjača, užikane kubare kao rakinski

kotli i mnoge druge paklene sprave, što im se, Bogu hvala, u srpskom jeziku za ime ne zna. Pane zvonik, crkva porine, razore se i povaljaju ćelije, stanovi, trijemovi i pojate, a sva se zgrada u manji čas pretvori u gomilu krpataka, ogorelina i razvalina, kao zeleno borje pod sjekiru. Puk zaboravi kugu pri topu, čudo pri grdilu: od čume mogu bolovati i preboljeti, a topu nema lijeka! Stade bježati u bespuće ka' da mu je za vrat mać, bez reda, bez da zna gdje ide, jedno na drugo ka' ovce, kad ih zvijere goni, ne obaziruć se ni na godine, ni na zdravlje, ni na ženske glave. Teško slabijemu, kao Radunu, što osta zgnječen tražeći Druška šišem u ruci. Ako komu noga popluzne ili zagjedne, ili se spotakne, il prenemogne, stotina ih viknu: — „Ubi ga top! Kukala mu majka! Pridaj nogama! Bjež', ako Boga znaš!" —

Ili Drušku u onoj zabuni nije na um palo da okusi od onoga praška iz drvene kutije, što bi mu otrov utrnuo, ili mu je u ono kotrljanje kutijica drvena iz džepa ispala, ili, što je najpriličnije, dao mu providnik neprobitačni lijek — rog za svijeću — tek da s Druškom umre i uspomena sramotnoga izdajništva — kad dogje Druško na mjesto što se od toga zloga dneva zove *Odoljen*, baš niže Trojice, zavrti mu se svijest naopako, odeblja ježik, a usta osuše, pak stane zbilja da riga i pothvaća. Nadao se svakako doprijeti Kotoru, da se liječi, pak je konja podbadao svom snagom. No mu muke *odole*, konj zapre, ruka s uzdom klone; jedva sjaše i nasloni se na jedan kam, crn kao zvrst. Tu ga spopanu muka iza muke kao rodilju, grči, protezavica i ropnja. Premeće se kao brav od crkavice, kao riba u prosulji dok spušti poganu dušu proklinjajuć soj i korijen, čas koji ga je na svijet dao, i sisu što ga je prokletova dojila! Dogju iz Kotora ljudi od suda, iskopaju rupu, slo-

že u nju Druška mrtva i konja živa, pošto ih gančima i kukama posmucaju, pak ih oba spale cmolom, smudom i paklom, da kome tobož kuga ne prione. Nad tom rupom iznikla je zloljesina i šmrljika, ona vrst drveta o kojemu se je, kažu, Juda objesio.

Zove se i danas *Prokleti kam*, onaj krš na komu je Druško papke otegnuo. Malo ko u Boci da ne zna otkud kamenu taj zlokobni pridjevak. No ako zbilja ko ne zna, a on neka pita svog konjadžiju, prvom što progje preko Trojice; on će mu povijedati.

Ovdje zaključi moj stari povjedač ovijema riječima: — „Spomenici dobra kao spomenici zla čine da narod pamti prošlost i pobugjuju ga da se dobrijema divi i klanja, a zle da prezire i proklinje!"

Druškovica s porodom, ako i ne dobije plemstvo, a no primi na dar četvrtinu manastirskoga i dosta novca, tek da muči.

Trista je ljeta kukavica vila, jejina gugućala a pauk svoje mreže pleo na pustoš prevlačkoga manastira, dok početkom ovoga vijeka neka pobožna udovica, Kata Vlastelinovica kotorkinja, prigradi nešto crkvice, da tu kangjelo gori, i da se po jednom na godini čuje božja služba.

Druško je bio sebi zli prorok, kad je rekao ocu Maksimu u kotorskome sudu: „*Ko gjavolom tikve sadi, o glavu mu se lome.*"

